

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FOLKEUNDERVISNING I AARHUS FØR 1814

AF

CHR. BUUR
SKOLEDireKTØR

Den gamle Friskole i Gørbælgade

ALBERT BAYERS FORLAG
AARHUS OG KØBENHAVN

FOLKEUNDERVISNING

I AARHUS FØR 1814

FOLKE- UNDERVISNING I AARHUS FØR 1814

ET BIDRAG TIL DE DANSKE SKOLERS HISTORIE

AF

CHR. BUUR

ALBERT BAYERS FORLAG
AARHUS OG KØBENHAVN

TH. THRUES BOGTRYKKERI — AARHUS — 1915

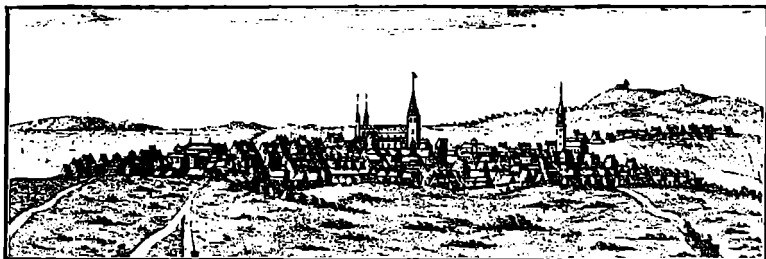
I Beretning om Aarhus Skolevæsen for 1909 havde jeg optaget nogle Oplysninger om Aarhus Skoler ogsaa før 1814.

Jeg har siden den Tid søgt at supplere disse, og de, som maatte tage sig for at sammenligne min Fremstilling i Aarsberetningen, med den, som er givet i dette Arbejde, vil se, at jeg paa flere Punkter er kommen til andre og — som jeg haaber — rigtigere Anskuelser om Udviklingens Gang.

Selv om jeg maa indrømme, at mit Materiale endnu er lovlige spinkelt paa en Del Steder, saa haaber jeg dog nu at have givet et nogenlunde paalideligt Billede af Skoleforhold i Aarhus i det 18. Aarhundrede.

Aarhus, i Januar 1915.

CHR. BUUR.

DEN 14. Juni 1539 undertegnede Kong Christian den III og Danmarks Riges Raad »den rette Ordinans, hvorledes Kirketjenesten skal holdes i Danmarks og Norges Riger og de Hertugdømmer Slesvig og Holsten«. I denne Kirkeordinans gives Regel og Rettesnor for alt vedrørende Kirke, Skole og Fattigvæsen. I Afsnittet om Skolerne hedder det:

»Om Børneskoler.

At Børn maa optugtes og udi Sindene beredes til Evangelium, af hvilken Beredning den første Barndom bliver skikkelig til sand kristelig Gudfrygtighed og andre Dyder og begriber de Kunster, hvilke meget kunne hjælpe enten at lære det, der hører til Guds Ære udi Kristendommen, eller til at opholde og bevare et godt civile og verdslig Regimente.

Udi hver Købstad skal være en Latine Skole og duelige og bekvemme Forstandere, som dennem kunne regere tre eller to udi det mindste.

Til dennem skal Ungdommen sættes, at hun ej falder fra Christo igen, den hun en Sinde er bleven til viet udi Daaben.

Men gode Prædikanter skulle altid raade alle Steder Almuen til med al Vindskibelighed, [saa] at Forældre tænke sig det at være deres Børn pligtige, at Gud det og kræver af dennem. Og at den menige Nødtørftighed haver behov, at der maa være dem til, ved hvilke vi kan lade sand Gudfrygtighed i Kristendommen efter os hos vore Efterkommere — eller ogsaa bruge dennem udi verdslig Regimente til Menigmands Behov.

Dette skal og Superintendenten med vor Lensmand, naar de fare om, flittelig paaminde, haardelig tilskynde, at saa skal ske, ja ogsaa hjælpe til med, baade med Raad og Gerning, at Skolerne maa komme til sig.

Udi hver Købstad skal være aleneste en Skole, og alle hine andre Pogeskoler, som her og der holdes, skulle aflægges. Saa skal hun deles i flere adskillige Lektier, at der kan gøres Skelned paa Børnene. Ikke skal der heller andet læres i dennem end Latine, fordi Latine Skoler fordærvs gerne af de danske og tyske Skoler. Ogsaa søger de mere deres egen Fordel og Forbedring end Børnenes, som læse Græsk og Hebræisk, som det vel kender sig selv.

Hvor som er 3 Forstandere til Skolen, der skulle Lektierne være fire; men hvor som er ikke uden to, der skulle Lektierne ikke uden være tre.

Den første Lektie maa være for dennem som læse A-B-C, og som lære at stave. De ene maa sidde paa den ene Side og de andre paa den anden.

A-B-C-D Børn skulle lære at læse af de Bøger, der med A-B-C-D etc. indeholde Pater noster, credo, de 10 Budord, Daabens og Nadverens Ord med andre saadanne Børnebønner. Hvilke man skal om Aftenen lade gaa hjem med 2 (latinske!) Gloser.

Læsesinker, som ere komne af A-B-C-D Bogen og have lært noget saa hen at læse, at de skulle have Donatum et Catonem. Ja Catonem skulle de lære at læse,

men Donatum at tyde Ord fra Ord, og skulle de deri flittig øves, og naar de en Sinde have udlæst dennem, saa skulle de igen begynde paa ny, indtil de have lært at læse. Underdes skulle de hver Dag skrive og vise deres Skrift, og de skulle desligeste og vises om Aftenen hjem med to Gloser og om Morgenen høres igen, naar de læse deres Lektie op.◀

Der gaves derefter Regler baade for, hvad der skulde læses i de følgende Klasser, og for, hvorledes Timeplanerne skulde lægges. F. Eks. bestemtes det, at Børnene om Onsdagen, naar Sangen i Kirken var til Ende, skulde gaa hjem; »thi det er dog, som Poeten siger: Hvad, som ikke haver Ro iblandt med, det kan ikke vare ved.◀

Der indskærpes ikke alene Læsning af latinske Forfattere, men i lige saa høj Grad Børnelærdom: Katekismus, Evangelierne, Pauli Breve, Davids Salmer.

Hvor der havde været flere Latinskoler, skulde de slaas sammen til en. Til denne kunde Børnene sendes fra de nærmeste Landsbyer.

Skolemestrene skulde i alle Købstæder beholde det, de hidtil havde haft, og dersom nogen ikke var vel forsørgt, vilde Kongen lægge til af sit eget.

»Desligeste¹ skulde og Skolemestrene med al Flid agte deres Disciples Nemme og altid, naar Børnene er over deres tolvte Aar, give Forældrene i rette Tromaal til Kende, hvilke af deres Studering intet synes at blive forbedret, at de maa i Tide sættes andetsteds hen til ærligt Embede (Haandværk, Stilling). Men hvilke de fornemme at have et godt Nemme, dennem skulde de holde i Skolen indtil det sekstende Aar

Men fra det samme Aar skulde de se grangivelig til, hvilke der kunne til Gavns dele med andre, hvad de af deres Studering have lært, og de, som synes det at kunne gøre, de skulle ofres til Herren og forskikkes til alminde-

ligt Studium enten paa egen eller Menighedens Bekostning.«

Endelig hedder det:

»Skriveskoler, som man dennem kalder, for Dreng, Piger og andre (!), der ikke duer til at læse Latine, maa Øvrigheden forsørge¹ (skaffe til Veje), dog skulle Forstanderne til samme Skoler se til med, at sand Gudfrygtighed maa samme Børn saa efterhaanden indgydes af Børnelærdommen².«

Det fremgaar af Ordinansens Ord, at der ogsaa har været Skoler og Undervisning i den katolske Tid, baade Latinskoler, af hvilke der ofte var flere i samme By, Pogeskoler, der nu skulde ophæves, og Skriveskoler, (som man dem kalder).

Hvad de første angaar, da er det næppe rigtigt at tænke sig dem som Latinskoler, »højere Almenskoler«, i moderne Forstand Latin var jo dengang et Sprog, som ikke alene lærde maatte være fortrolige med, men som enhver, der gjorde mindste Krav paa Dannelse, maatte kende noget til. Man vilde derfor i Middelalderen ikke kunne tænke sig en Dannelsesanstalt, som ikke meddelte Kundskab i dette »Lingua humana«³.

Der er saaledes næppe tilstrækkelig Grund til at forestille sig Skolerne i Middelalderens Byer som højere Skoler, selv om de naturligtvis uddannede Tidens talrige Klerus. At man er berettiget til at forestille sig Skolerne i f. Eks. Ribe og Roskilde som Anstalter, hvor ogsaa Børn, der ikke skulde studere, fik deres Undervisning, fremgaar formentlig tilstrækkelig tydeligt af Peder Palladius's Udsagn, at der i hans Skoletid — 1510—20 — var 900 Børn i Roskilde Skole og 700 i Ribe Skole. Det kan da umuligt udelukkende have været studerende Disciple.

I samme Retning peger Meddelelsen om, at Biskop Thura i Ribe 1278 skænkede Tienderne af Darum Sogn

til Skolemesteren i Ribe imod, at han gratis skulde undervise 100 fattige Børn fra Ribe og saa vel fattige som rige fra Darum¹.

Det er troligt, at de fleste af Skolerne har været knyttet til Kirker eller Klostre, men sikkert er det ingenlunde, da Skolemesteren ofte som i dette Tilfælde og i Kirkeordinansen omtales som selvstændig Person.

Der findes vistnok ingen Beretninger om, hvorledes Forholdene har været her i Landet; men der er god Grund til at antage, at de har udviklet sig paa samme Maade som i Tyskland. Vi fik jo et Universitet i Slutningen af 15. Aarhundrede ligesom en Mængde tyske Byer, og sandsynligvis har da Undervisningsvæsenet omkring i Købstæderne her i Landet formet sig paa samme Maade som i vort sydlige Naboland, under hvis Indflydelse vi jo paa hin Tid var i højere Grad end nogen Sinde før eller siden.

I mange tyske Byer var der foruden de til Kirkerne knyttede Skoler Byskoler, der vel ogsaa havde kirkelig Herkomst, idet de stammede fra de faa Børn, som enhver Præst havde til Hjælp ved Gudstjenesten, og som han underviste i det elementære eller lod undervise af andre; men disse Skoler fik efterhaanden mere Selvstændighed, idet Trangen til Kundskab blev almindeligere og Antallet af skolesøgende Borgerbørn blev større under Byens fortsatte Vækst og Udviklingen af dens Købmands- og Haandværkerliv.

Henimod Slutningen af 15. Aarhundrede havde antagelig enhver By, ja enhver Flække og større Landsby sin Skole. I større Byer var der flere Byskoler ved Siden af Stifts- og Klosterskolerne. I Nürnberg var der 1485 4 Skoler med 4 Skolemestre og 12 Underlærere og 245 betalende Borgerbørn, hvortil kom et stort Tal, ca. 100, pauperes, sandsynligvis udenbys Børn, der søgte Skole i Byen og hovedsagelig levede af milde Gaver².

Ifølge Kirkeordinansen havde der ogsaa i adskillige Byer her i Landet været flere Skoler, og Interessen for fattige (eller fremmede) Skoleelever (*pauperes scholares*) viser sig af de talrige Legater til Skoler, Skolemestre og *pauperes scholares*, som omtales i Testamenter fra Middelalderen. I de af Erslev¹ udgivne Testamenter, der naturligvis kun er en ringe Del af de Testamenter, der blev affattet i Middelalderen, opføres op imod 50 Tilfælde alene af Gaver til fattige Peblinge eller *pauperes scholares* eller *paup. schol. et alii mendicantes* — fattige Skoleelever og andre Tiggere.

Det drejer sig oftest om Smaasummer, 2 Øre, en halv Mark eller en Tønde Øl, men enkelte Gange om mere. 9. Oktbr. 1307 testamenterede saaledes Cecilia Sevi Joonsøn, Litles Datter, fattige Skolebørn i København 3 Mark, f. Sk. i Roskilde 3 Mark, f. Sk. i Viborg 3 Mark og f. Sk. i Hedeby 3 Mark.

Selv om Skolerne var udstyrede med mange Legater, har dog sandsynligvis Eleverne oftest maattet betale Skolepenge. Dette maa vel i alt Fald have været Tilfældet ved Skolen i Ribe 1278.

Der har da sikkert i danske Købstæder været Skoler, der besøgte baade af rige og fattige Folks Børn — ligesom i andre Lande. I England stiftede 1384 William Wykeham Winchester Skole for fattige Børn. Udviklingen har ført med sig, at denne Skole saa vel som andre engelske »public schools« nu aldeles ikke mere er for fattige Børn. Det koster nu ca. 350 £ aarlig at holde en Dreng i Eton.

Foruden de nu omtalte Skoler var der i Købstæderne i den senere Middelalder en Del Regne- og Skriveskoler, der sikkert har været rent private Foretagender. De har sagtens været til Stede i ikke ringe Tal, og deres Lærere er ligesom i senere Tider bleven opfattet som almindelige næringsdrivende Borgere².

Endelig har der jo været Pogeskoler i Købstæderne og rent privat Undervisning, idet Kundskaber ofte meddeltes fra Lærer til den enkelte Discipel, der tog Ophold i sin Lærers Hus, ligesom Mødre sikkert oftest underviste deres Døtre. De egentlige Skoler søgtes næppe af Piger, som formentlig ikke havde Brug for Kundskaber. Det er dog ikke sikkert, at Kvinderne stod under Mændene i Viden derfor. »Antagelig har i Riddertiden Kvinden ikke staaet tilbage i aandelig og litterær Dannelse for Manden, hvis krigerske Uddannelse og Kald maatte holde ham borte fra Bogen«¹.

Hvis man vilde mene, at det fremførte vidner om en større boglig Dannelse, end der er sandsynlig i hine Tider; saa turde det være tilstrækkeligt at minde om den Rolle, som Bogtrykkerkunsten kom til at spille ved Udbredelse af humanistiske og reformatoriske Skrifter ved Overgangen fra 15. til 16. Aarhundrede, og om, at Bogtrykkerkunsten meget hurtigt blev til et ret betydeligt Haandværk, hvad der ikke vilde være muligt uden et Masseforbrug af Bøger, der belingedes af en vidt udbredt Færdighed i Læsning hos Byernes Befolkning.

Det kan saaledes med nogen Sikkerhed slaas fast, dels ved Udtrykkene i Kirkeordinansen, dels ved Sammenligning med de samtidige Forhold i Tyskland, dels ved de sparsomme Data fra Danmarks Middelalder angaaende Skoler og dels endelig ved den Rolle, som Bogtrykkerkunsten straks kom til at spille i Tidens aandelige Liv, at Færdighed i Læsning og Skrivning har haft en større Udbredelse i Slutningen af Middelalderen, end man nu i Almindelighed er tilbøjelig til at tro.

Hvad enten nu de middelalderlige Skoler støttede sig til Kirker og Klostre eller ej, saa maatte der ved Reformationen ske en total Forandring i deres Stilling,

idet Staten lagde sin Haand paa Kirke, Klostre og Skoler og alt deres Gods, af hvad Art nævnes kunde.

Ordinansens Bestemmelse om, at der kun maatte være en Skole i hver Købstad, er da at forstaa saaledes, at der i alle Byer oprettedes offentlige Skoler, hvori baade fattige og rige kunde sætte deres Børn, og som Staten udstyrede med de fornødne Midler til Husleje, Lærerlønninger og ogsaa ofte til Bespisning af fattige Elever.

Talrige Breve fra de første 25 Aar efter Reformationens Indførelse meddeler, hvorledes Kronens Part af Tienderne af Sogne omkring i Landet lagdes til Købstædernes Skoler¹.

I disse Breve nævnes ikke alene de større Byer, men ogsaa Holstebro, Tisted, Hjørring, Assens, Kerteminde, Mariager, Æbeltoft, Grenaa, Kolding, Nykøbing Mors o. fl.

Der var jo ogsaa offentlige Skoler i større Landsbyer som f. Eks. Slangerup. —

Vedrørende Aarhus skrives 15. Maj 1560, at Tienderne af 10 Sogne i Hads Herred skal anvendes til Underhold for 24 fattige Disciple i Aarhus Skole, da Skolen i Øm Kloster nu er ødelagt.

6. Decbr. 1558 anordnes, at 12 Degne skal have Underhold paa Aarhus Gaard, og 25. Juli 1562 skrives til Jens Jul, at da han for nogen Lejligheds Skyld har afvist de 12 Degne, som ifølge Christian den III's aabne Brev skal have Underhold paa Aarhus Gaard, saa befales det ham atter at give dem Underhold.

Hvad Landet angaar, saa fik Forholdene formodentlig snart den Form, som de beholdt langt ned gennem Tiderne. Det var Degnen, som underviste Børnene i deres Børnelærdom. Skolelæreren levede saaledes af Degneembedet. »Degnene er fast alene dertil indstiftede og efter de afskaffede papistiske Messer fornemmelig af

den Grund vedblevne, at de Ungdommen i deres Saligheds Børnelærdom skulde oplære og undervise¹.

Hvor meget eller hvor lidt Degnene lærte Bøndernes Børn, er ikke godt at vide. — I Pontoppidans Annales IV,33 paastaas: dass ein Baur-Kind im Buch lesen konte var damals (ca. 1600) etwas sehr rares, og denne Paastand gentages hos Nyrup: Historie om de latinske Skoler, Side 5, og hos N. M. Petersen: Den danske Litt. Hist. II,32. Det er dog næppe helt sikkert, at denne Paastand er rigtig. Degnene skulde lære Børnene Katekismus, men en Katekismus og en A-B-C var vistnok lige fra Reformationstiden til ned i det 18. Aarhundrede det samme. I det mindste har de to ældste A-B-C'er som opbevares paa det kongelige Bibliotek fra 1731 og 1733, nøjagtig det samme Indhold, som foran er omtalt i Reformationsordinansen, nemlig Bogstaver, Staveøvelser (ba, be, bi osv.), Fadervor, Trosartiklerne, de ti Bud, Daabens Sakramente (Gaa ud i al Verden osv. samt Hvo, som tror og bliver døbt), Nadverens Sakramente, Bordbønner, Morgen- og Aftenbønner. Paa sidste Side en Hane².

Det forekommer sandsynligt, at Bøndernes Børn ogsaa har lært at læse, hvis de kunde skaffe sig en A-B-C-Katekismus, og at Bønderne købte Andagtsskrifter og verdslige Bøger, og at de altsaa kunde læse, synes at fremgaa af Christan den IV's Forbud mod Salg af usømmelige Skrifter og Viser i Kirkerne.

Det synes at have været Skik, i Kirkerne at falbyde Tryksager til Kirkegængerne, og at Kolportørerne (»Bogførerne«) ikke alene, som det vel var Meningen, solgte gudelige Bøger, men ogsaa Skrifter, som Kongen kalder letfærdige, forargerlige og ublu. Som Eksempler nævnes Viser, Eventyr, »Vlspill« og andet Fabelværk³. Formentlig har baade Axel Thorsøn og Valborg Immersdatters sørgelige Vise og Holger Danskes Krønike været

derimellem, og Bønderne har nok baade kunnet og villet læse dem. —

Hundrede Aar senere, 1730, indberettes fra Sønder Omme, vistnok det største Hedesogn i Landet — der er nu tre Kirker — at Folk dér næsten alle kunde læse og skrive. Forældre lærte deres Børn. Alle, som kunde, gik til Degnen og blev underviste af ham. Saaledes havde det været, saa længe nogen kunde huske¹.

Det er sandsynligst, at Forholdene har været daarligst i de Sogne, som laa nærmest Byerne, og hvor Degne — store Latinskoledisciple — fra Købstadens Skole skulde besørge Degnetjeneste. Hvordan disse Skoledegne var, faar man en Forestilling om gennem en Indberetning fra Biskop Morten Madsen i Aarhus til Kansler Chr Friis 1630, hvori det hedder: Her er 24 Personer, som daglig skulde sjunge i Koret og have derfor deres gode Løn. Desligeste 12 Personer, som bekommer 15 Rd. om Aaret derfor. Og af det, at de en Tid lang have bekommet deres Løn i Penge, er saadan uskikkelig Levned ført med Dobbelt og Drik, at Krugkvinder have standet ved Kapitlets Dør og taget mod Pengene. De tage aldeles ikke vare paa Koret; der er ofte 10, 9, ja kun 5 til Stede. Med Hug er de ikke vel at tvinge. Biskoppen indstiller at lade dem komme paa Kost som før, saa kunde de straffes paa Kosten, om de forsømte Koret². — Der blev givet Tilladelse til at tinge de 36 Disciple i Kost til saadan Spise og Øl, som Indtægterne kunde betale³. —

Latinskoledisciple, der havde saa store Indtægter, at de kunde leve deraf, vedblev ofte at gaa i Skole en lille Menneskealder. Saaledes berettes fra Slutningen af 16. Aarhundrede om en fynsk Præst, der havde gaaet i Skole i 7 Aar i Faaborg, 10 Aar i Svendborg, 3 Aar i Odense, 10 Aar i Roskilde og 1 Aar i København⁴. Det var ikke underligt, at saadanne Karle, der »maatte rage

sig to Gange om Ugen^c, ikke lod sig tvinge ved Hug, eller at Sognene hellere vilde have Sædedegne, saa Kongen gentagne Gange alvorligt maatte befale, at Skolens Privilegier skulde overholdes. I Slutningen af 16. Aarhundrede havde ikke mindre end 25 Sogne deres Degne fra Ribe Skole¹; men efterhaanden ordnedes der og andre Steder Sagen saaledes, at Sognene fik Sædedegne, som svarede Afgift til Skolerne². Fra Aarhus Skole gik Degne ud til omliggende Sogne helt ned til 1771³.

Medens det saaledes er nogenlunde klart, hvorledes der var sørget for Folkets Undervisning ude paa Landet, saa er Forholdene i Købstæderne ret vanskelige at forstaa. Ganske vist befalede Ordinansen, at alle Pogeskoler skulde ophæves, og at der i hver By kun skulde være en Skole, den latinske, hvor alle skulde sætte deres Børn; men samtidig overlodes det til Øvrigheden at sørge for Tilvejebringelse af Regne- og Skriveskoler for dem, som ikke duede til at lære Latin, til hvilke forlods henregnedes alle Pigebørn!

Man maa herefter umiddelbart faa det Indtryk, at der i Latinskolen kun skulde gaa studerende Disciple, og at hele Folkeundervisningen i Købstæderne overlodes til de stedlige Autoriteter, hvilket faktisk vilde sige til det private Initiativ. Thi der er næppe noget Eksempel paa, at de saakaldte Regne- eller Skrive- (eller danske eller tyske) Skoler af Regeringen støttedes med Tiender eller Klostergoods, og nogen kommunal Støtte fik disse Skoler vistnok kun sjældent. I Aarhus vides de danske Skoler ikke at have faaet nogen Understøttelse af Magistraten før efter 1708, da de en Tid fik 10 Rd. hver for at læse med de fattige Børn. I Helsingør synes de danske Skoler tidligere at have faaet nogen Understøttelse af Kommunen⁴.

Forholdet er, som Laurits Pedersen siger, ikke klart;

men Ordinansens Mening synes dog virkelig at have været den, at den latinske Skole skulde være Folkeskolen i Byerne. »Latinskolen var altsaa kun delvis, hvad man vilde kalde en lærd Skole. I den mødtes de af Peder Palladius omtalte »dejlige Drengbørn«, hvem Lærdommen løb i »som bræd Smør« med ganske jævnt begavede Borgersønner, hvis Maal kun var A-B-C og Katekismus, og Tiggerbørn, som Skolemester havde tvunget i Skole med Riset¹.

Man bør ikke lade sig vildlede af, at Skolerne skulde være latinske. For det første skulde der jo i den laveste Klasse læses A-B-C eller, hvad der dengang var det samme, Katekismus, og denne A-B-C-Katekismus har selvfølgelig været dansk. »Hvilke man skal om Aftenen lade gaa hjem med 2 Gloser«, siger Ordinansen. Det kan jo ikke betyde andet, end at Børnene, samtidig med at de fik Katekismussen terpet ind, skulde begynde at lære Latin².

For det andet var Latinen jo ingenlunde lagt paa Hylden ved Reformationen; den spillede fremdeles en betydelig Rolle i alle Livets Forhold ikke mindst i Kirken. 14. Novbr. 1562 befalede det Lensmænd og Superintendentter ikke at ansætte Sogndegne, som ikke paa de høje Helligdage kunde synge al Messen paa Latin og hver Søndag Officium og Halleluja³. I det hele var i det 16. og 17. Aarhundrede lidt Kendskab til Latin vistnok temmelig almindeligt. Holbergs Henrik er ikke i Forlegenhed for et Par latinske Brokker, naar det kommer an paa det, og den polske Officer Jan Pasek, som 1659 opholdt sig i Aarhus og Egnen deromkring, skriver i sin Dagbog: I Danmark snakker enhver Bondetamp Latin⁴.

Det er naturligvis en Overdrivelse af Hr. Pasek; men der maa dog være noget deri. Han erklærer nem-

lig, at han ofte blev anvendt som Tolk, fordi han kunde lidt Latin. Thi Tysk eller Polsk kunde de Danske ikke ¹.

Endelig er det formentlig indlysende, at der ikke indrettedes Skoler i Kerteminde, Mariager, Sæby, Grenaa og Slingerup for den højere Undervisnings Skyld; det maa sikkert have været Meningen, at Skolerne i disse Byer først og fremmest skulde undervise Folkets Børn i Kristendom og Latin, de to Ting, der for de ledende i Datiden vel stod som de vigtigste ².

Ordinansen bestemte jo, at der ikke maatte læses Græsk og Hebraisk i Skolerne; de Lærere, som læste disse Sprog med deres Elever, søgte mere deres egen Fordel og Forbedring end Børnenes! Man faar det Indtryk, at det virkelig var Hensigten at skabe Skoler, hvor der stilledes Børnene Opgaver, der passede for dem, som man dengang ansaa for passende for Børn.

Græsk og Hebraisk var for svært og skulde derfor holdes ude af Skolen.

Heri skete der efterhaanden stor Forandring, idet begge de to nævnte Sprog indførtes. Skolereformerne af 1604 og 1632 gik vistnok begge ud paa at stramme Fordringerne, og Uniformitetstabellen (Undervisningsplanen) af 1656 hævde saa store Fordringer i de gamle Sprog, at Nutidens Skoleelever sikkert vilde opgive Ævret overfor dem. — Dertil kom »Logica, Rhetorica, Arithmetica, Geographia, compendiosa Metaphysicæ, Physicæ et Ethicæ præcepta« ³.

Det er den lærde Tid, da ved en Visitats Biskoppen snakkede først Latin saa Græsk med Præstens Søn; men da denne gav sig til at tale græske Dialekter til Biskoppen, sagde Præsten: »Langsomt min Søn, at Biskoppen kan følge med!«

Uniformitetstabellen af 1656 skulde benyttes i alle offentlige Skoler; men disse kunde naturligvis ikke alle staa Maal med den. De, som kunde, var nu virkelig

lærde Skoler; de, som ikke kunde, mistede deres Anseelse, og efter Svenskekrigene, da Landbruget laa stille, og Skolernes Indtægter som Følge deraf var smaa, paa-tænkte det at ophæve de mange smaa Latinskoler og erstatte dem med danske Skoler, dels fordi man kunde benytte en Del af Indtægterne til at forbedre de store Skolers Stilling og dog spare Penge, og dels fordi danske Skoler var nyttigere i Smaabyerne. Der nedsattes 1682 en Komité, der skulde komme med Forslag om, hvilke latinske Skoler, der skulde reduceres. — Der kom dog intet ud deraf, hvad saa Grunden har været. — Herhen hører den bekendte Historie om, at Christian den V, da man forestillede ham, at Frederiksborg Skole burde nedlægges, spurgte, hvilke lærde Mænd der var kommen fra denne Skole, og at han, da man nævnede Thomas Kingo som en af Skolens Elever, udrød: »Er der kommen saadanne Mænd fra Frederiksborg Skole, hvorledes tør vi saa understaa os den at ruinere?«

Det var forbeholdt Christian den VI at erstatte Latinskolerne med danske Skoler i de smaa Købstæder; men at denne Tanke har været fremme paa Christian den V's Tid, ses af Danske Lov II, 18,1, som begynder: I alle de Købstæder og paa de Steder, hvor der bør at være latinske Skoler o. s. v. Efter Ordinansen gjaldt dette jo om alle Byer.

I Slutningen af det 17. Aarhundrede var Latinskolerne i en meget daarlig Forfatning, saaledes at honnette Folk ofte foretrak at lade deres Børn undervise privat. Latinskolerne rekrutteredes med Børn af lavt eller endog slet lønnede Embedsmænd og af den fattigste Almue¹. — Dette havde vistnok først og fremmest sin Grund i slette økonomiske Forhold. Landbruget, hvoraf Kirke og Skole skulde have deres Indtægter, var jo efter 1660 i den elendigste Forfatning. Der klæbede dog endnu stadig

Fattigskole ved Latinskolerne, og det er derfor ikke underligt, at de søgtes af Børn af den fattigste Almue. — 1729 foreslaar Magistraten i Aarhus paa Forespørgsel af Stiftamtmand Povl Vendelboe Løvenørn, at der for Midler fra Domkirken skulde indrettes en god Regne- og Skriveskole, hvor ogsaa de fattige Børn i Katedral-skolen kunde undervises i disse Fag¹.

Endelig medførte Forordningen af 15. April 1739, at der oprettedes danske Skoler i de Købstæder, hvor Latinskolerne var nedlagt. »Ved disse Skoler og ved den under pietistisk Indflydelse under Frederik den IV begyndte og af Christian den VI fortsatte Oprettelse af Landsbyskoler var Grunden lagt til en ordentlig Almue-undervisning for Land og By, som saaledes endelig udskiltes fra Latinskolen«².

Latinskolerne, der endnu paa Christan den VI's Tid kaldtes offentlige Skoler, »publique Skoler«, befriedes vistnok dermed for en Forpligtelse til at sørge for Byens fattige Børns Undervisning, som det havde været Reformationsordinansens Mening at paalægge dem, og som havde været Motivering for en stor Del af de Indtægter, hvormed de i sin Tid var bleven udstyrede.

Skrive- og Regneskolerne, som Øvrighederne ifølge Ordinansen skulde forsørge, ifølge Danske Lov forordne og forsørge, var som før sagt Privatskoler, hvis Bestyrere privilegeredes af eller erhvervede Borgerskab hos Magistraten. Det fremgaar af Ordinansen, at de har eksisteret før Reformationen, og der har utvivlsomt været mange af dem omkring i Landets Købstæder baade i 16. og 17. Aarhundrede.

Der har hidtil saa godt som fuldstændig manglet Oplysning om disse Skolers Beskaffenhed og Virkemaade. I Rørdams Kirkelove, hvor der findes en Mængde Kongebreve angaaende de latinske Skoler, er der saa godt som

intet om danske Skoler. Dette har sin Grund i, at Regeringen naturligvis betragtede disse Skoler som sig uvedkommende, da de jo var overgivne til Magistraternes Omsorg. Efterretning om dem maa derfor søges i Købstædernes Arkiver eller i Landsarkiverne.

1909 er der saaledes paa Grundlag af stedlige Kilder givet en Udsigt over de danske Skolers Stilling i Helsingør i 16. og 17. Aarhundrede¹. Det fremgaar af denne Fremstilling, at der dels var Læseskoler, hvor den mest elementære Undervisning meddeltes, dels Skrive- og Regneskoler, der satte sig et lignende Maal som vore Dages Handelsskoler.

Ved Siden af undervistes tillige i den kristne Børnelærdom, og Børnene mødte ved Provstevistatser i Kirken. En enkelt Gang gaves der en Skoleholder et Bidrag af Kommunens Kasse for at tage mod de fattige Børn; men i Almindelighed fandt dette vistnok ikke Sted. Der var mange Skoleholdere, og enkelte af dem skabte sig en rigtig god Stilling. De fleste af dem var dog temmelig fattige. —

Man har vel Lov til at antage, at de danske Skoler har haft en lignende Stilling i andre Købstæder, idet man dog maa erindre, at Helsingør med sin livlige Forbindelse med Udlandet og sit rige Handelsliv sikkert har været bedre stillet end de fleste andre danske Byer.

Den kendte Aarhusborger Rasmus Thestrup, hvis Selvbiografi findes i Hüberts Aktstykker om Staden og Stiftet Aarhus, fortæller, at han 1599 sattes i den danske Skole i Aarhus for at lære at »Leese schreffue og Regne«. 1624 kom hans Søn Niels i den danske Skole, og 1647 blev hans Søn Vilhelm sat i den danske Skole, efter at han havde gaaet 10 Aar i den latinske.

»Han kan takke sin Ulydighed, om han det fortryder«, siger hans Fader, ærgerlig over, at Sønnen afbryder sine Studeringer².

1640 var de danske Skoler i Aarhus i en saa daarlig Forfatning, at Kongen imod, hvad der ellers var Sædvane med Regne- og Skriveskoler, blandede sig i Sagen. 28. Maj 1640 skriver Christian den IV¹:

»Eftersom vi naadigst komme i Forfaring, hvorledes udi vor Købstad Aarhus skal være nogle, som holder danske Skoler, som baade skriver ilde, og kan ikke udi Skriven og Regnen det, de bør vide, Ungdommen til Nytte, og vi naadigst af os elskelig hæderlig og højtlærde Dr. Morten Madsen, Superintendent over Aarhus Stift, hans underdanigste Erklæring erfare saa i Sandhed at være; og megen Forargelse udi en Del samme Skoler øves med Drik og Horeri, Ungdommen til største Vanheld, da ville vi naadigst have forholdt, at alle de smaa Skoler straks herefter skal afskaffes, og derhos naadigst bevilget og tilladt, saa og hermed bevilger og tillader Johan Utrecht, Organist til Domkirken udi vor Købstad Aarhus, at aabne Danske-, Tyske-, Regne- og Skrive-Skoler, dog skal han være obligeret Ungdommen med største Flid, at undervise ved Læsen, Skriven og Regnen baade paa Linier og med Zifre og ellers i alle Maader sig anstille, saa ingen sig billig over hannem haver at besvæрге.«

Organist Utrecht har vel næppe aabnet mere end en Skole, som saaledes paa en Gang har været en dansk, tysk, Regne- og Skriveskole!

Det er formentlig betegnende, at Kongen ikke omtaler Religion som et af de Fag, der forsømtes i de daarlige Skoler, og som det lægges Utrecht paa Sinde at sørge for. Det er vistnok karakteristisk for de danske Skolers Stilling i Datiden. De var Fagskoler, hvis Op-gave det mere var at undervise i Læsning, Skrivning og Regning end at lære Børn deres Katekismus. — Det er derfor ikke mærkeligt, at det overlades til Øvrighederne

at »forsørge« dem, uden at enten Superintendenten, Provsten eller Præsten havde noget dermed at gøre.

Efterhaanden som de latinske Skoler blev mere og mere lærde, var det naturligt, at man tænkte paa at lade de danske Skoler overtage Religionsundervisningen. — Den i 1682 nedsatte Komité skulde tage under Overvejelse, om de latinske Skoler i Smaabyerne kunde erstattes af danske Skoler, hvor der kunde undervises i Katekismus, Regning, Skrivning, Bogholderi og Navigation.

Hertil kommer, at det efter Ordinansens Udtalelse (Piger og andre, der ikke duer til at læse Latin) næppe gaar an at antage, at Pigebørn har besøgt de latinske Skoler. Nu har ganske vist Undervisning i Hjemmene fra Mor til Barn i ældre Tid været langt mere almindelig end nu, da Skolernes Ønske om at faa Børnene uden Hjemmeforberedelse har formindsket Forældrenes Interesse for deres Smaabørns Undervisning. Men desuagtet har der sikkert hos de Familier, som havde Raad dertil, været Trang til ogsaa at faa Pigerne i Skole. — Der var da ogsaa i Helsingør Skoler for Pigebørn i 17. Aarhundrede, og det samme har vel været Tilfældet i andre Byer.

Foranlediget dels ved de latinske Skolers ejendommelige Udvikling og Tanken om Formindskelse af deres Antal og dels formodentlig af Trangen til at give de danske Skoler en bredere Basis, sker der i danske Lov en formel Ændring i Lovbudet om danske Skoler i Købstæderne.

»Skrive- og Regne-Skoler skal Øvrigheden i Købstæderne forordne og forsørge; Og skal Forstanderne for samme Skoler og Sognepræsten have Indseende med, at Børnene i Guds sande Frygt oplæris; Skolemesterne skulle af Sognepræsten overhøris, før end dem saadanne Skoler betrois. De skulle og lade deris Discipler frem-

komme for Provsten i Kirken, og af hannem overhøris, naar den aarlig Visitatz skeer^e 1.

Naar Gejstligheden ifølge Danske Lov skulde undersøge Skoleholdernes Kvalifikationer og i det hele have Tilsyn med Skolerne, saa betyder dette utvivlsomt, at disse i Fremtiden i højere Grad, end Ordinansen havde ment, skulde paatage sig Ungdommens Undervisning i kristelig Børnelærdom.

De danske Skoler kunde imidlertid ikke blive Folkeskoler, der besørgede hele Ungdommens Undervisning. Det maa jo nemlig stadig huskes, at de var Privatskoler, hvis Bestyrere eksisterede alene ved Skolepengene. Selv om der derfor efter danske Lovs Udsendelse har eksisteret en Del Skoler baade for Piger og Drengene omkring i Landets Købstæder, saa har Forholdene dog næppe været gode.

I Smaakøbstæderne har der vanskeligt kunnet eksistere danske Skoler ved Siden af den latinske, og i de større Købstæder har der vel været flere danske Skoler; men de har sikkert ikke følt sig strengt forpligtet til at tage mod Børn, der ikke betalte Skolepenge, selv om dette ogsaa var forlangt af Magistraten, inden den gav deres Bestyrer Privilegium. —

Da de latinske Skoler vistnok heller ikke mere ansaa sig for pligtige til at tage mod de fattige Børn, var der antagelig paa Overgangen fra 17. til 18. Aarhundrede mange Børn, som ikke fik nogen Skolegang.

Paa dette Forhold søgte Frederik den IV at raade Bod ved Forordningen af 24. September 1708. — Denne Forordning er en Del af Tidens humane Bestræbelser, der vel bør sættes i Forbindelse med Pietismen, der jo kom ind i Danmark allerede i Frederik den IV's Tid. Tordenskjold holdt Konventikler (Helligforsamlinger) i sin Gaard i København! Forordningen, hvis Titel er: Forordning om Betlere i Danmark, er nærmest en Lov

om Fattigvæsenets bedre Ordning. Dens § 19 og 20 bestemmer:

»Hver Lørdag fra Kl. 12, til det ringer sammen til Aftensang, skal de danske Skolemestre møde i Kirken Vinter og Sommer og informere Ungdommen i deres Katekismus, da saavel deres egne Disciple, som alle andre Drengene og Piger, der der er under 16 Aar, skal møde. Forholder deres Husbond dem derfra, skal de for hver Gang bøde til de fattiges Kasse en Mark. Bliver Børnene af Modvillighed borte, skal de straffes med Hug af deres Husbonde, og de fattige Børn af deres Skolemestre. Ved Katekisationen skal Sognepræsten eller Kapellanen være til Stede at høre, om alting ordentlig forrettes, eller, om de har selv om Eftermiddagen Prædiken eller er i andre lovlige Forfald, skal en anden af Fattiginspektørerne være overværendes. Forsømmer de det, naar de er lovligen advarede, skal de for hver Gang bøde til de fattiges Kasse en Mark. — Alle Almisselemmer, som har Helbred, skal og møde i Kirken at paahøre Ungdommens Undervisning. —

Ingen maa herefter holde Skole, uden han tilforn er eksamineret af Præsten i Magistratens Nærværelse, om han er saa grundet i sin Kristendom, at han kan undervise andre, og tillige kan regne og skrive saa vidt fornødent gøres, og tages dertil fattige Studenterne.

Og paa det, at de des bedre kan have deres Ophold og informere uden Betaling de i de fattiges Tal indskrevne Børn, skal de være forskaanede for de ordinære Byens Tynge, og skal de Skolemestre, som underviser den fattige Ungdom, intet videre til de fattiges Underholdning paalægges, saa maa og ingen anden enten Mands- eller Kvindes-Personer holde Skoler end de, som efter Byens Storlighed af Sognepræsten og Magistraten samtykkes. Dog forstaas herunder ikke de, der i Syen og deslige underviser Pigebørn. Gør nogen herimod,

skal baade de, som holder Skole, og de, som lader Børn gaa deri, straffes med Mulkt.«

Religionsundervisningen er her i endnu højere Grad end i Danske Lov draget i Forgrunden som de danske Skolers Hovedopgave. Regning og Skrivning omtales som noget, Skoleholderne kun skal kunne i den Grad, »som fornødent gøres«, hvad der lader skimte, at man ikke mente, ret meget af den Slags var nødvendigt.

Der er en kendelig Ændring i de Fordringer, der stilles til den danske Skole fra Ordinansen og Christian den IV's Brev af 1640 gennem Danske Lov til Anordningen af 24. September 1708.

Der lægges stærkt Vægt paa, at ingen faar Lov til at holde Skole, som ikke har faaet Privilegium af Magistraten.

Det var aabenbart Anordningens Mening at gøre den danske Skole til en virkelig Folkeskole i Købstæderne, som Magistraterne ikke alene skulde forordne, men virkelig ogsaa have Omsorg for — ved at give et passende Antal Skoleholdere Privilegium og ved at lade dem være fri for kommunale Afgifter.

I det følgende skal vises, hvorledes Forholdene blev i Aarhus i det 18. Aarhundrede.

AARHUS SKOLEVÆSEN FØR 1784.

I. De danske Skoler.

UD over det foran citerede Kongebrev kan her intet væsentligt meddeles om de danske Skolers Stilling i Aarhus i det 17. Aarhundrede. — En Skoleholder Mogens Jespersen Juul, der boede paa Mejlgade, og efter hvem der afholdtes Skifte 9. Febr. 1697, klagede over, at fornemme Folk lod deres Børn undervise hjemme. — Selv Præsten ved Frue Kirke Mag. Chr. Nielsen Friis holdt Huslærer. — Denne Klage over, at rige Folk holdt sig for gode til at sætte deres Børn i Skolerne, og over uberettiget Skolehold vil ofte møde os i det følgende¹.

Forholdene synes dog i det hele at have været ret gode; i det mindste prises i 1726 tidligere Tidens danske Skoleholders heldige Stilling.

Fyldig Oplysning om Skoleforhold i Aarhus kan først gives fra Tiden lige efter 1720, som er klart belyst paa Grund af Striden om Natmandens Børns Skolegang. Der skal i det følgende gøres Forsøg paa at skildre Aarhus Skoleforhold i 1720erne paa Grundlag af de herhen

hørende Dokumenter, der opbevares i Aarhus Bys Arkiv.
— Naar der ingen Henvisninger anføres, bygger Skil-
dringen paa de nævnte Dokumenter.

Aar 1722 var der 6 Personer, som havde Tilladelse til at holde dansk Skole i Aarhus, nemlig Hans Hansen, Rasmus Juel, Peder Madsen Korndrup, Andreas Christensen Falch, Hans Christian Cramer og Johan Nielsen. — Deres Uddannelse har vel ikke været ret god, men de skriver dog gennemgaaende ret godt for sig, Hans Hansen, Cramer og Falch endog helt godt. Johan Nielsen, med Tilnavn Pikker, er den tarveligste; han havde i 12 Aar »tient Mai's udi ufreds Tider og aldeles ingen Rue (Ro) hafde, men maatte fra En Beleiring til en anden, til ieg nu ved sidste Reduction bekom mit Afskeeden Saa vist ieg ingen anden middel en som ieg maatte søge til som ieg var fød og Baaren, gick [til] den Velviise Magistrat og bad dem om ieg ikke maatte tage mig nogle Børn at læse for, hvor til Deres Velviisheder svarede Ja.« — Falch kunde i hvert Fald saa meget Græsk, at han kunde skrive Katekismus med græske Bogstaver, og i 1726, da han læste med Monsr. Langballes Søn, var han ved Mikkelsdagstider kommen saa vidt, at Drengen læste »i hans Aurora og hans tyske Catechismus«. Da man tvivlede om, at han var sikker i Regnekunsten, tilsendte han Magistraten nogle Regnestykker, hvorved han viser sin formentlige Færdighed i Kvadrat- og Kubikrodsuddragning. — En af Opgaverne, der alle angaar hans Familieforhold, lyder saaledes: Endnu blev mig tilspurgt hvor længe Jeg har været gift. Derpaa svarede jeg: Vil mand behage at extrahere Radix cubica af 18 Rdlr. — det udviser i indeværende Aar (1727) hvor længe jeg har vaaren gift.

	Operatio	Proba
18		
<u>96</u>	1728 12 Aar	12
108	1	<u>12</u>
<u>162</u>	300	144
1728 Sk.	128	<u>12</u>
		288
		<u>144</u>
	4	1728
	76	
	1728 18 Rdlr.	
	966	
	9	

Hans Roduddragning og Division ser jo lidt mærkelig ud¹.

Cramer, den berømte Cramer, havde ogsaa været Soldat. Han var født 26. Febr. 1699 i Haderslev. Han tjente i sine unge Aar ved Hestgarden og blev 1721 Skoleholder i Aarhus. Han studerede paa egen Haand især matematiske Videnskaber, og efter at han havde været Skoleholder i Aarhus til 1727, deponerede han 1728. 1735 udkom hans »Arithmetica Tyronica eller grundig Vejledning practice at lære al fornøden Hus- og Handelsregning (19. Oplag 1816). 1741 blev han Klokker ved Domkirken. Han skrev forøvrigt flere matematiske Skrifter og forfattede en Plan til en forbedret Regne- og Skriveskole². Han var sin egen Forlægger og var i det hele en Mand, der forstod at faa noget ud af sit Embede. Hertel siger om ham, at han var den første, der førte Skikken i Brug at give Degnen Tegnepenge for at skrive deres Navne, der hos ham meldte sig til Communion. Da han døde 24. Jan. 1764, efterlod han en betydelig Formue, bestaaende dels i Ejendomme i Aarhus, dels i Løsøre, deriblandt en Mængde af hans Skrifter, og dels i rede Penge³. Hans Søn Hans Chr. Cramer

havde i 1784 Skole i Aarhus og var Klokker ved Frue Kirke. Han var født 11. Februar 1727, tog Artium fra Aarhus Katedralskole og fik teologisk Embedseksamen, inden han nedsatte sig som »Skrive- og Regnemester« i Aarhus —¹.

Om de tre andre Skoleholdere kan intet oplyses. —

Disse 6 Skoleholdere var sikkert alle antagne af Magistraten i Henhold til Danske Lov II—18—13 og 14 og kgl. Forordning af 24. September 1708, § 20. De havde faaet udfærdiget et stemplet Kaldsbrev, hvori de nævnte Lovsteder var citerede, og hvori der stod, i hvilket Kvarter af Byen de skulde bosætte sig. I Pakken med Natmandens Papirer ligger et Kaldsbrev, udstedt $10/6$ 1729 til Jens Pedersøn Terkildsen, som skal være Skoleholder paa Broberg i Johan Pikkers Sted. Det er stemplet med $1/2$ Daler, og under er den samlede Magistrats Underskrifter samt Aarhus Raadstue »Zeil« (Huset med de 3 Aarer og 2 Vildmænd). Magistraten var øm over sin Værdighed og taalte ikke, at nogen holdt Skole, som den ikke selv havde beskikket. De danske Skoler nød megen Anseelse og søgtes af alle, saavel af de rigeste som de fattigste; de sidste fik Skoleholderne hver 10 Rdlr. for at undervise, et Beløb, der senere nedsattes betydeligt.

Den 1. Maj 1722 havde Cramer 52 Elever, som gav ham 1 Rdlr. 44 Sk. i Skolepenge ugl.

Falch havde	64 Elever,
R. Juel —	33 —
H. Hansen havde ca.	40 (deraf 10 fattige),
D. M. Korndrup havde	36 (— 9 —
Johan Pikker —	40 Elever.

Ialt . . . 265 Elever.

Da de 4 Skoleholdere, som ingen fattige Børn opgiver, antagelig ogsaa har haft nogen, saa kan der vist

uden Overdrivelse siges at have været henimod 300 Børn i de danske Skoler 1. Maj 1722. Da der samtidig næppe har været mere end 3000 Mennesker i Aarhus, saa vilde de 300 Børn svare til ca. 6000 Skolebørn med Byens nuværende Indbyggerantal. Samtidig har en Del Børn gaaet i Katedralskolen, og enkelte, skønt næppe mange, er vel bleven underviste privat. Det tør derfor vistnok paastaas, at alle Børn i Aarhus Købstad fik Undervisning paa nævnte Tidspunkt. Dette fremgaar vel i øvrigt med Tydelighed af den Omstændighed, at Magistraten endog forlangte, at Skorstensfejerens Børn skulde gaa i Skole. Blandt Forældrene nævnes Byens Haandværkere, Købmænd og Embedsmænd. For Eks. Byens største Skatteyder Thøger Kiersgaard, Stiftsprovst Wechmann, Mag. Hammerich, Sognepræst ved Frue Kirke, Assessor Worm, den sidste Lektor¹, Postmester Wegner. Desuden var der nogle udenbys Disciple, som var i Pension i Aarhus for at gaa i de danske Skoler. Tidligere havde der været flere af dem; men de nyoprettede Skoler paa Landet havde bevirket, at deres Tal var taget af. Blandt de fattige nævnes f. Eks. »Blegkoenen paa Brobjerg, Ul-drich skoeflicker«. De anførte Navne synes at bevise, at de danske Skoler i Aarhus ved 1720 var finere end den latinske, som ovenikøbet paa dette Tidspunkt havde en daarlig Rektor, Rhodius, om hvem Biskop J. Oksen ^{15/7} 1718 skriver til Stiftamtmand von Plessen: »dog vil jeg bede ved Lejlighed at rekommendere hannem til et Præstekalds Erlangelse, at Skolen fra hannem kunde blive libereret«².

Skolepengene, som de danske Skoleholdere fik, var meget lave. Cramer angiver 1722 sine til fra 1 til 4 Sk. pr. Barn ugentlig. Dertil kom Vederlaget for at læse med fattige Børn og en Del Gaver fra velhavende Forældre. — I en Skrivelse fra en Skoleholder til Magistraten (1727) antydes, at Forholdene tidligere havde

været bedre. Skoleholderne havde da faaet 10 a 12 Sk. ugentlig pr. Barn, der havde været indtil 130 Børn i hver Skole, medens der nu — 1727 — kun var halvt saa mange. Sagen var, at Magistraten havde autoriseret dobbelt saa mange Skoleholdere, som der var Brug for. Efter vore Begreber vilde en Skole jo have været nok til de halvtredie Hundrede Børn. Tidens dygtigste Lærere som Cramer fandt, at 3 Skoler var tilstrækkeligt. Lærerne havde ogsaa tidligere haft en Del Ekstraindtægter med at skrive for Laugene, føre Regnskaber for Skippere og skrive Breve, »Suppliquer«, Kontrakter og Skøder for Folk. »Nu (1727) er Folk ej saa curieux, at de anser, hvor nett men hellere hvor lett de kan faa (Lærebreve!) skreven. Regnskaber er der nok til, og de fleste kan selv, Byen er fuld af Skrivere.« —

Alt i alt maa da Skolelærernes økonomiske Stilling ved 1720 vel siges at være daarlig, men deres sociale Position var dog næppe ringe. Stillingen som Skoleholder var jo for de fleste et Gennemgangsled til et Degnekald paa Landet. Oplysningen stod ret højt, for saa vidt som hele Ungdommen fik Undervisning; at denne Undervisning kun meddelte det nødtørftigste i Læsning, Religion, Skrivning og Regning, er en anden Sag. Man maa naturligvis ikke sammenligne med Nutidens omfattende Skoleundervisning, men med Datidens Standpunkt paa andre af Livets Forhold. — Blandt de mange Skrivelser vedrørende Sagen om Natmandens Børns Undervisning findes talrige Breve og Erklæringer fra Købmænd, Haandværkere og Embedsmænd, og de er i det hele saa vel formede, at det maa forekomme, at der i Almindelighed fældes ganske ubillige Domme om Datidens Oplysningsforhold. I det mindste er det et urigtigt Billede af Forholdene i Aarhus, naar det i Aarhus-Bogen (s. 265) hedder: Skolerne eksisterede nok, men nærmest kun af Navn.

Det passer ikke paa Tiden omkring 1720, snarere paa Tiden 50 Aar efter.

Noget nærmere angaaende Undervisningens Beskaffenhed og Omfang meddeles ikke; dog faar man at vide, at der undervistes daglig fra Morgen (naar ?) til Kl. 10, samt fra 12—5, Onsdag og Lørdag dog kun til Kl. 3. Da man jo dengang stod tidligere op end nu, og man næppe begyndte om Morgenen senere end Kl. 7, saa vilde der blive 44 ugentlige Timer!

Den gode sociale Position, som de danske Skoler trods deres trykkede økonomiske Forhold havde i Aarhus i Begyndelsen af Aaret 1722, skulde i Løbet af Sommeren blive ganske ødelagt ved Magistratens haardnakkede Forlangende om, at Skoleholderne efter Tur skulde undervise Byens Skorstensfejer og Natmand Rasmus Madsens 4 Døtre.

Natmanden gav sig ikke alene af med den Dont, som man nu sædvanlig tænker paa ved dette Navn, men han flaaede ogsaa selvdøde Dyr, rensede Skorstene, holdt Gaderne rene, ihjelslog løse Hunde og hjalp vel ogsaa Skarpretteren en Gang imellem. Han kunde for saa vidt godt regnes for kommunal Bestillingsmand og havde derfor oftest en egen Bolig, der laa fjernt fra andre Menneskers; thi Natmanden var uærlig. Ingen vilde hjælpe hans Hustru i Barnsnød, ved Altergang maatte han drikke af Kalkens Fod, og ingen vilde bære hans Lig til Jorden¹.

Da imidlertid saadanne Fordomme var ligefrem skadelige for Staten, greb Enevælden ind og forordnede (^{21/3} 1685), at »saadanne Folk som Hestegieldere, Svin-
snidere, Skorstensfejere, Natmænd og andre deslige, som saadanne uomgiengelige Gierninger bestiller« skulde ingen efter denne Dag »understaa sig at forekaste enten dem selv eller deris Børn nogen uærlig Titel«. De, som gjorde det, skulde »uden nogen Forskaansel bøde paa deris

Ære eller straffes paa Bremmerholm«. Dernæst forordnedes ($1\frac{2}{3}$ 1798), at »Magistraten og deres Hustruer ikke maa vægre sig ved Natmandens Børnedaab eller Liigbegiængelse der paa Stedet at være overværende, saa ofte de derom bliver anmodet, men Borgerskabet med Eksempel foregaa, som de have at tilsige sig derved naar det begieres at lade finde; desligeste at deris og Borgerskabets Hustruer saa vel som Jordemoderen paa Ansøgning indfinder sig, naar Natmandens Hustru kommer i Barnsnød«.

Det var en ubehagelig Opgave, Regeringen der havde givet Magistraten, og man kan let tænke sig, at Magistraten i Aarhus har kviet sig, inden den personlig bivaanede Natmandens Børns Daab, »som og virkelig efter andmodning er præsteret, ligesom at bivaane deres liigs begiængelse«. Men naar saaledes Magistraten virkelig bøjede sig for Regeringens Paabud og derved selvfølgelig udsatte sig for Borgernes Spot, saa kan man forstaa dens Forbitrelse, da den erfarede, at Skoleholderne nægtede at læse med Natmandens Børn.

Sognepræsten ved Frue Kirke Mag. Hammerich havde nemlig erfaret, at Natmand Rasmus Madsens 4 Døtre, 14, 12, 11 og 7 Aar gamle, ikke gik i Skole, og han havde med »ifrig Alvorlighed anmodet Magistraten om at sørge for, at de fik Undervisning i »deres Christendom og Børnelærdom«.

Magistraten aabnede saa Felttoget med en Skrivelse af $30/4$ 1722, hvori det »andbefalles Hermed Hans Hansens Skoleholder straxen at andtage 2de af ermeldte Rasmus Madsøns Børn, Og Rasmus Juell Skolleholder at andtage sig de andre 2de under saa flittig og goed information som de for Gud og deris Øfrighed vil og kand være andsvarlig, med Hvilchen information de begge flittigen continuerer $1/4$ Aar, Da efter Dets forløb ermeldte Børn fra dennem afgaar, og af 2de andre Skolle-

holdere Nafnlig Peder Madsøn Korndrup Og Andreas Falch skal andtages under ligge længe og goed information. Efter hvilken tid og naar Deto Børns forfremmelse udi deres Christendoms Sager er befunden skal videre om deres undervisning blive for andstaldtet«. Magistraten truer med »Mulkt og Straf«, hvis Skoleholderne »imod ald forhaabning lade se nogen u hør-somhed«.

Paa denne Skrivelse, der ved Stævningsmænd blev forkyndt for de to førstnævnte Skolelærere, svarede Rasmus Juel, at der jo var 6 danske Skoleholdere i Aarhus, og at han var forbavset over, at de to (Cramer og Pikker) ikke var nævnt, at Skolemestrene aldrig enten nu »eller udi vor formænds eller forfædris tiid af Magistraten har vaaren tvungen« til at læse med andre Børn end dem, som de selv vilde, at man højlig maatte »forundre sig ofver, at de som ingen Huus giver en Dansk Skolemester, vil dog tvinge ham til at læse for andre, uden dem hand self vil«, og at den latinske Skoles Skolemester og Hørere, som har frit Hus, vist vilde meget have sig frabedt at læse med andre end dem, de selv vilde. Han haaber derfor, at Magistraten ikke vil tvinge ham. Thi hvis han læste med Natmandens Børn, kunde Følgen blive, »at hans Børn i land eller uden land skulde be-breydes at deris Fader hafde vaaren Natmandens Børns Skolemester«, og at Godtfolk tog deris Børn fra ham, og han derved skulde »miste sit Brød«. —

Hans Hansen siger ikke meget til Magistratens Skrivelse; han vil kun indhente Erklæringer fra de honnette Folk, som har Børn i hans Skole. Lignende Erklæringer indkalder Peder Madsen Korndrup.

Forældrene er ganske enige om, at deres Børn ingen-lunde skal gaa i Skole sammen med Natmandens. Lektor Oluf Worm erklærer, at det er ham indifferent, hvad Magistraten beordrer; han har truffet sin Beslutning med

sine Børn. Lars Bartholin, første Kapellan ved Domkirken, har ikke set Eksempel paa sligt før. Jens Olesen Skjøstrup har »de Tanker som Monsieur Peder Andersen«, nemlig, at kan Magistraten befale, at Skolelærerne skal tage Natmandens Børn, saa kan han tage sine Børn af Skole og sætte dem et andet Sted — og hvor »Natmanden self hafver lært, kan hans Børen ilige maade og lære«. Mikkel Nielsen Møller vil sætte sit Barn i den latinske Skole; desuden meddeler han, at de to Drengene fra Landet, som »ligger« i hans Hus og gaar i Skole til Hans Hansen, vil af deres Fader blive taget ud af Skolen.

Lignende Udtryk bruger mange andre Forældre. Den rige Thøger Kiersgaard »observerer« sig sine Tanker med sine Børns Information. Michel Ovesen, der er en »fattig« (ringe) Bondemand i Stautrup, skal ikke heller have sin Søn længere hos Korndrup. Kleinsmed Ofve Andersen, »som er en fattig og svag Mand«, havde egentlig tænkt, at hans Søn skulde »advancere« videre i Regning og Skrivning, men under disse Omstændigheder tager han ham ud af Skolen, da han nok har lært saa meget, at han ved »et Handtverk kan passere«.

Blandt Forældrene til de Børn, der søger Skole hos Falch, er Stiftsprovst Wechmann, som erklærer, at Sagen ikke anfægter ham; thi Falch vidste jo godt, at han ikke skulde beholde Stiftsprovstens Børn længere end til Pinse. Iøvrigt erklærer Forældrene, at de tager deres Børn ud af Skolen. Lars Nielsen Wissing siger dog, at »hvad andre skichelig og Erlig Folk her i Staden som ikke allene vil hafve Nafn af Christne mens dem som ere Christne, hvad de resolverer er jeg meget vel fornøjet med«. Postmester H. Wegener finder endog Magistratens Anordning berømmelig, »saasom det er enhver Christens pligt at forarbejde at ungdommen i deris Christen dom og Saligheds Sag bliver opdraget«. — Men han

havde rigtignok ikke længere Børn i Skolen, siger Hans Hansen.

Inden alle disse Erklæringer forelaa, var imidlertid Magistraten paa det rene med, at den maatte søge Assistance, og den henvendte sig derfor (²⁷/₄ 1722) til Stiftamtmand von Plessen, og idet den henviste til Skoleholdernes Nægtelse og Forordning af ²¹/₈ 1685, anmodede den Hans Excellence om »at ville dictere disse 2de Skoleholdere deres fortjente Mulct for saa uchristelig opsetzighed«.

Stiftamtmandens Resolution kom allerede 6. Maj og gik ud paa, at skønt Magistraten meget godt kunde have ordnet denne Sag selv, saa vilde han dog, da Ansøgning var fremkommen, træffe Bestemmelse. De kgl. Anordninger af ²¹/₃ 1685 og ¹²/₃ 1698 var klare nok, »saa det var af ingen Betydning, at de her paa stedet værende Danske Skoleholdere vil nægte og imodstaa at tage Natmandens Børn under information«. Hvis nogen af Skoleholderne herefter nægter det, saa skal han mulkteres første Gang med 5 Rdlr. til de fattiges Kasse, anden Gang 10 Rdlr. og saa fremdeles dobbelt. Samtlige Skoleholdere, som gør fait (Forretning) af at holde danske Skoler og er dertil af Øvrigheden autoriserede, skal tage mod Børnene.

Resolutionen blev naturligvis straks bekendtgjort for Lærerne, som den dog ikke bøjede. — Da der saa var gaaet 14 Dage, uden at Situationen havde ændret sig, lod Magistraten to Mænd, Niels Hansen og Lorentz Lorentzen henvende sig til de fire Lærere, om de nu vilde tage imod de omstridte fire Pigebørn. — Rasmus Iuel svarede, at han tog ikke mod nogen af Natmandens Børn og sagde til sine Skolebørn, at de skulde forlade Skolen, at Skolen var optagen, hvorefter han gik ind i et andet Kammer eller Stue og slog Døren i for Stævningsmændene.

Hos Hans Hansen, Korndrup og Falch fik de omtrent ligelydende Besked. De turde ikke tage mod Natmandens Børn, for saa tog Borgerne deres Børn ud af Skolen. — Cramer og Pikker derimod bøjede sig og optog hver to af de fire Piger i deres Skole.

Dagen efter, den 20. Maj, befalede Magistraten saa »under officier Morthen Block og 2de Borgere nemlig Erich Bundtmager og Rasmus Hattemager straxen at begive sig paa Excecuion hos Rasmus Juel og fra hennem udpantte fuldkommen Værdi for 5 Rdlr. foruden Excecutionsgebuehren for hvilken og udpantes for 1 Rdlr. Paa samme Maade skulde udpantes hos de andre tre Skolelærere. Forretningen fulgtes af begge Byens Tjenere, som skulde bære eller køre Sagerne op paa Raadhuset, hvor de skulde tages i Forvaring.

Der pantedes saa hos Rasmus Juel

1 dit dreven Mæssing Fad	1 Rdlr. 4 Mk.
1 Slet Mæssing Fad	1 — » -
1 Mæssing Lysestage.....	» — 2 -
1 Kaaber Potte.....	» — 2 -
1 Stribet overdyne.....	» — 4 -
2 hovedpuder	» — 2 -
1 Kaaber Bechen.....	» — 2 -
1 fuhr (Fyrre-) Kiste med 3 Jern over, sampt Laas og Nøgel dertil.....	1 — 2 -
	<hr/>
	Er. . 6 Rdlr. » -

Sagerne pakkedes ind i Kisten, som afleveredes paa Raadhuset tilligemed Nøglen. Paa samme Maade udpantedes der hos Hans Hansen, som ikke har saa meget Messingtøj, hvorfor det straks gaar ud over hans Sengetøj, Bibel, 4 brune Træstole o. s. v. Korndrup og Falch betalte med rede Penge. Gebyret for Udpantningen deltes mellem Underofficeren, de to Borgere og Byens Tjenere. —

Nu maatte Lærerne forstaa, at det var ramme Alvor, og de fattede derfor den energiske Beslutning at frasige sig deres Embeder. De angiver alle som Grund, at de nu har været Skoleholdere saa længe; de har altid ventet bedre, men fornemmer nu, at det stadig bliver værre. De har ofte søgt Magistraten om Hjælp, men ingen faaet. Tværtimod er denne i de seneste Aar kommen ind paa at ansætte for mange Skoleholdere. Rasmus Juels Hustru er plaget »snar hver Time ud af stor Hovedpine, saa at hun ikke kand taale at være nær ved det Larm, som samme Embede medfører«. De vil nu i Jesu Navn søge deres fattige Brød paa andre Steder eller paa andre Maader, hvor den naadige Gud og Lykken dem det vil beskære. De haaber, at Magistraten vil bevilge deres Afskedsansøgning og de undertegner sig meget ærbødigt »Velædle og velvise Borgermester og Raads ydmygste Tjener«.

Hvis Skoleholderne troede, at de dermed skulde slippe, saa tog de grundig fejl. Første og anden Juni foretoges der paany Udpantning hos dem alle fire. Hans Hansen har endnu saa værdifulde Ting som »Et brun skab med 2de dreiede Piller og 5 laase, Taxeret for 5 Rdlr.«. Hos Korndrup tog man »En Jern Kachelofn med Jern Tude og Dør, Taxeret af Verdi for 11 Rdlr.«. Hos Falch maatte man nøjes med Seng og Bord, men man fik ikke Værdi for de 11 Rdlr., som der nu skulde pantes for, endskønt man end ikke vragede hans »hugblok« — 8 Skilling! Rasmus Juel og hans Kone var rejst paa Landet, saa hos ham var intet at faa.

Magistraten havde saaledes ikke ladet Sværdet ruste i Skeden. Men den havde dog ingen Anledning til at synge Te deum; thi Resultatet af dens Angreb var alt andet end glædeligt. Hos de fire ældste Skoleholdere gik der slet ingen Børn i Skole. Cramer og Pikker, de to sidst ansatte Skoleholdere, havde ganske vist hver to

Skolebørn, nemlig Natmandens Pigebørn, men næppe heller flere. De »lamenterede derfor forfærdeligen« og erklærede, at de hellere havde maattet lade sig udpante ligesom de andre Skoleholdere. Nu var de beklikkede og maatte høre ilde hele deres Liv. Dertil kom, at Stemningen blandt Borgerne i høj Grad var imod Magistraten. — Denne anraabte derfor atter (⁴/₆ 1722) Stiftamtmanden om Hjælp, idet den gjorde gældende, at den aldeles ikke kunde klare sig i Byen, hvis den ikke vandt Sejr i denne Sag. Saa vilde den heller ikke mere kunne være til Stede ved Natmandens Børnedaab eller Ligbegængelse, og den minder Stiftamtmanden om den for nogle Aar tilbage forefaldne Skandale, da Byens Handskemagere ikke vilde tillade, at en af Byens Tjeneres Lig blev baaret til Jorden paa deres Ligbaare. Ikke alene Magistraten, men ogsaa saadanne Bestillinger, som den er sat til at besørge, blev umulige i Byen, hvis ikke Stiftamtmanden bragte disse modvillige Skoleholdere til Lydighed. Deres Ulydighed var saa meget mere lastværdig, som det kun var forlangt af dem, at de skulde undervise de fire Pigebørn; de havde ikke behøvet at sætte dem sammen med de andre Børn, men »paa à parte Sted udi Skollen — eller og paa et andet skickelig Sted for et Menneske udi Skoleholderens huus udi Stue eller Kammers eller og at undervise Natmandens Børn paa dend tiid andere folckes Børn ere af Skollen«.

Saaledes var Situationen, da Domprovsten, Conrad Wechmann den 19. Juni greb ind og anmodede de danske Skoleholdere, som havde lukket deres Skoler, om at aabne dem igen. Han var bedrøvet over, »at saadan en deylig frequentz af ungdom — skal blive forsømt — for 3 eller 4 Personers skyld, ia mand maa frygte Herrens forbandelse vil komme over denne Stad for saa mange deylige 100 bønner Morgen og Aftensuch herved bliver forsømte«. Han haabede derfor, Skoleholderne vilde

gøre deres allerstørste Flid med at samle Børnene igen. Af Skoleholderne vovede kun Falch at følge Domprovstens Anmodning. Han var saaledes paa en Maade Byens eneste Skoleholder, da jo ingen vilde sende sine Børn til Cramer eller Pikker, hos hvem Natmandens Pigebørn gik. — Det varede derfor ikke længe, inden han fik temmelig mange Disciple. —

Da Magistraten hørte, at Falch havde begyndt sin Undervisning igen, sendtes 7. Juli Byens Tjener til ham for at spørge, om han var villig til at tage mod et af Natmandens Børn. Da Falch svarede Nej, beordredes atter Udpantning hos ham. Resultatet var dog magert; der fandtes ikke andet hos ham end en tysk Bibel, en Jern-Trefod, to gamle Dyner og en Pude, som altsammen blev bragt op paa Raadhuset til det øvrige Gods. —

Falch blev dog meget altereret og skrev samme Dag »udi Hast udi min store væ og smerte« til Magistraten, at han havde handlet efter Ordre fra Domprovsten, til hvem Magistraten maatte henvende sig. — Det nyttede ham dog intet, allerede 8 Dage efter, den 16. Juli, beordrer Magistraten igen Udpantning hos Falch. Den gav dog intet Resultat, fordi han intet mere ejede, »end som hvis Sengeklæder og andet som om Morgenen kan flyttes til andre hans partiholdere, og om Aftenen bæres fra dennem til hans huus igen«.

Den 17. Juli modtog Magistraten et Brev fra Hr. Wechmann, hvori han meddeler, at han tillige med andre gode Mænd fra Aarhus har andraget Hans Majestæt om at afgøre den standende Strid. Han anmoder Magistraten om ad interim at forskaane Skolemestrene for Udpantning. Han slutter med ydmygst at bede om Magistratens behagelige Gensvar og undertegner sig som den ædle og velvise Magistrats underdanige Tjener.

Magistraten er ubevægelig. I sit Svar rekapitulerer den kun Sagen og henholder sig til Stiftamtmandens

Ordre med Hensyn til Udpantningen. Til Slutning bemærkes spydigt, at »billigvis burde velærværdige Hr. Domprovst at have haft et lidet giensvar paa de særdeles skrivemaader hand behagger at indføre nembl. om allerydmygst begiering, underdanige tiener, men som saadan skrivemaade er med goed forstand saalidet Hr. Dom Proust anstaaelig som af os antagelig, saa maa det der ved denne gang forblive«.

Den 27. Juli skriver Magistraten atter til Stiftamtmanden og beder ham om at bevise Aarhus By og Magistraten den Naade at befordre denne Sag til en »goed og christelig Endelighed«. Selv om Kongens Resolution skulde gaa Magistraten imod, saa haaber den at »denne Skoleholder Andreas Falch og hans tilskyndere dog med een tilstreckelig straff maatte blive anseet for deres heftige opsetzighed — og de 2de Skoleholdere som etter befaling haver andtagen sig Natmandens Børn at undervise maatte tillige med de faae familier hvis Børn haver continueret deres Skollegang hos dennem blive beskiermede for andre Menneskers unyttige ordgydelser i dette tilfald«. Thi disse to Skoleholdere. hvis Skolebørn denne frække Andreas Falch næsten alle har trukket til sig, lider og udstaar megen foragt og »creperes med idelige haandheders paakastelser af de stridige, som ere de fleste af Byens Indvaanere, der opfører sig høyhjertede og selvraadige«.

Da det jo kunde trække ud, inden Kongens Resolution kunde foreligge, og Falch stadig fortsatte med at holde Skole, uden at Magistraten kunde finde noget at pante hos ham, saa sendtes den 3. August »under Rettens administration paa Raadstuen«. Bud til Falch om at komme op paa Raadstuen til Magistraten. Falch svarede først Nej, men sendte dog saa sin Kone, til hvem Magistraten sagde, at den ikke havde noget med hende at bestille; det var hendes Mand, man vilde tale

med, og kom han ikke frivilligt, saa blev han hentet af Vægterne. Saa kom Falch og fik nu forelagt det Spørgsmaal, om han vilde opgive den Skole, som han jo havde frasagt sig, eller om han vilde tage mod et af Natmandens Børn, og da Falch svarede, at han ikke vilde opgive at holde Skole og dog ikke vilde tage mod nogen af Natmandens Børn, der maatte saa komme, hvad der vilde, saa lod man ham vide, at hans »studsighed« ikke længere kunde taales, og at han endelig ikke maatte tro, at han kunde trodse »højøvrighedens« Ordre fordi der intet mere var at pante hos ham. Falch blev derefter indsat i Byens Arresthus, »hvorpaa han sagde til sin Koene, gaa strax til Provsten Mag. Wechmann, at hand kommer herop, hand skal vel befrie mig fra at komme udi Arrest ectr.

Provst Wechmann kommer da paa Raadstuen til os med temmelig ivrighed og hastig tallende Ord opfyldte med nærgaaende Expressioner at Magistraten havde angreben Christelighed i deres Myndighed, og at det icke vedkom Magistraten at befale Skolleholderne eller at forbyde dennem hvilcke Børn de skulle eller icke skulle tage sig an til undervisning, det var nogen skiden og Skarnvare der var begiønt med som ickuns medførte skam og skænsel«. Han gik derefter bort i Vrede, og for at man nu ikke skulde styrke Provsten i hans formentlige Myndighed eller Falch i hans Trodsighed, saa blev denne sat i Arrest, hvor han »underholdes rigeligen og vel i overflødighed, som bæres ham fra Byens Indvaanere«, — bevidner Magistraten (Skr. 6/8 1722 til Stiftamtmanden).

Samme Dag som Falch blev sat i Arrest, skrev Domprovst Wechmann til Byfoged Oluf Andersen, at han tillige med samtlige Borgere i Byen kautionerede for Falchs Tilstedeværelse, og bad om, at han maatte blive sat paa fri Fod.

Byfogden lod Provstens Skrivelse gaa videre til Magistraten med Henstilling, om den vilde løslade Falch mod den tilbudte Kaution. Magistraten, som Stiftsprovsten i øvrigt i Forvejen havde tilsendt en Kopi af sin Skrivelse til Byfogden, havde aldeles ikke i Sinde at lade Falch slippe. Falch sad jo ikke i Arrest, fordi man frygtede, han skulde løbe bort; andensteds fandt han vel heller ikke mange Liebhavere, i Særdeleshed, om man som Magistraten i Aarhus kendte hans Størpralenhed og uforskammede Mund. Men dersom Domprovst Wechmann vilde 1. kationere for Bøderne og 2. formane ham til Lydighed, saa han uden videre Opsætsighed antog et af Natmandens Børn til Undervisning, saa skulde han uden ringeste Ophold straks komme ud af Arresten. — Hvis ikke disse to Betingelser opfyldtes, saa kom Falch ikke ud. Vilde Domprovsten og hans Tilhængere selv tage ham ud af Arresten med Magt, saa værsgod; men det blev paa eget Ansvar. Magistraten vil for Resten lade Domprovsten vide, at Stiftamtmanden nok skal faa Underretning »om ald denne medhandling og omgang« — samt om »nogle af de ord som Hr. Domprovsten havde til os i gaar paa Raadstuen«, nemlig da Falch skulde arresteres. Magistraten lader saa paa en fin Maade Provsten vide, at Byfogden ikke havde noget med denne Sag at bestille — og »altsaa er han bleven befried for mangt et u-nyttigt og uforstandigt ord som uden — og inden Gudshuus er hørt, i steeden at de som burde at formane til Lydighed og hørsomhed er tvert der imod«.

Da Provsten ikke kunde eller vilde skaffe Magistraten dens Fordringer opfyldte, saa blev Falch i Arresten.

Natmandens Børns Undervisning og Magistratens Stejlhed var selvfølgelig almindeligt Samtaleemne i Byen baade i Hjemmene og paa offentlige Steder. Saaledes

skal en »Simulant« i et Værtshus have sagt, »at hand aldrig havde kiendt en Taabeligere Magistrat med Større autoritet og et klogere Borgerskab med mindre »couragie«. En »flegel og en Æretiug« opdigtede følgende »pasquil«.

Der findes et Sted i Verden
 3 forgylte aarer
 3 Regierende Daarer
 3 Naunkundige horrer.

Den anonyme og udaterede Afskrift, hvorefter det anførte citeres, indeholder for øvrigt en Pasquil mere, som er endnu mindre forstaaelig end den nævnte. Der tales om 3 »umanerlige« (selvmodsigende?) Ting:

1 slet Skollehus
 1 dom Raadhus
 1 Erlig Racher huus (usikkert).

De tre forgyldte Aarer sigter sagtens til Aarhus Vaaben. Hvem de tre regerende Daarer er, er mindre klart. Magistratens Skrivelser underskrives oftest af fire: Chr. Basballe, Hans Winther, Oluf Sørensen og Th. Michelsen. Maaske har tre af disse været mest fremtrædende. Hvad — eller hvem — der menes med de tre navnkundige »horrer«, har vel været kendt af Datiden.

Endskønt Falch, som Magistraten skriver, underholdtes »overflødig« i Arresten af Borgerne, saa blev han dog ked af at sidde der, da der var gaaet en halv Snes Dage. Den 14. August tilskrev han Magistraten, at saasom han var »skrøbelig og dertil svag«, saa bad han om at matte slippe ud af Arresten. Han lovede til Gengæld, at han ingen Børn vilde antage til Information, førend Kongens Resolution i Sagen kom, »som vel formodis med allerforderligst indløber, hvorledes med Sko-

lerne forholdes skal«. Han »ervarter Deris Naade-Gunstige Svar med forblivende Velædle og Velvise Hr. Borgemester og Raads ydmygste Tiener og Tro forbeder«.

Magistraten, som nu havde Falch i Klemme, paa-tegnede hans Skrivelse, at den vilde løslade ham, hvis han vilde erklære, at han selv ikke havde villet, ikke turde for Borgerskabet og ej heller havde maattet for Gejstligheden antage sig Natmandens Børn, men at han nu gerne vilde. Om Falch afgav en saadan Erklæring oplyses ikke. Striden endte nemlig ikke lang Tid efter med den kongelige Afgørelse, som alle Parter ventede, og som selvfølgelig ingen tænkte paa at sidde overhørig. —

Der indløb ikke mindre end tre kongelige Skrivelser, alle daterede den 21. Aug. og kontrasignede af den bekendte Frederik Rostgaard, der skrev Prologen til Aabningsforestillingen paa Holbergs Teater en Maaned senere, den 23. September 1722.

Den længste er stilet til Biskop Ooksen og indeholder Ordre til at reprimandere de gejstlige Personer, som havde bestyrket Borgerne i deres Opsætsighed, navnlig Mag. Wechmann, som »ved sin meget ubesindige Egenraadighed vel havde fortjent paa nogen tid at suspenderes fra hans Provsteembede«. Reprimanden skulde egentlig gives dem i Stiftamtmanden og Magistratens Nærværelse; men Biskoppen nøjedes med at sende en Afskrift rundt til Præsterne og anmode om deres Underskrift derpaa. Den fik han, men Sognepræsten ved Frue Kirke, Mag. Hammerich, ledsagede rigtignok sin Underskrift med den Bemærkning, at han ikke havde ventet at faa den kongelige Skrivelse forevist, da hverken hans Søn eller den Dreng, som boede i hans Hus, nogensinde var tagen ud af Skolen. Det var jo for Resten ogsaa ham, som fra først af havde meddelt Magistraten, at Natmandens Børn ikke blev underviste.

Dernæst var der en Skrivelse til Magistraten i Aarhus, hvori den fik Befaling til at paalægge Skoleholderne at give Stiftsbefalingsmand von Plessen »en tilstreckelig skriftlig afbedelse«.

Endelig var der en Skrivelse til Stiftamtmanden, at Skolerne skulde aabnes igen, og at Byens Indbyggere alle skulde sætte deres Børn i de Skoler, hvor de tilforn havde gaaet, hvis de ikke vilde underkaste sig Kongens højeste Unaade.

Den 7. September 1722 var en stor Dag for Aarhus Magistrat. Om Eftermiddagen mødte efter Indbydelse en stor Del af Borgerskabet paa Raadstuen; til Stede var ogsaa de to Skoleholdere Rasmus Juel og Peder Madsen Korndrup. —

Der oplæstes en Skrivelse fra Stiftamtmanden, hvori Kongens Ordre gentoges. Skrivelsen begynder med at minde om den Sag, der i Aarhus By i nogle Maaneder »ikke alene har foraarsaget Skolernes ophævelse, men end og offentlig ubesindig gienstridighed og opsætsighed (paa ded jeg ikke skal kalde ded oprør) mod min og jeris Velviisheders giorte foranstaltninger«, og den slutter med dels at udtale det Haab, at de gejstlige i Byen nu vil foregaa Borgerne med et bedre Eksempel, dels at paalægge Borgerne nu at sætte deres Børn i de samme Skoler som før Striden og endelig at befale de fire genstridige Skoleholdere hver at tage et af Natmandens Børn i sin Skole. De arme Børn skulde saa for Resten i Fremtiden gaa paa Omgang blandt Lærerne. —

Magistraten havde saaledes vundet en smuk Sejr, i hvert Fald paa Papiret; men Virkeligheden saa knap saa gunstig ud, — som det fremgaar af de Indberetninger, Skoleholderne efter Ordre i Efteraaret 1722 indgav med Fortegnelse over, hvilke Børn der havde besøgt deres Skoler, før Fejden begyndte, og hvor mange der var

vendt tilbage efter Fredsslutningen. Det viser sig, at de sidste ikke er ret mange! Cramer skriver, at mange Forældre kun sender et Barn i Skole for at »efterleve Kongens Ordre, som (nml. Barnet) maaske ikke længe bliver«. Andre, som man havde forsikret ham vilde vedblive at have deres Børn i Skole, undskylder sig nu med, at de er kloge nok. »Nogle tager Preceptor i Deris Huuse, Saa det i alle maader synes umuligt, sig her saa mange Skoleholdere at kunne ernære«. Han haabede derfor, Magistraten vilde betænke alt paa bedste Maade. — Johan Nielsen Pikker, den anden af de to villige Skoleholdere, haaber ligeledes, at Magistraten vil gøre en god Ende paa Sagen. Han har i det halve Aar, der er gaaet, intet tjent. Han takker dog Gud, at der er Forskel paa Mennesker, ellers havde han maattet »schapere« (échap-pere!); hvor han gik paa Gaden var han foragtet af andre. Han har ikke bekommet »et latz ildebrand til at tage mod Vinteren med«. Af hans tidligere Skolebørn var, viser det sig af hans Opgørelse, kun de halve kommen tilbage. Det samme var Tilfældet med de andre Skoleholdere.

En Undtagelse var dog Falch, som erklærede, at saavel Gejstlighedens som Borgernes Børn rigtig var kommen i Skole igen hos ham, saa han havde intet at beklage sig over.

Af hans den 23. September indgivne Fortegnelse synes det dog at fremgaa, at han mangler ikke saa faa. —

Det var vistnok Magistratens Mening at søge Stiftamtmandens Assistance til at tvinge de Forældre, som havde taget deres Børn ud af Skolerne, til i det mindste at betale Skolepenge for Sommeren 1722. Dette synes at fremgaa af en Seddel, der er vedlagt Akterne, og som oplyser, at man finder det billigt, at Forældrene betaler

Skolepenge fra 21. Maj til Mikkelsdag. Der blev dog næppe noget ud deraf. —

Skoleholderne henvendte sig til Magistraten for at faa deres frapantede Gods tilbage¹; men det blev nægtet, og i Foraaret 1723 solgtes Sagerne ved Auktion, og 2. November 1723 gjorde Magistraten Regnskabet op. Der var ialt ved Auktionen indkommen 42 Rdlr. 8 Sk. Af de to lydige Skoleholdere kvitterede Cramer for 16 Rdlr. og Pikker for 10 Rdlr. af de Penge, der var indkommen ved Salget af deres Kollegers Ejendele. Resten indbetalt i Fattiggassen.

Hermed endte da Striden, og gennemgaar man i Tankerne Gangen i Begivenhederne, saa maa man komme til det Resultat, at Forholdene, Tidens Sæder og Skikke mere end enkelte Personer eller Autoriteter bar Skylden for det skete. Det var i høj Grad motiveret, at Kongen udstedte Anordningerne af 1685 og 1699. Byerne trængte vistnok højlig til at faa deres Renovationsvæsen forbedret; men dette vilde næppe kunne ske, naar Udøverne af dette Arbejde skulde behandles som Pariaer. Magistraten havde god Grund til at harmes, naar den havde opfyldt den kongelige Befaling med Hensyn til at bivaane Natmandens Barnedaab og Begravelser og den saa maatte se, at Skoleholderne haardnakket vægrede sig ved at tage hans Børn i Skolen. — Skoleholderne handlede saa korrekt som muligt. Da de fik Befaling til at tage mod Natmandens Børn, rettede de Forespørgsel til Forældrene, og da disse alle som en erklærede, at deres Børn ikke paa nogen Maade skulde gaa i Skole med Natmandens Børn, saa var der intet andet at gøre end at sige Nej til Magistratens Fordring.

Skolen var jo Skoleholdernes egen Forretning. Det offentlige gav dem ikke nogen Understøttelse; endog Betalingen for at læse med de fattige Børn var faldet bort

eller tilfaldt i det mindste kun en enkelt af Lærerne, i 1727 Rasmus Juel.

I Christian den 5.'s danske Lov stod vel, at Magistraten skulde forordne og forsørge danske Skoler, men disse to Udtryk er sikkert synonyme. Magistraten skulde sørge for, at danske Skoler blev indrettede, men havde ingen Forpligtelse til at have Omsorg for Skoleholderne. Udtrykket forsørge brugtes jo for øvrigt allerede i Christian den 3.'s Kirkeordinans (Side 10). Skoleholderne kunde derfor ikke med nogen Berettigelse forlange Hjælp til Bolig af Magistraten ved at beraabe sig paa Lovens Bestemmelse, saaledes som det flere Gange skete. Skulde imidlertid Skoleholderne saaledes fuldstændig sørge for sig selv, saa kan man ikke andet end give Rasmus Juel (Side 37) Ret i, at de maatte have Lov til at bestemme, hvem de vilde læse med. Og Forældrene! Dem kan man ikke dømme, naar man ved, hvor mange Forældre der i vore Dage trykker sig ved at sætte deres Børn i den offentlige Skole — af honnet Ambition, som man siger.

Men skæbnesvanger blev Striden for de danske Skoler i Aarhus; de kom i Miskredit, og det blev almindeligt, at Byens fornemme Familier holdt Privatlærere til deres Børn, og disse Privatlærere læste ofte med flere Familiers Børn, saaledes at Forholdet kom i Modstrid med Lovens klare Bestemmelse om, at Magistraten skulde antage Lærere.

Dette gav Anledning til idelige Klager til Magistraten fra de autoriserede Læreres Side.

I den Dokumentpakke i Aarhus Byarkiv, der indeholder Papirerne om Natmandens Børns Skolegang, findes tillige en Del Dokumenter vedrørende Aarhus Skolevæsen i 1727—28, og disse Dokumenter kaster et klart Lys over Skoleholdernes ulykkelige Stilling og giver

navnlig et godt Eksempel paa deres Kamp for at holde uberettigede Skoleholdere ude.

I to udaterede Skrivelser, af hvilke den ene er underskrevet af Hans Hansen og Cramer og den anden mangler Underskrift, men af indre Grunde maa antages at være fra 1727 klages over Skoleholderens ulykkelige Stilling og stilles Forslag om Forbedringer.

Der peges med Rette paa, at naar Bønderne maatte svare til Skolen d. v. s. Degnen, enten de havde Børn eller ej, saa maatte det samme kunne taales af Byens Borgere. Rasmus Juel trængte ganske vist ikke; thi han fik Betaling for at læse med de fattige Børn, og Pikker fortjente ingen Hjælp, behøvede den da heller ikke. —

Derimod burde der tillægges »os tvende«, Andragerne, 30 Rdlr., og det kunde godt ske, uden at der lagdes for stor Tynge paa Borgerne.

I 1726 var Byen »ansat for« 641 Rdlr., og det anføres saa, hvor stor en Forhøjelse de 30 Rdlr. vilde betyde for Skatteyderne. Der nævnes endog eksempelvis 10 Mænd og deres Skat med Tilføjelse af den foreslaede Forhøjelse for hver af dem. —

Nr. 1 Thøger Kiersgaard skal svare... 9 Rdlr. 4 M. 8 Sk.

(Han er Byens største Skatteyder)

- 2 Ahrent Johansen.....	5	—	5	-	8	-
- 3 Michel Gregersen	3	—	1	-	»	-
- 4 Christen Brøndum	2	—	2	-	»	-
- 6 N. Sørensen, Pottemager	»	—	4	-	»	-
- 9 Niels Skoflicker	»	—	»	-	12	-
- 10 Michel Kalkslager	»	—	»	-	6	-

Forhøjelsen vilde udgøre fra 2 M. 11 Sk. ned til $\frac{1}{4}$ Sk.

Det angivne Aar maa vistnok være 1727; thi det udtales, at hvis ikke hans Majestæts høje og uden-

landske Affaires havde betaget Ansøgerne hans Excellence Løvenørns naadige Nærværelse, saa havde deres Stilling nok faaet nogen Forbedring; men Cramer rejste bort fra Aarhus 1728 (indtil 1735) og Poul Vendelbo Løvenørn blev Stiftamtmand i Aarhus 1727 (til 1730). Han tog straks fat paa at reformere kommunale Forhold i Aarhus og forlangte i den Anledning en Del Spørgsmaal besvaret af Magistraten; inden han i 1727 tiltraadte Embedet, var Hr. Jørgen Grabow til Urup konstitueret i hans Sted¹.

Hverken Magistraten eller Stiftamtmanden lod sig bevæge af Skoleholdernes Skatteforslag saa lidt som af deres Forsøg paa at være rørende eller vittige.

Han, som har ført den anonyme Skrivelse af 1727 i Pennen, siger, at »et Barn fød og et Død er skeed for mig næsten hver aar siden jeg kom til Aarhus — foruden adskillige haarde Sygdomme«. Det har bragt store Udgifter, som ikke er bragt til Veje »ved min Skoel, men min apparte fortjening har hjulpet noget, min Koenes forældre meere og min Koenes fortieneste (Gud aleene æren) allermeest«. Han haaber ikke, at han som Peder Brok og flere skal komme til at tigge om Brød i sin Alderdom, og tilføjer dybsindigt: »Thi hvad er en hvers scopus i det timelige med sin fliid og Møye andet, end at mand kand for-hverve noget for sig og sine til Assistance udi Alderdom og Svaghed«.

Cramer skriver Maj 1727 til Magistraten: »Dersom Deris Veledelheder saa vel kunde see min Pungs og Spisekammers Leylighed som de seer mig nogenledes uden Skam at gaa til Kiercke, jeg mener om de viste en Skolemesters Vilkor nu om stunder, er jeg forsikret, de rørtes af Medlidenhed, og udfandt maade os til assistance«.

Han omtaler derefter de tidligere anførte formentlige Grunde til Skolelærernes forværrede Stilling. »Den

Kongl. allern. Anstalt paa Landet betager Kiøbstæderne saa meget, som en Skolemester kunde leve af«. De 10 Rdlr., som Skoleholderne før fik for at læse med de fattige Børn, var dem nu frataget; kun Rasmus Juel, den ældste Lærer, havde endnu denne Understøttelse. Skolepengene var paa Grund af Konkurrencen bleven lavere, og »folckes Godhed eller Sendinger« var hørt helt op samtidig med, at Huslejen var bleven fordoblet. Han beder Magistraten gunstigt betænke »den tærskende Oxe at være nødtørftig Ophold værd«.

Den samme Klagesang lyder i en Supplik af 11. Marts 1728 fra Hans Hansen og Cramer¹: I Skoler, hvor der før var 130 Børn, er der nu kun 30, 40 eller 50, »hvis højest Summa neppe kand indbringe 1 Rdlr. ugelig, thi er der nogle der giver 3 à 4 Sk., saa er der flere, der giver kun 2 Sk. og endel blive formedelst Sygdom etc, borte«. »Den Godhed som Forældrene tilforn har ladet see imod Skolemestrene, er nesten skreven i Glemmebogen; Markens Gave og Nyaars Gave (undtagen af Borgmester Basballe og et Par andre) aboleret; tilforn er givet 10 á 12 Sk. ugelig for de største i Regningen, nu nægter os mange 4 Sk., saa at Lønnen er descenderet, endskjøndt Konsten er ascenderet, thi nu kræves mere af et 10 Aars Barn end tilforn af dem som var 14 Aar, og lader vi ringeste Misfornøjelse mærke, saa skal de til en anden, saa skal de fort, endskjøndt sig selv ofte til største Nachdeel«. De ansøger om frit Hus, da de ellers maa blive »Stackler«, eller at i det mindste »vi to maa blive hjulpne«; thi de andre tre er dels anderledes af lagte, dels »ere de kun lidet nøttige uden for Piger-Børn«. De ønsker Skolevæsenet indrettet i Aarhus som i København eller Holsten. Magistraten, som medgiver Andragendet Erklæring til Stiftamtmanden, mener ikke at kunne hjælpe; det vilde møde altfor stor Modstand hos Borgerskabet; det indrømmes i øvrigt, at frit Hus

vilde hjælpe Skolelærerne meget, og at der vistnok er for mange Skolelærere; 3 vilde passe bedre end 5.

Skolelærernes Stilling var da bleven forringet i høj Grad ved svindende Sympati og Interesse fra Borger-skabets Side. Hvad Magistraten angaar, saa syntes den at have tilsat al sin Energi i Striden om Natmandens Børn; den lod sig saa langt fra bevæge til at hjælpe Lærerne med Husleje, at den endog, som det ses af det foregaaende, fratog dem den Smule Understøttelse, som de havde.

Hertil kom saa, at Magistraten ikke alene havde autoriseret for mange Skoleholdere, men endog begyndte at taale uberettigede. —

Sommeren 1727 klagede saaledes Skoleholderne idelig over, at en Person ved Navn Peder Sørensen, boende »Bag Klosteret« underviste Børn, idet han beraabte sig paa, at han havde Magistratens Tilladelse, medens Stiftsprovsten, Mag. Vechmann ingenlunde vilde tage ham for »gyldig til at undervise Ungdommen i deres Saligheds Sager«. Tilsidst skred Magistraten ind. »Efter atter og atter indkommen Mem[orial] fra samtlige Skolemestre« blev Peder Sørensen pantet for 2 Rdlr. —

Denne Gang havde altsaa Skoleholderne Held med sig; derimod gik det dem ikke saa godt i Kampen mod en anden Konkurrent, en Student Lars Smed eller finere Studiosus Lauritz Schmidt, som opholdt sig i Huset hos Enken efter den 1725 døde Kapellan ved Domkirken Hans Jakob Bloch, hvor han antog fornemme Folks Børn »udi Dansken at informere«, skønt Lovens II-18-13 udtrykkelig befalede, at alle Pogeskoler skulde afskaffes. Falch, som har indsendt den citerede Klage til Magistraten, finder sig meget »fornærmet« over, at Brødet tages ham og hans Familie ud af Munden. Falch, som er vanfør, har intet andet at ernære sig ved end Skolehold, og det giver ham kun smaa Indtægter, saa han

kan bekræfte, at han mange Dage, ja Uger ikke har en Skilling i Huset. De smaa Skolepenge, som han faar, gaar alle til Husleje; thi han maa svare mere end 24 Rdlr. om Aaret, og han og hans Kone maa derfor mange Gange gaa hungrige og tørstige i Seng. Han haaber, at Magistraten vil holde uberettigede ude, og at den vil give ham og hans Kolleger Hjælp til Husleje, »Hvorfor deris Vel-Edle Viisheder indlegger dem et udødeligt Navn og renomé hos deris efter Kommere, og den allerhøyeste gode Gud visseligen vil forsørge deris vel Edle Viisheder her timelig og hisset ævindeligen«.

Da Magistraten havde faaet denne Klage, kaldte den Student Lars Smed op paa Raadstuen, og han tilstod da, at han ganske rigtig havde Dreng og Piger til Information fra Regimentskvartermester Langballe og dennes to Svogre Sr. Christen Schaarup og Sr. Tøger Kiersgaard.

Magistraten sendte saa Falchs Skrivelse til de tre gode Mænds Erklæring, idet der henvistes baade til Danske Lovs Bestemmelse om Pogeskolers Ophævelse og til Forordningen af ²⁴/₉ 1708, § 20, at baade den, som holder Skole uden Magistratens Tilladelse, og den, som sætter sine Børn i en saadan Skole, skal betale Mulkt.

Langballe, som har skrevet den længste Erklæring, siger da, at han har haft Børn i Skole hos Falch og betalt ham godt derfor, men de lærte ingenting, endskønt han og hans Kone baade selv og ved deres Folk havde bedt ham om »at tage Børnene i agt, at de lærte noget«. Da han saa mærkede, at hverken Falchs »Leve-maade eller hans Læremaade« var, som den skulde være, saa havde han sidste Michaelis antaget Privatlærer, som han holdt i Hr. Hans Blochs Enkes Hus, da han ikke havde Lejlighed i sit eget Hus. Selvfølgelig havde enhver Lov til at lade sine Børn informere, af hvem de lystede. Naar Schmidt tog imod to umyndige Børn fra

Sr. Kiersgaard og to endnu mindre fra Sr. Schaarup, saa var det ingenlunde, for at de skulde lære at skrive og regne, dertil var de alt for smaa. De skulde kun være under Forvaring og lære lidt af deres Børnelærdom, saa vidt de kunde fatte. Det skete med Langballes Consens, og Schmidt fik ingen Betaling derfor. Der var aldeles ikke Tale om nogen Pogeskole, et Udtryk, som Loven formentlig brugte i Forhold til den latinske Skole og ikke til de danske. Den kgl. Forordning af ²⁴/₉ 1708 læste Falch »som Fanden læser i Bibelen«, og han holdt sig for Resten ikke selv Forordningens § 19 efterrettelig — hvorved han sigtede til, at Falch formentlig ikke mødte med sine Skolebørn til Katekisation om Søndagen.

Kiersgaard og Schaarup sluttede sig naturligvis til Langballe, og alle tre Herrer, der hørte til Byens fineste og rigeste Selskab, behandlede den arme Falch med stor Despekt. De finder det »forundringsværd«, at Falch vil gøre sig saa stor Ulejlighed, da han dog maatte vide, at han ikke vilde komme til at undervise nogen af de paa-gældende Børn, selv om det blev forment Schmidt at undervise dem. Andre Godtfolk havde for Resten ogsaa taget deres Børn fra Falch, fordi han ikke gjorde sig Umage nok. —

Nu var det Falchs Tur at afgive Erklæring. Han følte sig meget »toucheret over deres haarde andgivelser« imod ham. De fornemme Mænd kunde nok have fundet en Skoleholder i Aarhus til deres Børn uden at tage en uberettiget. Naar de forsøgte at angribe ham for hans Levemaade og formentlig mangelfulde Skrive- og Regnekunst, saa var det fejl Adresse; i Virkeligheden angreb de Biskop Thestrup Aalborg, som havde anbefalet ham, og Mag. Vechmann, som havde eksamineret ham. Naar de gode Mænd skrev, at de lige saa godt kunde tage en Dreng til at informere (som Falch), saa

mente de muligt dermed »Laurs Smed«, som maaske ikke vidste, hvad Katekismos er (skrevet med græske Bogstaver); thi han var jo nylig kommen af Skole og havde ikke før undervist Børn. Falch lod saa medfølge Prøver paa sin Regnekunst (Side 31).

I den sidste Del af sin meget lange Erklæring gaar han angrebsvis til Værks mod de tre Herrer, og det maa indrømmes, at den gamle Skolemester har en ganske hvas Pen:

Langballe skulde ikke kritisere hans Lære- og Leve-maade; thi han havde Anbefalinger fra Folk med bedre Forstand end han, nemlig Stiftsprovst Vechmann og Konrektor Mundelstrup. Han fortsætter: »det jeg har haft hans 2de smaa umyndige børn under information nægtet ikke, mens det han beskylder mig for at de intet haver lært, er saa sandt som Herren lever usandfærdigt; thi for det første lærte jeg hans Søn at kiende bogstaver, bogstaver og læse i dend danske A-B-C; dernæst skickede Monsr. Langballe mig en Latinsk og tysk A-B-C som jeg og iligemaade lærte ham og maatte saa begynde paa nye med barnet igien baade med at Kiende bogstaver og læse og lærte jeg ham dend saa perfect at læse, saa Monsr. Langballe og hans Kiæreste hafde en fornøjelig Contentement derofver og der for forægte mig straxen 2 Mk. danske, da de hørte barnet kunde læse for dem baade Latin og tysk«. — »om Sommeren, som hand tog børnene fra mig om Michelsdagstider, da jeg havde saa vit avanceret med hans Søn at hand læste i hans aurora og hans tyske Catechismus, men som Madame Langballe self sagde til mig: at hun frygtede barnet iche skulde lære danske, lærte jeg hannem igien danske, saa hand Kunde læse sit Evangelium redelig og vel for hans Forældre hver Søndag og gaf de barnet derfor 2 Sk. hver gang —«

Han formodede, at Aarsagen til, at Langballe holdt

Privatlærer, var den, at han ikke vilde lade sine Børn gaa sammen med Natmandens og andre fattige Børn. Han havde holdt sig den kgl. Forordning af $24/9$ 1808 efterrettelig, men Langballe ikke, thi denne lod ikke sin Dreng eller Pige møde til Overhøring i Kirken. Schaarup, som var en af Fattiginspektørerne, havde ikke i 8 Aar sat sine Ben i Kirken ved Overhøringen, endskønt det var hans Pligt. Eja, hvor der vilde komme mange Marker i Fattigbøssen, udbryder Falch, hvis de to Herrer skulde behandles efter Forordningen af $24/9$ 1708.

Sagen blev i Slutningen af Juni Maaned 1727 indsendt til Vicestiftsbefalingsmand Grabows Afgørelse. Inden Afgørelsen blev truffen, fik de tre Herrer Lejlighed til paa ny at fremkomme med Erklæringer. De skaffede Udtalelser fra nogle gode Borgere i Byen, som havde taget deres Børn fra Falch, og som vidnede, at de havde gjort det, fordi de ikke var fornøjet med hans Information. Dernæst fik de en Attest fra Cramer, som meddelte, at Kiersgaard havde fire Børn gaaende hos ham, og at det altsaa ikke var for at undgaa Natmandens Børn, at Kiersgaards Smaapiger gik hos Lars Smed, men fordi de var for smaa til at komme i en rigtig Skole. —

I sin personlige Erklæring sagde Langballe, at Falcks Skrifter (Skrivelser) viste, at han var en grov Flegel, som ikke meriterede at være Skolemester for Godtfolks Børn. Schaarup er vittig og siger, at det ikke er at undres over, at Falck »bemøyer« sig og løber Byen rundt med sine Memorialer for at faa Laurits Smed afskaffet »helst det er i de varme Dage«. Han formoder, at Falck vil blive irettesat. Endelig siger Kiersgaard, at Byen havde tre Skoleholdere foruden Falck, som ikke alene forstod deres Skrive- og Regnekunst, men var perfekte til udi Tysken at informere — »og denne Mand har byen ej saa hart nødig«.

Den fungerende Stiftsbefalingsmands Resolution kom den 4. September. Hr. Grabow slaar da først fast, at det ikke var forment Langballe at holde Privatlærer til at lære sine Smaabørn deres »Christen Domb«, og da han ikke har Plads hjemme, maa han ogsaa have Lov til at lade denne Privatlærer undervise Børnene i et Lokale i Byen. Lige saa lidt fandt han det forbudt, at velbemeldte Hr. Langballe gav sine to Svogres Smaabørn Tilladelse til at være hos hans Børn, saalænge disse Smaabørn ikke var store nok til at gaa i de rigtige Skoler.

At denne Privatlærer ikke var antaget, fordi Langballe og hans Svogre ikke vilde have deres Børn til at gaa sammen med Natmandens Børn, fremgik jo af, at Kiersgaard havde fire Børn gaaende hos Cramer og Langballe havde haft Børn hos Falch. Derfor havde Falchs Paastande ingen »fundamente, men meerbesagte Skoleholder for denne og de mangfoldige andre u-undseelige rude og Touchante angribelser hand udi hans Skrifter mod Hr. Regimentsquarttermester Langballe og hans 2 Svogere, som alle 3 ere bekiente skickelige Mænd, evomerer bør sættes til rette og aldelis afsættis om hand ydermere saadanne Skrifter mod nogen Skichelig Mand skulle føre, thi det er ubilligt, at da børnenes Education og Undervisning ligger paa forældrene at besørge saaledes at de kand have en uskad samvittighed, folck da skal være for saadanne blamerede Skrifter Exponeret fordi de ei finder dem med saadan et Menneske fornøyet«. Magistraten faar Ordre til at lade Langballe beholde sin Privatlærer, »som er en fattig Studios« og »imponere Skoelleholder Falch videre utilbørlige skrifter i dette Fald at tilbageholde«.

I Virkeligheden havde Lars Smed faaet Tilladelse til at undervise en enkelt Families Børn, ikke i deres Hjem, men andensteds i dertil bestemte Lokaler, og han

havde endvidere faaet Lov til samtidig at tage mod andre Familiers Børn, naar de ikke var gamle nok til at komme i de autoriserede Skoler. Det var vel ikke mere, end hvad der efter Loven kunde forsvares, men det var rigtignok lige paa Grænsen af Magistratens Ret til at give Skoleholderne Bestalling. — Hvis nu Lars Smed beholdt Smaabørnene lovlig længe? Det vilde være forstaaeligt om ikke tilgiveligt, om han gjorde det. Hvem skulde paase, at han ikke havde for store Smaabørn foruden den Families, hvis »Huslærer« han var? —

Ret beset havde det nok været bedre, om Vicestiftsbefalingsmanden havde holdt paa, at en Huslærer maa man have i sit eget Hus. Naar en saadan Fordring blev overholdt, vilde Privatundervisning ikke saa let kunne udvikle sig til Skole.

Selvfølgelig havde de autoriserede Skoleholdere mest Interesse af at paase, at Lars Smeds private Information ikke udviklede sig til en Skole.

Ved Sagen ligger en Seddel, der ikke er dateret eller underskreven, men som refererer en Begivenhed fra det følgende Foraar. — Skoleholderne maa fra Magistraten have fremkaldt en Resolution, som dog ikke findes. I øvrigt er Sedlens Indhold tydeligt nok.

Der siges, at Skoleholderne den 19. Maj 1728 indfandt sig hos Lars Smed for at forkynde ham Magistratens Resolution, og da de anmodede ham om et skriftligt Svar, svarede han: »Nej saa gud vil jeg ikke! Vi saa ellers en deel af de 3 ermelte Mænds Børn, som der sad og læste dansk; desuden et pige Barn som var Madame Bloches, som sad og skrev Samelskrift, hvilket dog er stridigt mod conference Raad Grabows Resolution. ved vores indkomst (som var i al Skickelighed) spurgte hand om vi vilde bestorme ham —, og at vi aldrig skulde leve den Dag, at hand skulle læse for Natmandens Børn«.

Lars Smed maa dog have opgivet sin Stilling som Privatlærer; thi Aaret efter lejede Madame Bloch sine Stuer ud til en anden Lærer, nemlig Jens Pedersen Therkildsen, som 10. Maj 1729 havde faaet Magistratens Authorisation som Skoleholder paa Brobjerg (Frederiksgade) i »afgangne Johan Pikkers Sted«, men som snart atter frasagde sig Stillingen.

Hans Efterfølger som Skoleholder blev Søren Andersen Vorm, der tidligere havde holdt Skole i Koldt. Han mødte med gode anbefalinger baade fra sin Sognepræst i Ormslev-Koldt og fra Sognepræst Jens Mundelstrup ved Frue Kirke. Stiftsprovst Wechmann, som eksaminerede ham, fandt »god fornøjelse« hos ham, ligesom han intet fandt at laste paa hans Prøvekatekisation i Domkirken.

Søren Vorm havde ikke holdt Skole ret mange Dage, inden han klagede over Jens Terkildsens uberetigede Virksomhed, og Magistraten lod saa ved Stævningsmænd forkynde for denne, at han skulde ophøre med sit ulovlige Skolehold. —

Om han gjorde det, er uvist; thi hermed slutter Dokumenterne i denne ofte omtalte Pakke i Aarhus Byarkiv angaaende Natmandens Børns Skolegang. Men enten Jens Terkildsen maatte fortrække eller ej, saa vedblev Madam Bloch at leje sit Hus ud til Privatskole. —

13. Juni 1735 indgav de tre Lærere A. Henrichsen, Søren Andersen (Vorm!) og H. C. Cramer Klage til Magistraten, at en Student Søren Farre holdt Skole i Madam Blochs Hus. Klagen, der sikkert er ført i Pennen af Cramer, er meget velskreven og giver et godt Billede af den Udvikling Forholdene havde faaet:

»Ligesom den Fattige uden forskiel nyder Kierkens Gode, skjøndt Kierkens Lærere leve af de Riiges Gaver, saa bør og fattige og ringe formuendes Børn nyde Skolens Gode, skjøndt den ei uden de Riiges Godhed kand

subsistere. Her sandelig kan Salomons Ord [vorde] applicerede: Den Riige og Fattige mødte hinanden (Salm. Ordspr. 22,2). Blev det ganske aflagt med de Riiges Børn at møde i de almindelige Skoler, saa vil det omsider blive svært for de fattige at møde en god Skolemester«. Det foreslaas derefter, at alle, der i deres private Hjem holdt en privat Lærer til at lære deres Børn at skrive, læse og regne, skulde give noget til de almindelige Skolers Konservation, naar disse intet Jordegods havde at leve af; men retslig kunde der jo ikke rejses noget Krav derom. »Men at de fornemste af Byens Indvaanere har ligesom en Skole for sig selv, der en Tid lang blev holdt hos Mad. Bloches, og endnu af en ung Student ved Navn Søren Farre sammested continueres, er den nærmeste Vej til Skolernes Ruin, foruden at det medfører en stor Ubillighed, at vi som bærer alle Byrder med Catechisation, fattiges og ringe formuendes Information, item Natmandens etc., skal se paa, hvorledes hand samler de Riiges Børn sammen, af hvilcke vi fornemmelig skulle subsistere, og hvilcke han nyder mere af 10 end vi af 50 fattige Dicipler, som hand foragter, svarende dem: at han holder ingen gemeen Skole«. Klagerne haaber, at Magistraten vil hjælpe dem og straffe Søren Farre med Mulkt »andre til Eksempel efter Forordning om de Fattiges Væsen af 1708.«

Magistraten indkaldte saa Erklæring fra Søren Farre, som aldeles ikke kunde begribe, hvorledes det kunde genere de danske Skoleholdere, »at jeg for nogle faa Børn læser privatim i Mdm. Bloches Huus«. Han havde Biskoppens Tilladelse til at undervise Drengene i Latin, og hvad Pigebørnene angik, saa havde han kun saadanne, hvis Forældre ingenlunde vilde tillade, at de kom i de offentlige Skoler. De danske Skoleholders Klage var aldeles ubillig og kom nok ikke af andet end Misundelse, da den alligevel ikke kunde nytte dem noget.

Han beder Magistraten befri sig fra Skoleholdernes ubillige Forfølgelse og tillade ham uhindret at informere disse faae som de almindelige Skoler ey kand nyde¹.

Hvad Magistraten resolverede med Hensyn til Spørgsmaalet Søren Farre, kan ikke oplyses, men det er sikkert, at den efterhaanden opgav sin Modstand mod de uberettigede Skoleholdere. Den indrømmer det selv i Indberetningen af ¹²/₁ 1784, hvori det hedder, at den paa Grund af de danske Skolers slette Forfatning taalte, at uberettigede holdt Skole.

De danske Skoler er da gaaet overordentlig tilbage i Anseelse fra 1720, da Byens anseteste Familier benyttede dem, og til henimod 1740, da Godtfolk efter Søren Farres Udsagn hellere vilde have ham til at gaa fra Hus til Hus og undervise deres Pigebørn end sætte dem i de danske Skoler.

Selvfølgelig var Skolernes pekuniære Forhold bleven endnu ringere, end de var.

Det maa jo stadig erindres, at Skoleholderne var Privatskolebestyrere, som havde faaet Magistratens Tilladelse til at holde Skole, og som — her i Byen — var eksaminerede af Stiftsprovsten, men som ikke havde nogen offentlig Understøttelse ud over de 4 Rdlr., fire af dem i 1740erne havde hver for at tage mod de fattige Børn. Selvfølgelig var det da saaledes, at en Skoleholder, som ikke var dygtig, eller som ikke forstod at gøre sig yndet, kunde komme til at lide den bitreste Nød som Peder Henner, der døde 1742 ælendig og fattig², medens andre klarede sig godt som Anders Fisker, der 1766 havde op imod 80 Disciple, der hver antagelig har givet ham 6 Sk. om Ugen. Han kan efter dette have haft over 200 Rdlr. i aarlig Indtægt, hvad der vel i hine Tider maatte kaldes godt. Friskolelæreren havde samtidig ikke stort mere end 100 Rdlr. i Penge og Fribolig til sig og Skolen. Og Anders Fisker var dog ingen vel

uddannet Mand, han havde været Matros og kunde formentlig ikke regne Cramers Regnebog til Ende. I det hele blev Kvaliteten af Skoleholderne snarest ringere efter 1750, og det er sandsynligt, at Christian VI's Reformer af den lærde Skole havde sin Del deri.

Forordningerne af $17/4$ 1739 og $28/7$ 1756 gik ud paa at hæve de lærde Skolers Niveau ved at forbedre Lærernes Lønninger — idet en Del Latinskoler nedlagdes og deres Indtægter lagdes til dem, som skulde bevares — og skærpe Optagelsesprøven. I Indledningen til Anordningen af 1756 hedder det, at Kongen har bragt i Erfaring, at de gældende Bestemmelser angaaende fattige Børns Antagelse i de publique Skoler og »maadelige Ingeniorum Udvisning af Skolen og Hensættelse til ærlig Haandtering« ikke overholdtes. Disse Bestemmelser indskærpes »saa skikkelige fornemme, formuende og velhavende Folk kan faa Lyst til at sætte deres Børn derhen, uden Frygt for at Børnene skal blive forførte til Liderlighed, Gemenhed o. s. v.« Nederste Klasse skal ved forefaldende Vakance bortfalde. Ved denne Reduktion gik Discipeltallet i Aarhus Katedralskole ned til 39 (1757)¹.

Det maa antages, at der herefter ikke blev nær saa mange Studenter som tidligere, saaledes at det blev umuligt at skaffe Studenter til Skoleholderstillingerne, hvad jo tidligere havde været vanskeligt nok. Per Degn havde nok gaaet i den latinske Skole, og Skoleholder Falch i Aarhus havde vel lært en Smule Græsk; men Student var næppe nogen af dem. Skoleholderne rekrutteredes da af Folk, der havde lidt Skibbrud i andre Stillinger. Af fem Skoleholdere i Aarhus 1784 havde en været Matros, en Bonde, en Hattemagersvend og to Ridefogder. Fra 1766 er bevaret en Ansøgning om at blive Skoleholder i Aarhus, og da dette Tilfælde vistnok er typisk, skal der her dvæles noget længere derved.

Anders Fisker har til Magistraten indgivet en Skrivelse, hvori han formodentlig har fraraadet at bevillige en vis Jens Snedkers Ansøgning om at blive antaget som Skoleholder. Motivet for Anders Fisker var naturligvis det meget nærliggende at blive fri for en Konkurrent. I den Anledning skriver Jens Snedker til Magistraten:

»Velædle og Velbm. Magistrat.
Borgmester og Raad!

Som Jeg underdannigst haver givet andsøgning hos velædle og velbm. Magistrat, om at blive skolle holder her i Aarhus, Jeg forlanger ikke at Prejudicere enten Mons. Ch. Crammer eller Anders fisker udi deres skolle hold, thi naar Jeg kand Nyde saa Mange got folckes Børn, at Jeg der ved kand have huus Leye og Livets op hold til Nød tørft er Jeg fornøyet, Velbm. Magistrat haver forlanget Attester om mit forhold og Habilitet, der om haver Jeg Indleveret til Her Cammer Raad og Borgemester Gierssen (Gertsen) 4re andsseelige Borgermens Attester her i byen, Hvor udj de Begierer at Jeg Maa Nyde Velbm. Magistratens tilladelse at blive skolle [holder] her i Byen, Saa som de haver befundet at Jeg er Habil der til, og med mig er vel fornøyet, for uden kand ieg forskafe flere om forlanges, Jeg forbliver med Submission o. s. v. Dat. 31. May 1766.◊

Med denne Skrivelse fulgte følgende Erklæring:
(Samme Overskrift som foran).

»Som vi haver hørt, at Jens Snecher er andklaget af Anders fesker skolle holder hos velbm. Magistrat for det hand søger om at blive skolle holder her udj Aarhus som hand mener er hannem til fornermelse, da som vi haver seet at Jens Snecher er en Habil Karl baade udj skrivning og Regning, kand og Informere folckes Børn udj Navigationen og Mathematiske Regninger, om det

forlanges, og forlanger ey Meere en det højest 6 Sk. om Uggen af en hver, og Som hand haver hans mest tid tient stoere og fornemme folck, saa kand hand og Informere folckes børn udj Sevillitium Morum [Civilitas morum Civilité, Dannelse], Gud hielpe hanem stakkels Karl hand haver lidt skade over for 8 til 900 Rd. ved ilde Brand og i anden Maade der for var det Synd andet en som hielpe hanem saa vit mueligt er, Der Imod er fornevnte Anders fesker ikke saa døgtig at hand kand Informere folckes børn efter Sr. Kramers Regne [bog] fra først og til sidst men en dog have 60 til 80 Børn og vel flere udj smaa Lexier, som hand ikke kand over hørre, og der for er der Mange, som gaar i skolle baade hos hannem og [hos] Nogle ander 8 a 9 aar [og] kand dog til sidst hverken Regne eller skrive, som haver nogen andselighed, hvilke ere ikke andet en som Penge Spilde og tiden Gaar unøttig bort, Jens Snecher vil ikke andtage flere til Information en 20 til 30 Stk. Paa det hand kand fornøye folck for den skolle Løn som de giver for Deres børn end skiønt hand kunde faa fleere saa haver vi aarsag til at Recomandere hamm hos Veld/e. Magistrat, at bemelte Jens Snecher maa blive andtaget til skolle holder her i byen paa det at vores Børn kand lære det, vi vil de skal lære og have Nogen Nøtte af vores børn og for de Penge som for dennem til skolle Løn udgives og forbliver med Submission o. s. v. Aarhus d. 16 Maj 1766. —

Erklæringen er skreven med samme Haand som Ansøgningen og Underskriften mangler; men den maa vel antages at være en Kopi, og Underskrifterne har vel været under Originalen. — Der følger fire Erklæringer fra ansete Mænd, som Jens Snedker har tjent og læst sin »Civilité« hos; den første er Skomager. De andre anfører ingen Livsstilling:

»Sandfærdig Attæst paa Jens Snechers opførsel i den Tiid hand hos mig har været, Da kand jeg iche andet end Tilstaae, at hand har været gandske ædruelig Sevilig (dannet) og flittig saa hand af en velbyrdige Magistrat her i Byen for een Habil Skolleholder kand antagis. Aarhus den 15. May 1766.

Berthel Brixsen, Skoemager¹.

Om Jens Snedker (eller Snecher), som vel næppe havde sit Tilnavn, fordi han var Snedker, men snarere, fordi han var Søn af en Snedker, blev Skoleholder, oplyses ikke. Derimod vedblev Anders Fisker at være Skoleholder i Aarhus til omkring 1790.

Afgangne Skoleholder Anders Fischers og Hustrus Stervbovaaning, beliggende bag Klosteret under Nr. 173 averteres til Bortsalg ved Auktion i Aarhus Stiftstidende ^{27/10} 1805.

Ligger saaledes de danske Skolers ydre Forhold ret klart belyst, saa tier Indberetningerne, Klagerne og Forsvarsskrifterne næsten ganske stille med Skolens indre Forhold, Undervisningens Beskaffenhed. —

Imidlertid følger der med Magistratens Indberetning af ^{12/1} 1784 et »Forslag til en Anordning om de danske Skoler i Aarhus«, forfattet af Byens betydeligste Skoleholder i det 18. Aarhundrede, den ældre Cramer. Afskriften af Forslaget, der er besørget af den yngre Cramer, er dateret ^{27/10} 1766 og giver et godt Indblik i, hvilke Mangler der efter en overlegen Mands Mening klæbede ved Skolernes Undervisning, og hvad der formentlig burde gøres for at afhjælpe disse Mangler.

Han slaar da først fast, at Undervisningen ikke kan blive til noget, naar baade smaa og store Børn skal undervises i samme Klasse: »at til Catechisation, Reg-

ning og Skrivning kan umueligt have den nødvendige Tiid og Roe, hvor Læse-Børn tillige undervises, og at de smaa Børn ingenlunde kan nyde den nødvendige og særlige Forelæsning, hvor Læreren skal iagttage de større i Regning og Skrivning —.

Han tager derfor til Orde ikke for Klassedeling men for Indrettelse af to forskellige Slags Skoeler: »Her skal efterdags være 2de Regne- og Skriver-Skoeler, som tillige skal undervise den større Ungdom i sin Christendom, og skal have hver sin Under-Mester, som med Ungdommen skal møde til Søndags Catechisation hver i sin Sogne-Kirke Sangen før og efter Catechisationen at forestaa og i Præsternes Forfald selv at catechisere.

Dernæst skal her være 4re Læse-Skoeler, hvor de smaae Børn skal lære at læse Dansk Prænt, øves i de eenfoldigste Spørgsmaale og udenadslæsning i catechismi 5 Parter og Bordlæsning tilligemed Morgen- og Aftenbønner.

Regne Skoelerne skal være ungefær midt i Byen, men Læse Skoelerne fordeeles i Gaderne til de smaa Børns Comodite. Regne- og Skrive Skoelerne maae være bequemme og have nødvendig Rum, Lyssen og Udgang, have store, faste og breede Borde og Bænke, at Skrivningen kan forrettes reenligen og ordentligen.

»I Regne Skoelerne maa ingen antegnes, førend de forsvarlig kan læse Prænt, og i Læse Skoelerne maae ingen befatte sig med Regning og Skrivning; hvo herimod handler, skal uden Skaansel betale i Mulct til Fattig Cassen for hver Discipel 10 Rd. eller forbydes at holde Skoele, og skal dette saa stricte holdes, at det under lige Straf skal være Regne Mestrene forbuden at lade deres egne smaae Læse-Børn komme i deres Skoeler.

Naar denne Adskillelse er sket, venter Cramer, at Skolearbejdet i Regneskolerne vil blive drevet med Lyst

og Alvor, »først i Almindelighed og for det andet i Særdeleshed«.

I Almindelighed skal der da undervises i Religion, men i Særdeleshed i Regning, der selvfølgelig ligger Regnemester Cramer særlig paa Sinde.

Ved Undervisningen i dette Fag, skal Skolen deles i tre Klasser, »1. De som alleene skrive og hvilke saasomt mueligt lære at kiende Tall og memoirere deres Tavle etc. (Formodentlig mener han at lære Tabel). 2. De som regner de 4re Specier i heele og brudne Tall, tillige med Forklaring om Myndt, Vægt og Maals Indhold etc. 3die de som regne Reg. de Tri med videre. Thi det er umueligt at fremme en heel Skoole, med mindre Arbeidet Classe-viis foretages«.

»Imidlertid de 2de Classer i al Roe og Stilhed øver sig i det dem foresatte, skal Læreren alternatim (en for en) foretage den 3die og ved Examen af Spørsmåle og Giensvar i Almindelighed forklare og oplyse dem de Ting, de bør begribe med mundtlig Discurs; særdeles skal den 3die Classe paa den Maade fligtig øves til at fatte Regnings Grunde, hvortil Læreren skal vorde anlediget ved endeel skrevne Spørgsmåle om Regne Kunsten, som skal vorde meddelt for at føre Disciplene til Gemyt og Begreb«.

Iøvrigt skal Skoleholderne have en Instruks at rette sig efter — til Vejledning for de unge og til Forbud for »de egensindige, som hidindtil har forvildet Ungdommen«.

»Som man saaledes haaber at see Ungdommen forsvarlig forsynet, saa maa enhver, som fornærmer Byens antagne Skoleholdere og uden Tilladelse anmasser sig at holde og øve Information for fleere end een Mands Børn i Forældrenes Huus, vidst vendte sig den Straf, som Forordningen af 1708 allernaadigst befaler os at paalægge«.

Det fremgaar formentlig af Ordet os, at Forslaget tænktes udsendt som en Skrivelse fra Magistraten. Der tænktes saa fastsat en bestemt Skolebetaling for 1. Børn af Købmandsstanden, 2. Børn af Haandværkerstanden og 3. Børn af mindre formuende; men Cramer drister sig ikke til at nævne bestemte Beløb. — Han sammenligner saa Skolen med Kirken og siger: »Ligesom alle ere lige deelagtige i Kirkens gode, endskiøndt Præsten subsisterer ved de formuende, saa vil man og formode, at de Velhavende viiser sig meere goddædig med Skoleløn end de af mindre Formue«.

Man kunde efter dette Citat maaske være berettiget til at slutte, at Cramer har forfattet sit Forslag kort efter 1735, da han nylig var kommen hjem til Aarhus og havde i frisk Minde, hvad han havde set af Skolevæsen andre Steder.

Til sidst bestemmes, at der, naar de foreslaaede Foranstaltninger er sat i Værk, vil blive holdt »et skarp Indsigt med Skoleholderne, enhver alvorlig tilholdt at gjøre sin Pligt og i mangel deraf straffes og afskaffes, til hvilken ende Regne-Skoelerne 2de Gange aarlig skal vorde besøgt af en Præst, Magistrats-Person og Inspecteur ved Fattig-Cassen eller Overformynder, da Læreren skal levere en Prøve-Skrift for hver Discipel og lade tegne i Siffer-Bøgerne til Erfaring om Disciplernes Fremgang til nest forestaaende Paaske eller Michels-Dags Skole-Visitats«.

En unævnt havde skænket et Legat paa 500 Rdlr. til Realisation af Cramers Plan; men denne kom aldrig til Udførelse, og Renterne af Legatet, Repetundarum Gave kaldet (repetundæ, Underslæb), der administreredes af Fattigforstanderne, tilfaldt Fattigvæsenet.

Da Fundatsen indeholder detaillerede Bestemmelser om, at Renterne under visse Betingelser skulde tilfalde

Descendenter af Familien Cramer, kunde man være tilbøjelig til at tro, at den unævnte Legator var Christian Cramer selv, der paa denne Maade lettede sin Samvittighed »i ydmygende Overbevisning om sin store Skyld til Gud og det almindelige«, som der staar i Indledningen til Fundatsen. Da dennes Punkt 6 omtaler »denne upaaskiønnede Mands (Cramers) udødelige Fortjenester af det danske Skolevæsen«, er det dog vel snarere en af hans Beundrere, der har stiftet Legatet.

II. Fattige Børns Undervisning.

FORORDNINGEN af 24. September 1708 synes at gaa ud fra, at Skoleholderne meget godt kunde være tjent med at tage mod Byens fattige Børn mod at faa Privilegium paa Skolehold og Frihed for Skatter og Afgifter.

Det viste sig dog vistnok snart, at denne Anskuelse beroede paa en Overvurdering af Fordelene ved at være Skoleholder. I Aarhus gaves der derfor nogle Aar efter hver at Skoleholderne 10 Rdlr. aarlig for at undervise Byens fattige Børn. Magistratens Velville slap imidlertid temmelig hurtigt op, og i Slutningen af 1720erne fik kun Rasmus Juel Vederlag for at undervise fattige Børn.

I Tidsrummet fra 1730—48 udbetaltes der sikkert 4 Rdlr. til hver af fire Skoleholdere i samme Anledning.

Som foran omtalt har ved 1722 antagelig alle Børn, ogsaa de allerfattigste, faaet Undervisning; men efterhaanden som Tilskuddet fra Fattigvæsenet blev mindre, blev vel Skolebestyrerne mindre pligttopfyldende; der var jo dog Grænser for, hvad man kunde forlange af dem.

Hertil kom saa Forordningen af $17/4$ 1739 om de lærde Skolers Forbedring. — Dette Kongebud maatte faa en heldig Indflydelse paa Folkets Undervisning i de Købstæder, hvor Latinskolen ophævedes og ifølge Reskript af samme Dato erstattedes af en dansk Kristendomsskole, »hvortil Huset og Avlingen, om noget er, kan blive henlagt, saa og Degnekaldet og alle Accidentier i Kirken, og saadanne smaa Indtægter, som ei andens- steds kan forflyttes«¹.

Men i Byer, som her i Aarhus, hvor Latinskolen blev bibeholdt, gjorde Anordningen vistnok Tallet af ikke underviste fattige Børn større. —

I det mindste var Forholdene her ved 1740 meget slette. $19/12$ 1741 skriver Biskop Peder Jakobsen Hygom til General-Kirke-Inspektions-Kollegiet og anmoder om nærmere Besked om, hvad der skal gøres med Lysepengene (Side 75), om de kan anvendes til at lønne en Skoleholder — og siger saa: »Hvad Aarhus Kiøbsted i sær belanger, da kand Præsterne ikke noksom beklage, hvor slæt det staar til med de mangfoldige fattige og nu allevegne omløbende Børns Undervisning, og hvorledes de i dessen Mangel opvokse i Ondskab, Ladhed, hedensk Vankundighed og andre Laster, som Betlerie fører med sig. Maatte derimod de af begge Kirker faldende 16 Rdl. for Kirkelysene anvendes til denne saa høj-fornødne Brug, da kunde mand haabe i det mindste at honorere een à parte Skoleholder for de allerfattigste Børn, som da tilligemed kunde være Degn til Hospitalet, hvilken tjeneste hidindtil er forsynet med en Discipel af Rectoris Classe udi Scholen«.

$16/12$ 1744 kom han tilbage til det samme Emne, og han helmede ikke, før han fik oprettet en Friskole for de fattige.

Thi Biskop Peder Jakobsen Hygom har Æren af at have oprettet Aarhus Friskole. Han var Biskop i Aar-

hus fra 1738—1764 og interesserede sig meget for Folkets Undervisning. Han var Pietist og var som alle Pietister ivrig efter at vise sin Kristendom i Gerning, hvad der gav Anledning til, at Stiftsprovsten Frederik Christophersen Nannestad (1732—1748; derefter Biskop i Trondhjem) flere Gange paa Prædikestolen i Domkirken talte om Værkhellighed. Han hørte til den ortodokse Retning, som hørte en lidt ældre Tid til, og saa med Mistænksomhed paa den nye Kristendom, der forekom ham som mange af de gammelortodokse at minde om Papisteri¹.

Frederik den 4. og Christian den 6.'s Ønske om at forbedre Folkeoplysningen bevirkede, at der flere Gange samledes Materiale til Belysning af Skoleforholdene i By og paa Land, saaledes 1716 for Aarhus Stifts Vedkommende² paa Foranledning af Biskop Oksen og 1735. Paa Grundlag af disse Oplysninger fremkom Forordningen af ²⁸/₁ 1739 om Ordning af Folkeskolevæsenet paa Landet.

Det var en udmærket Lov. Man havde bare glemt, hvor Pengene skulde tages fra. De Skoler, som manglede paa Sjælland, vilde det koste 52,000 Rdl. at bygge, og den aarlige Udgift til Lønninger vilde blive 9900 Rdl.

Dette kunde ikke bæres. Resultatet blev Plakat af ²⁹/₄ 1740. Det overlodes her Proprietærerne (Landejendomsbesidderne) at gøre Forslag ikke blot om, hvor mange Skoler der skulde være paa hvert Gods, men ogsaa om, hvorledes Udgifterne skulde fordeles. Kongen formoder, at »de behandler Skoleholderne saaledes at disse ikke skal gøre deres Arbejde sukkende«³.

Samtidig gjorde Regeringen sig store Anstrengelser for at finde Penge. Først og fremmest bestemtes det, at Degnene skulde være Lærere⁴, hvad jo ogsaa tidligere havde været Tilfældet. Dernæst fastsattes det, at »de Penge, som til Kirkelysene ere henlagte, hvilke for hver

Kirke i København fastsættes til 12 Rd., i de andre Købstæder, hvor der er Magistrat, til 8 Rd., og hvor der ikkun er Byfoged til 6 Rd. — til hver Stifts Skoler skal være henlagte¹. Det synes at være de Penge, som Kirkerne benyttede til Lys. Saaledes siger Stiftsbefalingsmanden og Biskoppen i Bergen, at om Kirkerne skal miste deres Lys, vilde de tabe adskilligt af deres Indkomster ved Kopulationer². Nogle Kirker i København, f. Eks. Vartou, var saa fattige, at de ikke kunde betale Lysepengene; de fritoges derfor, men saa maatte der heller ingen Udgifter til Lys være i deres Regnskaber, og ingen Lys maatte benyttes, med mindre de blev forærede. — Fra Afgiften undtoges uden videre Hornbæk Kirke, som ingen Tiender havde, og hvor Tjenesten maatte begynde ved Lys, saafremt Præsten, der havde en lang og ond Vej, skulde komme tidsnok til Hovedkirken i Tikøb³.

Her i Aarhus Stift indbetaltes Lysepengene til den almindelige Skolekasse, hvis aarlige Indtægter blev ca. 200 Rdl. Afgiften af de to Kirker i Aarhus var i Overensstemmelse med Anordningen 2×8 Rdl., et Beløb, der opføres til Indtægt for Aarhus Skolevæsen ogsaa efter 1814 — lige til 1868.

Det var disse Lysepenge, som Biskop Hygom ønskede en Del af til Indretningen af en fri Kristendomsskole i Aarhus, og det lykkedes ham da ogsaa at faa et aarligt Beløb af Kassens Midler paa i Begyndelsen 40 Rdl., senere 50 Rdl. Skolen begyndte sin Virksomhed 1. Jan. 1749. Den skulde tage mod alle de fattige Børn, som af Stiftsprovsten eller Sognepræsten ved Frue Kirke henvises til den, og Discipeltallet steg straks til 80. — Lokale fik man i den østre Fløj af Aarhus Hospital, som Hospitalspræsten hidtil havde haft til Residens, men som af daværende Hospitalspræst Mag. Ole Kleve godvillig afstodes til Skolen. — Samme Ole Kleve var for Resten

en noget excentrisk Natur. ^{17/12} 1744 skrev Hygom til G. K. J. K.: »Capellanen ved vor Frue Kirke her i Byen Mag. Ole Kleve har i disse Dage gjort adskillige Op-hævelser, iblant andet uden mindste Tilladelse ex tem-pore troelovet en Vagtmester af det her indquarterede Rytterie til et fruentimmer, som af bem/te Vagtmester var besvangret, og laa samme tid for døden«. — I 1745 viste, indberetter Biskoppen, O. Kl. »forargelig Opførsel for Alteret«. Viberg, der siger, at O. Kl. var Præst ved Frue Kirke 1741—49, tilføjer: mente captus. —

Pladsen som Lærer ved Skolen søgtes af Chr. Danielsen Lange, der ansattes af Biskoppen fra 1. Januar 1749. Som Løn fik han i de første 3 Aar 40 Rdl. af den almindelige Skolekasse og 10 Rdl. af Biskoppens egne Penge foruden Fribolig til sig selv og Skolen. Siden fik han 50 Rdl. af Skolekassen og desuden af Fattigkassen 16 Rdl., et Beløb svarende til det, som var bleven udbetalt til de danske Skoleholdere for at læse med de fattige Børn, og som nu bortfaldt.

Hertil kom saa efterhaanden nogle Legater, som fromme Mænd og Kvinder til Dels paa Biskoppens For-anledning testamenterede til Skolen. 1748 skænkede Bog-binder Zimmermann en Gaards Avl paa Aarhus Mark, hvoraf Friskolelæreren havde en Aarsindtægt paa 6 (seks!) Rdl.¹. 1753 testamenterede Købmand Hans Buchtrup Skolen 100 Rdl. 1757 skænkede Anne Schubart, Enke efter Kammeraad Matthias Grønvold 500 Rdl., 1769 te-stamenterede Mette Todbjerg Schiødstrup 100 Rdl., 1776 gav Fru Gertsen 100 Rdl., hvis Renter bestemtes til Bø-ger for fattige Skolebørn, 1780 skænkede Købmand Jør-gen Rasmussen 200 Rdl. til Skolevæsenet og endelig stiftede Fru Ursin uvist naar, men vistnok paa denne Tid et Legat paa 1000 Rdl., hvis Renter skulde være til to Skolebygninger. Disse Legater, der alle led betyde-ligt Tab i Pengekrisen 1813, gaar nu i Kommunens

Kasse¹. — Saa kom Forordningen af ²³/₇ 1756, hvorved 1. Klasse i Katedralskolen bortfaldt, og da derfor Collega primæ classis, som havde haft Degnetjenesten i Hospitalet, gik af, saa fik Biskop Hygom Friskolelæreren udnævnt til Degn ved Hospitalet, ikke alene fordi hans Lønning derved vilde blive forbedret, men ogsaa fordi Forretningerne vilde blive passet bedre end før, da de besørgedes af Latinskolens Elever. I en Erklæring om denne Sag udtaler dog Rektor Jens Worm, at Embedet var bleven godt passet. Drengen Henrik Holst, som umiddelbart før 1760 var Vikar (for første Klasses Lærer) havde formentlig været meget paapassende med Lovsang og Bøn 2 Gange om Dagen i Hospitalet. Degnen skulde nemlig ikke alene gøre Tjeneste i Hospitalskirken, men tillige daglig holde Gudstjeneste med Hospitalets Beboere. Kaldsbrevet er dateret 31. Maj 1760 og udtaler, at »jeg haver kaldet og beskikket Skoleholderen i den fri Christendoms Skole udi Hospitalet, Hæderlige og Velagte Friderich Demant til herefter tillige at være Hospitals Degn i Aarhus o. s. v.«

»Thi er min venlige Begiæring til Hospitals Præsten Velærværdige Hr. Friderich Christian Schönau, at hand førstkommende Søndag for Menigheden i Hospitalet oplæser dette mit til bemeldte Johan Friderich Demant givne Kaldsbrev, og hannem derpaa som Hospitalsdegn indsætter, hvornæst jeg ønsker, at alle ting maa skee til Guds allerhelligste Navns Ære og dem selv til alle Tider til timelig og ævig gavn og Salighed formedelst vor Saliggjørelses Fyrste Jesum Christum. Amen.

Aarhus Bispegaard, 31 Maj 1760.

P. J. Hygom.◀

Den første Lærer ved den fri Christendoms Skole, Chr. Danielsen Lange, var nemlig 1755 bleven kaldet som Sogndegn til Grundfør og Spørring, og Biskop

Hygom kaldede saa ²³/₁₀ 1755 Johan Friderich Demant, Skoleholder i Aarhus, til herefter at være »Danske Christendom«s Skoleholder for Aarhus Bys fattige Ungdom. Da Demant døde 1773 udnævnte Magistraten til hans Efterfølger Student Abraham Friis, medens Biskoppen kaldede Student Peder Gulev. Det kom da mellem Biskoppen og Magistraten til en Strid, hvis Papirer findes i Rigsarkivet under Dato 19. Juni 1773. Disse Papirer er iøvrigt Kilde til nærværende Fremstilling af Friskolens Tilblivelse. —

Magistraten gjorde gældende, at det baade efter Da-Lov II-18-14 og Forordning af ²⁴/₉ 1708 tilkom den at kalde Skoleholdere i Byen, medens det maatte blive Biskoppens Sag, om han vilde gøre den af Magistraten kaldede Skoleholder til Degn i Hospitalet eller ikke. I Henhold hertil tillod Magistraten sig at spørge Biskoppen, hvorpaa han støttede sin Kaldelse af Peder Gulev, da dog Kaldsrettigheden »temmelig klart« tilkom Magistraten, og især da Skoleholderens Indtægter var 104 Rdl., medens Degnens kun var 15 Rdl. aarlig. —

I sin Erklæring til Kancelliet forfægtede Biskoppen (Poul Mathias Bildsøe 1764—77) sin Kaldsret med ikke ringe Veltalenhed. Det var af Forordningerne ²³/₁ 1739, ¹⁷/₄ 1739, ²³/₇ 1756 tydeligt nok, at det var Meningen, Degneembedet skulde forbindes med Skoleholderstillingen. Endvidere var det i Reskript af ³⁰/₃ 1742 bestemt, at den, som sørgede for en Skoles Indretning, ogsaa skulde kalde Lærer til den, og samme Reskript bestemte, at Rettighed til at kalde Lærer skulde vige for Rettighed til at kalde Degn, naar begge Stillinger var forenede.

Men nu var det jo saaledes, at »paa en Tid, da enhver med Ynksomhed maatte ansee Aarhus Byes fattige Ungdom opvoxe i Ryggesløshed uden ringeste Guds Kundskab, og Magistraten enten intet Middel fandt eller

ikke lod sig være angelegen at forebygge dette Uheld, tog sl. Biskop Hygom sig for at indrette en Fri-Skole i Hospitalet, og Biskoppens Ret til at kalde Degn bestred jo ingen. Endelig var de to tidligere Lærere bleven kaldede af Biskoppen uden Indsigelse fra Magistraten. Hvad Lønnen angik, saa havde jo Biskoppen sørget for det meste af Skoleholderens Indtægter (Lysepengene, Legaterne). Han vedlagde Demants Kaldsbrev, en Skrivelse fra Degnen i Spørring Chr. Danielsen Lange, samt en Skrivelse fra Rektor Jens Worm, at Tjenesten som Hospitalsdegn i tidligere Tider havde været henlagt til 1. Lektiehører, som lod den forrette ved en Discipel.

Kancelliets Erklæring, der er undertegnet af Luxdorph og Aagaard, lyder saaledes:

»Eftersom Magistraten i Aarhus haver andraget, at efter at de havde antaged Studiosus Abraham Friis til Dansk Skoleholder ved den saa kaldede frie Christendoms Skole der i Byen, udi afgangne Skoleholder Demants Stæd, der tillige var Degn i Hospitalet, skal Deres Højærværdighed strax efter have kaldet en anden, navnlig Peder Gulew baade til Degn og Skoleholder ss., hvorved Magistraten formener, at den betages den Ræt, som den efter Lovens II Bog 18 Cap. 14 art og For. af 24/9 1708 tilkommer til at beskikke Dansk Skoleholder der i Byen; men Deres Højærværdighed derimod udi sin herom indsendte Erklæring har tydelig oplyst og godtgjort, at Magistraten i Aarhus har aldrig havt Deel i denne Skoles Indrætning, eller enten af egne eller andre under deres Disposition værende Penge contribuered noget til Skoleholderens Løn, eyheller har Magt til for Eftertiden at bestemme eller forsikkre ham samme, men at afg. Biskop Hygom har selv indrættet denne frie Skole i Hospitalet og deri skaffet Skoleholderen Værelse samt sørged for hans Underholdning saavel af sine egne Penge som af den under hans Administration værende

Skolecasse; Ligesom og Biskoppen har upaaanket kaldet de tvende forrige Skoleholdere, førend Degneembedet, hvortil Biskoppen ustridig har Ræt at kalde, dermed blev combineret, samt at det af den forrige Stiftsbefalingsmand og Biskop er bleven anordnet, at begge disse Embeder herefter skulle betienes af een Person og endelig, at Deres Høyærværdighed og Formænd uden Indsigelse har øvet samme Rættighed i de andre Stiftets Kiøbstæder, saasom Ebeltoft, Hobroe og Mariager, hvor det efter Deres Berætning har samme Beskaffenhed med de fri Christendoms Skoler; saa sees ikke at foranførte Skole er af det Slags som Loven og Forordn. af 1708 omtaler, og hvortil Magistraten haver Rættighed at kalde, men at det ved det af Deres Høyærværdighed udgivne Kaldsbrev vil have sit Forblivende, hvilket man saavel Hr. Kammerherre som Deres Høyærværdighed til Efterretning tjenstligt har skullet meddele.

Skrivelsen kommuniceredes ^{22/8} 1773 Magistraten i Aarhus af Stiftsbefalingsmanden, Kammerherre Rosenørn, og Biskop Bildsøe.

Kancelliet havde utvivlsomt Ret. Den fri Kristendomsskole var af en anden Art end de i Forordningen af 1708 omtalte Skoler. Den var virkelig en offentlig Skole, den første Begyndelse til vore nuværende Kommuneskoler, medens de danske Skoler jo ellers var Privatskoler. Men paa den anden Side var der rigtignok ved Kancelliets Svar gjort et alvorligt Indgreb i Kommunens ved Da. Lovs II-18-14 i dette Spørgsmaal hjemlede Selvstyre.

Stillingen i Aarhus Skoleverden i Treserne og Halvfjerdserne var da denne: Katedralskolen bestyredes af den udmærkede Rektor Jens Worm og arbejdede sig under hans Ledelse paa Grundlag af Forordningerne af 1756 og 1775, ved hvilken sidste Dansk fik en fremtrædende Stilling i Latinskolernes Undervisningsplan,

frem til Anseelse. Discipeltallet var dog lille. Mange Familier vistnok af de mest ansete holdt Privatlærer til deres Børn med ringe Udbytte af Undervisningen¹. Jævne Folk satte deres Børn i de danske Skoler, af hvilke der stadig synes at have været 4—6, et Tal, der vistnok var alt for stort, saa meget mere som Magistraten havde opgivet sin Kamp mod de uberettigede Skoleholdere. Hertil kom saa Friskolen i Hospitalet, som besøgte af 75—100 af de fattigste Børn.

Undervisningen i de danske Skoler og i Friskolen har vel indskrænket sig til Religion, Læsning, Skrivning og Regning; men den har selvfølgelig været meget forskellig efter Skoleholderens Dygtighed. I den af den ældre Cramer ledede Skole, antagelig den samme, som 1784 bestyredes af hans Søn, gaves dog, hvis man kan slutte efter Oplysningerne fra 1784, en videregaaende Undervisning.

DEN GULDBERGSKE PERIODE 1784—1806.

DEN 20. December 1783 udgik en Kabinetsbefaling til samtlige danske Købstæder om at indsende Indberetninger om Almueskolevæsenets Tilstand. Disse Indberetninger, af hvilke der i Danske Samlinger II R. 3. B. er meddelt det Udtog, som skulde forelægges for Kongen, findes endnu i Rigsarkivet og giver et saa godt Billede af Datidens Købstadskoleforhold, at de vel fortjente at trykkes i deres Helhed. Indberetningen fra Aarhus, med hvilken som Bilag fulgte Cramers Plan til Reformering af Skolerne, Fortegnelse over Legater og over Friskolelærerens Løn, anføres her efter den Afskrift, som findes i Aarhus Hospitals Kopibog, der af daværende Borgmester og Hospitalsforstander Rohde benyttedes baade til Hospitalets og Magistratens Skrivelser:

»Præsterne og Magistraten i Aarhus deres Skrivelse til Stiftamtmanden og Biskoppen, hvor udi de giver Dem underretning om Skolernes Tilstand sammesteds.

Underdanigst Pro Memoria.

I underdanigst følge Deres Excellences og Deres Højærværdigheds Naad-Gunstige Pro Memoria under 26de Decb a: p: hvorved Der Communiceres hans Kongelige Majestæts Allernaadigste Cabinets Befaling af 20de nestforhen angaaende det Danske Skole-Væsens Forbedring i Kiøbstæderne, skulle vi ikke mangle at give den mueligste underretning, paa de i allerhøist bemelte Cabinets Befaling allernaadigst requirete Sex Hovedspørgsmaale om Skoelernes Nærværende Forfatning her i Aarhus.

1. Her i Byen er syv Skoeler; de 6 ere uden nogen ordentlig Indretning, den 7de er en frie Christendoms Skoele for heele Byens fattiges Børn dennes Skoeleholder Peder Guløv samt Skrive- og Regnemester Hans Christian Cramer har været Studentere, Christian Morslet Bonde, Anders Fischer Matros, Peter Veile Hattemagersvend, Christen Smidt og Laurs Wærn Ridefogeder.

2. Den fattige frie Skoeles Lærer Peder Guløv har frie Huus og Skoele i Hospitalet, og 90 rd. i løn af adskillige Legata hvor af følger Copie, de andre 6 har ingen vis løn, ikke heller frie Huus, Huusleje Ildebrand eller andet frit. Een ubekiendt her i Byen har Doneret 500 rd. til en Regne og Skrive Skoele, naar samme blev indrettet efter en af Nærværende Regne og Skrivemester Hans Christian Cramers Fader affattede Plan, af hvilken Donation og Plan herhos følger Copie, men da Planen hverken i Forfatterens eller hans Søns Tid til denne nu er bleven indrettet, er de 500 rd. indtaget under de fattiges Inspecteurs Direction og Renten tillagt de fattige.

Forrige Kiøbmand Sr. Jørgen Rasmussen har for 3

Aar siden givet 200 rd. til Skoele-Væsenet som er udsadt paa Rente, og ligesaa har afgangne Kammerraad Gertsens Enke givet 100 rd. for af Renten at kjøbes Skoelebøger til den fattige Skoele, hvilken Capital ogsaa paa Rente er udsadt.

3. Da ingen af Skolerne ere beneficeret er lønnen uvis ligesom Børnenes Antall er mere eller mindre og anden Løn haver De ikke end hvad Forældrene efter Accord betaler Dem, der ogsaa er ulige.

4. Skoeleholderne beskikkes af Magistraten efter at De af Prousterne ere Examinered. Tilsyn med Lærerne besørgeres af Præsterne, Forældrene lade Børnene gaae i Skoele og blive hjemme efter eget Behag, De Forældre som intet har at betale i Skoeleløn for Deres Børn lader Dem gaae i den frie Skole.

5. Hidindtil da Skoele Væsenet i denne Bye har været og er i den allersletteste Forfatning har Skoeleholderne været taalt uden at være beskikket.

6. I den fattige Frie-Skole og de fem andre læres at Stave, Læse, noget at skrive og Regne der dog er maadelig, i den 7de hos Skrive- og Regnemester Hans Chrestian Cramer kan Børnene foruden Læsning lære Fundamental at skrive og Regne samt Mathematique, Geometrie og Navigation, ikke desto mindre er antallet af Børn hos ham saare lidet, som fornemmelig kommer deraf, at han ingen vis løn har følgelig ej kan formaae at holde en Retskaffen Karl der kunde gaa ham tilhaande og beopagte Informationen naar han til adskillige Tider som Klokker til Frue Kirke skal beopagte hans Embede. Endeel, og de fleste Forældre seer og hellere, at Deres Børn gaar i de andre Skoeler hvor de kan faa Dem for en billigere Betaling endten de kan lære noget grundig eller ikke.

Saaledes er Skoele Væsenet her i Byen i en beklagelig Forfatning nærværende Tid, saa at enhver reeltænkende

maatte ønske det paa nogen maade kunde blive Ophjulpen og forbedret.

Aarhus den 12. Janr. 1784.

Monrad.   Bruun.   Rohde.
Schütte.   Risom.«

Monrad er Sognepræst ved Domkirken (1766—93), Bruun Sognepræst ved Frue Kirke (1781—97); de tre andre Herrer er Magistraten.

Oplysningerne synes ikke alle helt rigtige; saaledes meddeles der, at Friskolelærerens Løn er 90 Rdlr. I Virkeligheden havde Peder Gulev paa dette Tidspunkt 107 Rdlr. i Aarsindtægt, som det ses af den af Monrad foretagne Opgørelse.

Af den almindelige Skolekasse	40 Rdlr.
Af Legater.....	30 —
Af en Gaards Avl.....	6 —
Af Fattiggassen.....	16 —
Som Hospitalsdegn.....	15 —
Ialt...	107 Rdlr.

Naar Magistraten siger, at den paa Grund af Skolevæsenets allersletteste Forfatning hidtil har taalt uberetigede, saa burde der i Stedet for hidtil have staaet »i de senere Aar«, og iøvrigt er det vistnok en skæv Fremstilling af Forholdene (Side 65).

Det er naturligvis vanskeligt at udtale sig om, hvorvidt Forholdene fremstilles paa en objektiv Maade; men det maa dog forekomme, at der males temmelig sort. I Fattigskolen sad som Lærer en yngre Mand, Student Peder Gulev. Hans Virksomhed maa naturligvis ses i Sammenligning med andre af Datidens Forhold. Det var jo en Tid, som i lidt for høj Grad var optaget af kritisere og reformere det fra Fædrene nedarvede, og det

turde nok være, at Fattigskolen bedømmes lidt ubilligt, naar der siges, at dens Elever kun lærer at læse, skrive og regne. Hvis der virkelig er bleven givet en ordentlig Undervisning i disse Fag — foruden i Religion, som der selvfølgelig ogsaa er bleven undervist i, saa har Forholdene jo ikke været saa daarlige endda.

At der trængtes til Forbedringer i Skolernes Forhold, fremgaar dog klart nok af Ove Høegh-Guldbergs Virksomhed for Aarhus Skolevæsen. Han blev Stiftamtmand i Aarhus Amt 1784 og gjorde meget for at bringe Undervisningen her i Byen i en bedre Tilstand. Og han var dog af den Anskuelse, at Folket ikke maatte faa for megen Undervisning, at det ikke skulde fatte Lede ved det legemlige Arbejde. Han ønskede ingen »Tydske Projekter, intet Københavnsk Besser-Mageri« — som han skriver til Johan von Bülow¹.

Den første Reform af Undervisningsforholdene i Aarhus blev Oprettelsen af en Skole med videregaaende Undervisning, en højere Borgerskole, for at bruge et Navn fra senere Tider.

I. Frue Kirkes Skole.

1786 andrager Magistrat og Sognepræster i Aarhus til Kancelliet, at Skolevæsenet i Byen er i en saa forfalden Tilstand, at den største Del af Ungdommen opvokser i den yderste Vankundighed, da faa af Stedets Indvaanere har Evne til enten at sende deres Børn til andre Steder eller holde private Informatorer, og at adskillige Skoleholdere i Byen er aldeles uskikkede; da nu ingen retskaffen Mand kan faas til Skoleholder uden i Forvejen at være forvisset om en passende Belønning, saa har Magistraten foreslaet, at som vor Frue Kirke har samlet sig en Kapital af 12,600 Rdlr. og kan oplægge aarlig over 200 Rdlr. og den endvidere er i saa god

Stand, at det ikke kan befrygtes, at den nogen Tid skulde blive Publikum til Byrde, man da af samme Kirkes beholdne Revenuer aarlig henlagde 230 à 40 Rdlr. til en Skoleholders Løn. Ved kgl. Reskript af 23. Juni 1786 bevilgedes det at henlægge aarlig 200 Rdlr.¹

15. Aug. 1786 giver Stiftsøvrigheden, Stiftamtmand Høegh-Guldberg og Biskop J. Hee Reglement — Skole- og Undervisningsplan — for Skolen. Da dette Reglement, der ikke forhen har været trykt, formentlig giver et godt Begreb om, hvorledes en bedre Skole for Folket dengang tænktes indrettet, meddeles det her i sin Helhed:

»I allerunderdanigste Følge af det Kongelige Rescript af 23de Junii 1786 have vi Stiftamtmanden og Biskoppen over Aarhsus Stift taget i nøye Overvejelse, hvorledes saadan Dansk Skole, til hvis Skolelærers Løn allerhøjest bemeldte Rescript af Frue Kirkes Midlers aarlige Rente har henlagt aarligen 200 rd., best og nyttigst for Byens Ungdom kunde indrettes til den sande Guds Kundskabs Udbredelse og til Erhvervelse af de Indsigter og den Skikkelighed og Duelighed, som de Unge behøve, paa hvad Vey end saa Forsynet siden behager at sette dem. Tillige have vi taget i Betænkning, at da her i lang Tid slet ingen god Skole Leylighed har været for Børn af skikkelige Forældre, være sig i Embeder eller i Handelsstanden og den agtbareste Deel af Haandværksstanden, burde denne første Skole, som nu ordentligen kand indrettes, egentligen være bestemt for denne Deel af Byens Ungdom og derfor aldeles med Hensigt paa dens nyttige Opdragelse indrettes, indtil det med Guds Forsyn kunde blive mueligt at finde Leilighed til at oprette endnu een eller fleere Skoler i denne paa Ungdom saa folkerige Bye. Med Hensigt da paa alt dette have vi forfattet følgende Stiftelses-Reglement for denne nye Skole og i Kraft af vore Embeder, samt og i Følge af allerhøjest-

bemeldte kongelige Rescript fastsat følgende Poster til nøyeste Efterlevelse for Læreren og Forældre og alle Vedkommede.

1

Da Skolelærerens aarlige Løn tages af Frue Kirkes Midler, skal Skolen kaldes Frue Kirkes Skole, og skiøndt den er til Nytte for hele Byens skikkelige Ungdom, bør den dog ansees for at høre i Besynderlighed denne Mee-nighed til, hvorover og Sognepræsten ved Frue Kirke er den som det paaligger at have det Tilsyn med Skolen, som Hans Majistets Lov og Forordninger paalegge et Sogns Præster. Læreren i Skolen skal og af samme Aarsag kaldes Frue Kirkes Skole-Lærer og annammer sin faste Løn af Magistraten i tvende Terminer til hvert Aars Paaske og Mikkelsdag, hvorimod han forsyner sig selv med Huus og Brændsel.

2

Skolebørnenes Tal saavel Drengene som Piger maa ikke overstige 50, siden det er det høyeste Antal, som det vil blive mueligt for een Lærer nogenlunde med behørig Omhu at overkomme.

3

Ingen andre Børn kand antages i denne Skole end saadanne som holdes i Klæder reenligen og anstændigen og om hvilke med fuld Grund kand formodes, at de hjemme hos Forældrene anføres til Orden og Skikkelighed, det bliver da allene Børn af Kongelige Betjente, af Handelsstanden, af gode Haandværksfolk, og af saadanne, som dermed lige kand agtes.

4

I Skoleløn betales for hvert Barn, Dreng eller Pige indtil 10 Aar aarligen 4 rd i to Terminer til Paaske og

til Mikkelsdag. Fra 10 Aar og videre for hver Pige, som tillige lærer at sy i Skolen og andre Fruentimmer Netheder 8rd og for hver Dreng 6rd aarligen, som skal lære Vexel Regning og de høiere Deelee af Arithmetiken, samt lære Geographien og et lidet kort Udtog af Historien. Skulle nogen ville have sine Børn i Skolelærerens ledige Timer lært det tyske eller andre Sprog, vederlægges denne Umage ham med billig Betaling efter Overlæg med Skoleforstanderne.

5

Skole Tiden begynder fra Paaske af Formiddagen Kl. 8 og varer til Kl. 11¹/₄ og Eftermiddagen fra Kl. 1¹/₂ og varer til 6¹/₂. Fra Mikkelsdag Formiddagen Kl. 8¹/₂ og varer til Kl. 11¹/₄, Eftermiddag Kl. 1 og varer til Klokken 4¹/₂. Naar Skoletiden er forbi, lader Læreren alle Børn gaae hjem, da de ey mere ere under hans Ansvar.

6

I Skolen bør læres at læse, skrive og regne vel, og maae sees til, at Børnene lære at læse rigtigen, skrive smukt og regne med Vished; videre lære Børnene den forordnede mindre og større Catechismus med den Bibelske Historie, hvilket alt Læreren tydeligen forklarer for Ungdommen og vel prøver, om de og har fattet, samt agter paa, at de tydeligen oplæser enhver for sig, hvad dem spørges om. De ledes efter deres Alders og Neimmes Maade ind i Arithmetiken og gjøres faste i den for dem siden brugelige Deel deraf, hvilket sidste bliver og en vigtig Øvelse i Skolen. Tilsidst føres de til Geografien og derpaa til Historien under en vedvarende Ijgentagelse af det forrige.

7

Hver Dag begyndes og endes med en stille Andagt, som Børnene formanens og holdes til at iagttage med den

største Stilhed og Ærbødighed. Der synges en kort Psalme, som Børnene anføres til at synge anstændigen; Læreren beder selv høyt Dagens Bøn af Psalmebogen, hvorpaa den af Børnene, som han vælger, oplæser staaende og tydeligen et lidet Stykke af Bibelen, hvilket Læreren kort forklarer. — Dagen endes ligeledes med Aftenbønnen og en kort Psalme. Hver Løverdags Eftermiddag anvendes en Time paa at forklare dem korteligen et lidet Stykke af Evangelisterne eller og af de letteste Steder i Brevene og Psalmerne, hvor da Hovedsigten er at vise Ungdommen Religionens Vigtighed, og lægge den Sandheden og de menneskelige Pligter paa Hjerte paa den mest rørende og overtalende Maade.

8

Hver Onsdag Formiddag, Jule- og Paaske-Ugerne undtagne er Cathechisation i Frue Kirke, hvilken begynder Kl. 10 og vedvarer en Times Tid. Her møder Læreren med alle Børnene, som da overhøres i Catechismo, der ordentlig Stykke for Stykke i et Aar gennemgaaes.

9

Læreren, som selv i Guds frygt, Dyd og Ordentlighed maae være et Exempel, holder med Formaninger og uafsladelige Tilsyn Børnene til det samme. Ved god Orden og Stilhed i Skolen fra først af opnaaes meget. Han taaler ikke, at de komme sluskede og ureenlige i Klæder til Skolen, og seer efter at de vennes til at holde sig selv nette og reene. Alt hvad god Sædelighed kaldes i Ord og Gjerning, anføres de til. Guds frygt, Dyd, Høflighed og Ærekjerhed indprentes dem ved alle Leyligheder. Han vaager nøyc over, at Følelsen af Skam opvækkes hos dem, og derfor med meget Overlæg indretter sine Irettesættelser og Straf derefter, saa at Revselse og

Straf med Riis bliver sidst og kuns til yderste Nød anvendte.

10

Læreren anskaffer og holder en Protocol, hvor hvert Barn har sit Blad, og hvori antegnes dets Navn, Forældre, Alder, Dag, naar det kom i Skolen, samt om det da kunde noget og hvormeget, videre dets Fremgang og hvori, dets Fliid og Sjelekræfter; dets Sædelighed og dets Skole-Forsømmelse. For denne Indtegnelse betaler een gang for alle hvert Barn 1 Mk. 8 Sk. For hver tre Maaneder indføres dette og forevises, naar Skolens Forstandere til den Tid i Skolen indfinde sig, da hvert Barn fremkaldes for at høre sin Roes og sin Last, og og de Opmuntringer eller Formaninger, som deraf maae følge. Aarligen kort efter Paaske bestemmes af Stiftamtmanden og Biskoppen en Dag, da der er Examen i Skolen, som Skolens Forstandere bivaane.

11

Skolens Forstandere ere Provsten til Frue Kirke og Magistraten; de besøge Skolen, naar de vil og have nøye Øye med, at alting gaar ret og vel til; de søge i Mindelighed at afgjøre, om noget ubehageligt skulle møde imellem Forældre og Læreren. De ere Skolens første foresatte, som Læreren staaer under og haver at henholde sig til, ligesom og de bør gjøre, der i Skole Sager have noget med Læreren at afgjøre. De samles hver Fjerdingaar i Skolen paa en Dag, som de selv beramme for at eftersee Protocollen og Skolens Tilstand; ligesom og Borgemester og Raad sørge for, naar Forældre ikke skulle ville betale den fastsatte Skoleløn, at samme da indkommer.

12

Naar Læreren skulle ved Forsømmelse eller nogen strafværdig Handling gjøre sig sit Embede uværdig erin-

dres han af Skolens Forstandere tre Gange efter hinanden alvorligen, og skulle dette ikke frugte, indmeldes saadant for Stiftamtmanden og Biskoppen, at deres Approbation kand indhentes, hvorpaa Skolelæreren et halvt Aar forud opsiges, da han uvægerligen forlader sit Embede, siden han udtrykkeligen i hans Antagelsesbrev er forpligtet til at holde sig den i alle sine Poster efterrettelig.

13

Naar dette Embede herefter bliver lovligen ledigt udsøger Provsten til Frue Kirke og Magistraten en due- lig Student, som har gode Attester, er vandt til Informa- tion, og befindes til dette Embede skikket; og naar Stift- amtmandens og Biskoppens Approbation er indhentet, beskikkes han af Magistraten til dette Embede under Navn af Lærer for Frue Kirkes Skole og tilstilles da tilligemed sit Antagelsesbrev, Skolens Protocoll, hvori foran Skolens Forstandere under deres Hænder har ind- ført det Kongelige Rescript af 23. Juni 1786 og dette nærværende, derpaa grundede og af os forfattede Regle- ment, hvilken Protocoll dertil af Magistraten maae være autoriseret.

Aarhus den 15. August 1786.

Høegh-Guldberg.

Hee.◄

Instruksen, der helt igennem bærer Præg baade af Datidens Interesse for Opdragelse og af dens efter vor Smag lidt for rigelige Tale om Moral, er sagtens helt igennem Guldbergs Værk. Ejendommeligt for Nutiden er det, at Kærlighed til Konge og Fædreland ikke næv- nes blandt de Følelser, som Læreren skulde søge at fremkalde i Børnenes Sind. Af Slutningsparagrafen ses, at Stiftøvrigheden nogenlunde respekterede Magi- stratens Ret til at kalde Lærere. Ansættelsen af den første — og for Resten eneste — Lærer ved Skolen fik

dog en for Magistraten temmelig uheldig Form, idet Stiftl vrigheden meddelte Magistraten, at Student Jacob Bech var kaldet til Lærer ved Frue Kirkes Skole.

Det viste sig desværre snart, at Skolen ikke kom til at svare til Forventningerne, idet der meldte sig for faa Disciple; Folk var ikke vante til at betale saa meget i Skolepenge for deres Børn, som her blev forlangt. ^{28/1} 1790 skrev Biskop Janson ¹ til Høegh-Guldberg, at Frue Kirkes Skole fordrede Opmærksomhed, da den i sin daværende Form ikke svarede til den gode Hensigt, som Guldberg og Jansons ² Formand havde haft med dens Indretning.

Det er sandsynligt, at Bech heller ikke har sørget for ordentlige Lokaler til Skolen; 29. Juni 1790 sk dede nemlig Jeppe Erichsen, B semager ved det slesvigske Rytterregiment, til Jacob Bech en Gaard beliggende paa det store Torv, bestaaende af 13 Fag Gadehus to Loft høj, 13 Fag Sidehus mod vesten og 7 Fag Ditto mod  sten, samt 3 Fag Portrum ud til Rosensgade — for 1000 Rdlr. Samme Dag laante Bech af Stiftamtmanden 699 Rdlr. mod 1. Prioritet, og 30. Juni samme Aar laante han af Købmand Jacob Kieldrup 99 Rdlr. mod 2. Prioritet — dog gaves der 1. Prioritet i Ejendommens Kakkelovne, en toetages og to enkelte med Tromle og Rør forsynede Jernkakkelovne! ³

Da Bechs Skole 1791 var paa Store Torv, saa er det sandsynligt, at denne Ejendom skulde anvendes til Skole. Gaarden laa ved Siden af Thyrrie Bøggilds Gaard, der var beliggende paa H rnet af Store Torv og Bispegyde — nu Hotel Royal. Da nu Skolelærer Bech havde skaffet tilstrækkelig gode Lokaler, skulde Biskoppen forsøge, om han kunde skaffe Børn. I den Anledning skrev Janson ^{29/3} 1791 til Byens Præster, at de skulde undersøge, om der i Byens  vrige Skoler ikke skulde findes nogen, som 1) var i en Alder af 10 Aar,

2) var duelige og lærvillige, 3) var skikkelige og renlige, som kunde overføres til Bechs Skole. Der maatte dog ikke være mere end 20 i det hele.

Præsterne skrev saa til de danske Skoleholdere om det samme Emne; men disse var selvfølgelig alt andet end glade ved at komme af med deres mest begavede, pæneste og vel sagtens ogsaa bedst betalende Disciple. Sognepræst Bruun ved Frue Kirke kunde dog $\frac{29}{4}$ 1791 meddele Biskoppen, at der i Frue Sogns ene Skole (Sr. Smiths) var 2 saadanne Børn, nemlig Slagter Winkelmanns 2 Sønner Christian Diderich 12 Aar og Phillip Bernhart 10 Aar.

I Frue Sogns anden Skole (Sr. Ginkelbergs) var der ingen, meddelte Pastor Fred. Rasch $\frac{6}{6}$ 1791 til Biskoppen. Sr. Ginkelberg havde $\frac{16}{4}$ 1791 meddelt Velærværdige Hr. Rasch, at der ikke i hans Skole var nogen Børn, som ønskede at overflyttes til Bechs Skole paa Store Torv. Paa hans Spørgsmaal svarede Forældrene, at de hellere vilde betale Skoleløn til Sr. Ginkelberg og lade Børnene blive.

Præsterne ved Domkirken, Monrad, Müller og Bechmann svarede $\frac{4}{4}$ 1791 Biskoppen, at de nok skulde finde Børn, som passende kunde sættes i Bechs Skole, især hvis de ikke behøvede at se paa alle de Egenskaber, som udfordredes i Biskoppens Skrivelse af $\frac{23}{8}$ 1791; thi hvis de Børn, som skulde flyttes, maatte have alle disse Egenskaber, saa vilde de let tage alle de betalende Disciple fra de almindelige Skoleholdere.

Mellem de Papirer, hvorefter foranstaaende Oplysninger om Frue Kirkes Skole er meddelt, findes ogsaa Koncept af et Brev¹ fra Biskop Janson til Lærer Bech, at han skulde tage mod indtil 20 Børn fra de andre Skoler. — Da der efter Reglementet højst maatte være 50 Børn i Frue Kirke Skole, maa vel Bech have haft 30 Disciple i Forvejen.

Om det lykkedes at skaffe Skolen de 20 duelige og renlige Disciple, er uvist; men Skolen vedblev i hvert Fald at eksistere et Stykke ind i det 19. Aarh.

I Indberetning af $16/8$ 1806 til Kancelliet om Aarhus Skolevæsen hedder det: »Den 5te Borgerskole er oprettet 1786, hvis Lærer har aarlig 200 Rdlr. af Frue Kirke foruden Skoleløn af hvert Barn efter et fastsat Reglement.« I 1808 hedder det om Skolen, at »den er egentlig for saadanne Børn, hvis Bestemmelse gaar videre end almindelig, og hvori der, naar forlanges, tillige læres Tysk, Fransk, Latin. Denne Skole, skjøndt den er for hele Byen, kaldes Frue Skole, fordi sammes Lærer har aarlig 200 Rdlr. af Frue Kirke«¹.

1808 maatte Frue Kirke imidlertid underkastes en betydelig Reparation og derfor optage over 3000 Rdlr. af sin Kapital, samtidig med at den paa anden Maade fik forøgede Udgifter. Renterne af dens Kapitaler havde derfor ondt ved at slaa til.

Samme Aar blev Jacob Bech Graver og Bedemand ved Domkirken. Han havde i dette Embede saa gode Indtægter, at han ikke trængte til Skolen, som det ogsaa viste sig at han ikke havde Tid til at passe.

5 Aar efter, 1. Maj 1813, skrev derfor Stiftøvrigheden til Kirkens og Skolens Inspektører, Præsterne, at Frue Kirkes Afgift til Frue Kirkes Skole kunde bortfalde fra 1. April 1813 at regne. Dermed gik sandsynligvis Skolen ind. Den nævnes i hvert Fald ikke blandt Byens Skoler i 1814².

II. De fem Borgerskoler.

Samtidig med, at Biskop Janson forsøgte at bringe Frue Kirkes Skole ind i et bedre Spor, havde han sin Opmærksomhed henvendt paa Byens øvrige danske Skoler.

Den 13. Marts 1790 skrev han til Sognepræsterne i Aarhus, at han bifalder, at der indrettes 5 danske Skoler i Aarhus, 3 i Domsognet og 2 i Frue Sogn. »Den frie Christendoms Skole er ikke herunder begreben, men bliver desforuden alligevel, ligesom jeg ikke ser andet, end at den saakaldte Frue Kirkes Skole for det første og indtil videre maa blive, hvad den er, da den er for en vis Klasse af hele Byens Indvaanere og altsaa ej kan blive af de 5 foreslagne Skoler«. Han bestemte saa, at Byens Præster skulde have Opsyn med hver sin af de 5 Skoler. (Der var 2 Præster ved Frue Kirke og 3 ved Domkirken — hvortil hørte Vejlbj, ligesom Aaby hørte til Frue Kirke). Præsterne skulde eksaminere Lærerne, før de ansattes, og forvise sig om, at de havde Dygtighed i Religion, Regning, Skrivning, Naturkundskab, Historie, praktisk Færdighed og Sang. Dansk nævnes derimod ikke som noget særligt Fag. Derefter nævnede han 2 Lærere i Frue Sogn, Smith og Ginkelberg, som begge skulde prøves, og 3 i Domsognet, Fisker, Maarslet og Veyle, som skulde fortsætte, saa længe de kunde. De tre sidste nævnedes allerede i Indberetningen af 1784. Han foreslog, at der ingen Skoledistrikter skulde være, og at de fattige skulde deles lige mellem de 5 Skoler, »saa mange som ikke allerede ere henhørende til Hospitalets fri Christendoms Skole«.

Biskoppen benyttede Lejligheden til at lægge Præsterne paa Sinde, at de omgav Konfirmationen med større Højtidelighed. Sidst han var til Konfirmation i Domkirken var der alt for megen Støj, og »den saakaldte Strøekoene var altfor geskæftig med at rangere Børnene«, hvad der formentlig ikke kom hende ved.

Til Slut gav han den triste Meddelelse, at der intet havdes til Indtægt for Lærerne.

Det er besynderligt, at det ikke er gaaet op for Biskoppen, at 5 Skoler var alt for mange, naar Lærerne

skulde leve af Stillingen. Naar han ikke foreslog et mindre Antal, var vel Grunden i øvrigt den, at der i en Aarrække, ja, som det fremgaar af det foregaaende, helt fra Begyndelsen af Aarhundredet havde været 5 danske Skoler i Byen. Endnu mere mærkeligt forekommer det os, at han ikke kunde se, at det, som Skolerne trængte til, var ikke Regulativer, men faste Indtægter.

Der gik da heller ikke lang Tid, inden han forsøgte at skaffe lidt til Bedste for Lærerne.

17. September 1790¹ paalagdes det Præsterne at bekendtgøre fra Prædikestolene, at der vilde blive ombaaret Tavler i Kirkerne til Indtægt for Skolerne. For hver 4 Rdlr., der fandtes i Tavlen, skulde Læreren undervise et fattigt Barn et halvt Aar. — Det er ikke sandsynligt, at der kunde betales for ret mange fattige Børn med disse Tavlepenge, der i øvrigt hørte med til Skolevæsenets Indtægter indtil 1856. I dette Aar udgjorde de 8 Rdlr. 77 Sk.

Det lader dog til, at Biskoppen havde store Tanker om Tavlernes Indhold. 2. November 1790 skrev Stiftsprovst Monrad til Lærerne i Domsognet², at Biskoppen »i disse Dage« havde resolveret, at samtlige Skoleholdere i Aarhus uvægerlig skulde tage imod de militære Børn, som dem paa deres Part kunde tilkomme, til Undervisning, mod den bestemte Løn 2 Sk. ugentlig, at ingen i denne Henseende maatte undskylde sig med Mangel af Rum, da der nu ved Tavlers Ombærelse og paa anden Maade (der siges ikke hvilken!) blev tillagt saa meget, at de vel kunde forskaffe sig rummelige Værelser til at holde Skole udi; de derfor, som af denne Grund undskyldte sig, maatte enten straks skaffe sig bedre Værelser, eller frasige sig deres Embeder.

Det lyder i høj Grad paradisk at tale om Skoleholdernes Embeder, naar faktisk deres eneste Indtægt af det offentlige var Andel i Tavlepenge, og da deres

Privilegium til at holde Skole var gjort værdiløst ved Magistratens og Biskoppens Lyst til at autorisere for mange Skoleholdere — og ved Befolkningens ringe Paa-skønnelse af deres Arbejde.

Skoleholder Maarslet kunde da heller ikke »approbere« Biskoppens Resolution, 1) fordi 2 Sk. om Ugen var altfor lidt; han kunde, selv om han undtog sin »møye, Arbejde og Ildebrand«, ikke betale Husleje dermed; 2) fordi Tavlepengene en Gang var bestemte til Undervisning af fattige Børn. Veyle var mere medgørlig; han vilde gerne tage mod de militære Børn i Forventning om, at Gud altid havde Midler i Hænde til at lønne en Mand, som opofrede sig for Ungdommens Undervisning. En tredje Skoleholder i Domsognet, M. Andie, der synes at have afløst Fisker, erklærer, at han allerede tager mod de militære Børn; men hans to rummelige Værelser paa Vestergade er ikke bekvemme nok.

Formodentlig har Sognepræst Bruun ved Frue Kirke skrevet til de i hans Sogn boende Lærere om det samme Emne, men intet kan oplyses derom.

Man maa give Skoleholderne Ret i, at naar de skulde have 4 Rdlr. aarligt for et fattigt Barn, eller ca. 8 Sk. om Ugen, saa var det en ubillig Fordring, at de skulde tage mod de militære Børn for 2 Sk. ugentlig.

Det maa dog være gaaet op for Autoriteterne, at der maatte skaffes Skoleholderne en betydeligere fast Indtægt, end Kirkebøsserne kunde indbringe.

26. November 1790¹ indberettede nemlig Biskoppen og Stiftamtmanden i Aarhus til Kancelliet, at de havde oprettet 5 danske Skoler for at bringe Byens forfaldne Skolevæsen paa en bedre Fod. Inspektionen over disse 5 Skoler var tildelt Byens 5 Præster, saaledes at hver Præst havde sin Skole at sørge for. Menighederne var vel opmuntrede til frivillig at give noget til Skolernes Bedste og Lærernes Underholdning; men det maatte dog

anses for fornødent, at Skoleholderne fik noget vist til Husleje, for at de kunde skaffe sig Plads og Lejlighed til Undervisning paa et bekvemt Sted.

Kancelliet anordnede, at der, indtil anden Udvej kunde findes, skulde erlægges en 1 Sk. af hver Rdlr. Grundskat i »bemeldte Aarhus«. Skatten modtoges af Kæmneren, som efter Biskoppens og Stiftamtmandens Anvisning udbetalte den til Skoleholderne.

Denne Afgift af Byens Grunde er, som det vil ses, en virkelig Skat til Fordel for Skolevæsenet. Den blev efterhaanden noget større, saaledes at den i 1814 udgjorde 80 Rdlr. Sølv, med hvilket Beløb den opførtes i Skolevæsenets Regnskaber lige ned til 1869.

Nu mente man rigtignok ogsaa at have sørget for Skoleholderne, saaledes at der kunde stilles større Fordringer til dem om Lokaler og om Undervisning af fattige og »militære« Børn.

Magistraten fik Ordre til at undersøge Forholdene, og den meldte 7. Decbr. 1790 til Stiftøvrigheden, at den havde undersøgt Skoleholdernes Stuer, men ikke fundet dem saa store og lyse, at der kunde undervises 50 Børn i dem, en Fordring, som Stiftøvrigheden vel har stillet. Det lovedes, at Skoleholderne vilde skaffe større Lokaler til det følgende Foraar. Endvidere havde Magistraten paalagt Skoleholderne, at de skulde læse med hver sin Del af de militære Børn og med 4 à 5 fattige Børn, for hvilke de ingen Betaling skulde have.

Nu var da formentlig det pekuniære i en skøn Orden, og den næste Sommer, 2. Juli 1791, approberede Kancelliet Biskoppens 5. April samme Aar indsendte Udkast til Instruks for de 5 Sogneskoler med Tilføjende, at denne Instruks kunde indtil videre blive Rettesnor ogsaa for de danske Skoler i andre af Stiftets Købstæder, »da der i Tiden efter nærmere Forslag fra den angaaende det almindelige Skolevæsen i Danmark allernaadigst for-

ordnede Kommission kan ventes Instruks for alle Skoleholdere«. Disse »Instrukser« kom dog først 1814.

Hovedindholdet af denne Aarhus Folkeskoles første Undervisningsplan er følgende¹:

§ 1. Skoleholderne ved de 5 Sogneskoler skal give den Undervisning, som hører til Kristendoms Kundskab efter de Lærebøger, som er bleven allernaadigst approberede til Brug i danske Skoler — saa og i Skrivning og Regning, og paa det at Børnene med Nytte kan bi-vaane den offentlige Gudstjeneste, gøres de i hver Skole bekendte med Søn- og Helligdagsteksterne samt den bibelske Historie, især Passionshistorien, saa og Salmerne, hvilke forklares dem, saa at de vel fatter Meningen deraf, og derefter stykkevis kan lære dem udenad, ligesom hvert Barn har Nemme til. — Er nogen Skoleholder i Stand til (som det herefter ønskes meget at faa saadanne Subjekta) at kunne give Undervisning i Geografi, Historie og Matematik eller deslige, da maa det ske Onsdag Eftermiddag og Lørdag eller andre Dage udenfor de ordentlige Læsetimer og uden Forsinkelse for den af dem egentlig udfordrende offentlige Undervisning.

§ 2. De skal med lige Flid og Omhu antage sig alle dem betroede Børn uden at tage Hensyn enten til Forældrenes Stand eller Formue og forsvarligen undervise den ene saa vel som den anden; dog skal de ikke antage til Undervisning andre end dem, som har faaet den til Underskolerne² hørende Undervisning eller lært ret at stave og læse og i det mindste er færdige at lære udenad i Catechismo.

§ 3. Hver Skoles Børn inddeles i 3 Klasser, og dersom Børnenes Antal udfordrer det, kan hver Klasse igen deles i mellemste og øverste Part. Børnene beholder samme Plads i Skolen og Kirken, Drengene skilte fra Pigerne. Der skal fastsættes noget vist for hver Klasse af Biskoppen, saasom for Begyndere den lille Katekismus

og en anden nyttig Læsebog og for de ældre Lærebogen i Religion og den bibelske Historie, endvidere Anvisning til Kristendommens Lærdomme og Pligter samt andre nyttige Kundskaber. Børnene, der er i samme Klasse, undervises med hinanden og overhøres paa en Gang. De flittigste ansføres til at arbejde paa egen Haand.

§ 4. Læsetimerne er fra Paaske til Mikkelsdag Formiddag 7^{1/2}—11^{1/2} og Eftermiddag 1^{1/2}—6^{1/2}, fra Mikkelsdag til Paaske 8—12 Formiddag og 1—4 Eftermiddag.

§§ 5, 6, 7 og 8. Undervisningen begynder og slutter med Salmesang og Bøn. — Regler for, hvad der skal læres i Religion. I Forbindelse hermed staar Læsning i nyttige og gode Bøger, som Forældrene kan give Børnene med i Skolen, men Præsten anviser.

§ 9. Børnene lærer at skrive rent, tydeligt og ortografisk uden unyttige Sving. Finder Forældrene Smag i en eller anden god Skriverhaand og lader Børnene medtage Forskrifter deraf, skal de troligen tilholdes at følge samme.

§ 10. Ved Regning skal Skoleholderen stræbe at gøre Grundene begribelige for Børnene, hvorfor de handler saa og ej anderledes.

§ 11. Skoleholderen retter sig tilbørligen efter den Vejledning, som gives af Præsten, der hver ottende eller fjortende Dag i det seneste besøger Skolen. — Urene eller uskikkelige Børn sidder paa en særlig Plads i Skolen.

§ 12. Hver Lørdag Formiddag en Time eller længere øves Børnene, saa mange som dertil har nogen Bekvemhed, i at synge en eller flere af næstfølgende Søndags Salmer — og de vænnes til at pausere paa en Gang, uden at enten Skoleholderen eller nogen af Børnene udhaler sidste Tone.

§ 13. Ved Udgangen af hver 3die Maaned afholdes Eksamen, hvortil Forældrene indbydes. — Desuden hol-

der Skoleholderen en ordentlig Protokol over de Børn, som søger Skolen, hvorudi Forældrenes Navne anføres, hvert Barns Navn, Alder, Nemme, Sædelighed og dets Skolegang.

§ 14. Skoleholderne skal nøje vogte paa Børnenes Opførsel.

§ 15. Ved Katekisationen hver Onsdag møder hver Skoleholder med sine Børn i sin egen Sognekirke, hvor de fremstilles efter deres Klasser. Imellem hver Skoles Børn gives noget Rum, saa at enhver Skoles Fremgang han ved Overhøringen erfares. Om Søndagen skal de Børn, som ikke følger med deres Forældre i Kirken, være med Skoleholderen i Kirken — og det bør ikke tillades nogen af de unge at løbe om paa Gravene eller Kirkegaarden i Kirketiden.

§ 16. Forandringer i denne Instruks kan foretages af Biskoppen.

Hvordan det gik med Skolerne i de nærmest følgende Aar, kan der ikke gives nogen Underretning om; men godt har det nok ikke gaaet. Hen imod Aarhundredets Slutning begyndte vist allerede den Stigning i Priserne paa alle Livsfornødenheder, som i Begyndelsen af det følgende Aarhundrede var den stadige Jammer fra Skoleholderne i Aarhus. 1797 var en af Lærerne i en saadan økonomisk Forfatning, at han søgte Aarhus Hospital¹.

Det var Maarslet, som tillige med sin Kone 1797 af Stiftøvrigheden fik tildelt en halv Portion — og en halv ekstra Portion, indtil der kunde blive en halv ordinær Portion mere ledig. Maarslet døde 2 Aar efter 1799.

Nødstilstanden var ved 1800 saa stor, at man maatte skaffe Skoleholderne nye Indtægter, og Stiftøvrigheden fæstede i den Anledning sin Opmærksomhed paa det til

Katedralskolen eller maaske oprindelig til Domkirken hørende Lektorat.

I Danske Lov II-20-8 hedder det: »Der skal een Lector Theologiae holdis hos een hver Domkirke, saa vel som og udj Odense (i Odense er jo ingen Domkirke), som paa Latine skal læse overlyst den hellige Skrift for Skoledægne og andre, som did ville søge; Hand skal stundom prædike paa nogen forskikket Tid; Dog saa, at ingen vanlig Prædiken dermed forhindris«.

Domkirken kaldtes jo Cathedralkirken og Skolen Cathedralskolen, fordi der her var et »Kateder«, hvor en Teolog med Titel af Lector theologiae et Par Gange om Ugen holdt Forelæsninger over Teologien. Embedet stiftedes 1542 af Christian III, og en af de bedste Præbender henlagdes dertil. Hver Gang Lektor skulde læse, blev der ringet med de smaa Korkløkker, som dengang hang i hvert af de to østre Taarne paa Domkirken¹.

Den sidste Lektor var Oluf Worm. Da han 1743 døde, ophævede Christian den VI Embedet, endskønt det var bekræftet i Danske Lov, og Indkomsterne, 1600 Rdlr. aarlig, anvendtes til at lønne to Sekretærer i Missionskollegiet med. Senere var Aarhus Lektorat tillagt Sekretæren i Generalkirkeinspektionskollegiet Justitsraad Bartholin.

I 1790erne var Indtægterne ca. 1450 Rdlr. De bestod i Konge-, Kirke- eller Præstetienderne fra Sogne i Aarhus Omegn f. Eks. Torsager, Tveed, Agri, Spørring, Sjørind, Malling o. fl. Justitsraad Bartholin opføres i Regnskaberne med 1200 Rdlr. i Pension².

Ved 1800 var Indtægterne steget til 1760 Rdlr. aarlig, og da Justitsraad Bartholin var død, tillagdes der Rektor 200 Rdlr. af Lektoratet, og 250 Rdlr. skulde anvendes til de 5 danske Skoler i Aarhus foreløbig for 3 Aar, hvorefter denne Understøttelse skulde ophøre, hvis den latinske Skole ikke kunde undvære Beløbet. Kate-

dralskolens øverste Lærere skulde i øvrigt fortsætte med at nyde godt af Ribe Lektorat, som de havde haft i Erstatning for deres eget¹.

Denne ret klækkelige Forbedring af Skoleholdernes Stilling lykkedes det at beholde, ogsaa da de 3 Aar var gaaet. 13. Decbr. 1802 skrev Guldberg og Janson til Kancelliet, om ikke de danske Skoleholdere maatte beholde de 250 Rdlr. ud over de fastsatte 3 Aar; den latinske Skole behøvede dem formentlig ikke, da den aarlig satte Penge paa Rente. Kancelliet gav i Skr. af 15. Aug. 1803 sit Samtykke.

Endnu i Indberetningen af 1806 om Skoleforholdene i Aarhus omtales Lektoratet, og at der ved Reskript af 15. August 1803 var tilstaaet hver Skoleholder 50 Rdlr., men at denne Understøttelse kun var for 3 Aar og saaledes maatte falde bort. Paa dette Tidspunkt mistede Latinskolen jo Sangopvarningen ved Byens Kirker og fik derfor selv god Brug for alle sine Indtægter.

Henimod 1800 nævnes der andre Navne paa danske Skoleholdere end de 5 i 1790 nævnte, Fisker, Maarslet og Veyle i Domsognet og Smith og Ginkelberg i Frue Sogn.

18. Maj 1799 bekendtgør beskikkede Skolelærer C. C. Plesner, at han begynder sin Undervisning i Skolelærer Slottveds Skolestue paa Graven. Stiftsprovst R. Jansen² averterer 27. Marts 1802 efter en Lærer til den Plads, der er bleven ledig ved den retskafne Skoleholder Lemmings Død.

Sognepræst ved Frue Kirke N. K. Bechmann søger 30. Juni 1802 en Lærer efter Ginkelberg, der er bleven befordret til Asferg Degnekald. J. Tinbeck, Skolelærer i Frue Sogn, averterede 17. November 1804 en Ejendom til Salg. 18. April 1804 anmodede han sine Søndags-skoleelever om at møde hos ham hver Søndag Kl. 3. 28. December 1805 averterede Skoleholder P. Vinding

»formedelst Forflyttelse til andet Embede« en Gaard paa Middelgade Nr. 105 til Salg¹. Det er den samme P. Vinding, som 1. November 1818 ansattes ved Aarhus Skolevæsen, og som først døde 24. Juni 1831.

I det hele taget synes der at have været en ret hyppig Skiften af Personellet, som viser, at de mange Reformere og Reformatorerne gode Hensigter ikke havde bragt saadanne Forhold til Veje, at Folk holdt af at blive gamle som Skoleholdere i Aarhus. Tallet af danske Skoler var iøvrigt 1806 gaaet ned til 4.

Ved Aarhundredskiftet var fremkommen det Navn paa de danske Skoler, som endnu her i Aarhus og mange andre Byer er et Hædersnavn paa de offentlige Skoler, nemlig Navnet Borgerskoler.

Da det vel er opstaaet i 1790erne, endskønt det først vides at være brugt officielt i Indberetningen af 1806, kan man ikke lade være at sætte det i Forbindelse med Revolutionens »citoyen«, og Borgerskole har da baade Klang af Historie og Glans af Frihed over sig.

III. Friskolen og Aarhus Hospital.

Student Peder Gulev, som i 1773 af Biskop Bildsøe var bleven kaldet til Lærer ved den fri Kristendoms-skole og Degn ved Hospitalet, og som havde faaet sit Kaldsbrev bekræftet af danske Kancelli, beklædte sit Embede i 35 Aar. Han oplevede baade at se Frue Kirkes Skole blive oprettet og at se de øvrige danske Skoler blive reformerede og dog forfalde.

I øvrigt var det langt fra, at Friskolens Tilværelse var uden Forandringer i disse Aar. Den maatte skifte Lokaler, og den ligeledes i Hospitalet oprettede Haand-

gerningsskole knyttedes sammen med Friskolen og greb ind i dennes Forhold.

Friskolen var oprindelig bleven indrettet i Hospitalets østre Fløj, hvor tidligere Hospitalspræsten havde haft Bolig (Side 76). Hospitalsbygningerne var i Tiden 1770—80 i en miserabel Tilstand. 1784 forestod en Hovedreparation, og under de Forhandlinger, som fandt Sted i Anledning af denne, oplystes det, at Reparationerne fra 1772 til 1784 havde kostet 3024 Rdlr. foruden de 7 à 800 Rdlr., som Hospitalsforstanderen havde anvendt paa sin Embedsbolig i den vestre Fløj. Boligen var tiltrods derfor i en saadan Tilstand, at den daværende Hospitalsforstander, Borgmester Rohdes to Formænd i kort Tid havde sat Helbred og Liv til i den.

Rohde havde derfor efter i et Aar at have haft en Læge- og Apotekerregning paa 400 Rdlr. 1780 erhvervet Stiftøvrighedens Tilladelse til at bo i Byen og leje Forstanderboligen ud!¹

Om Bygningen, hvori Friskolen fandtes, hedder det, at det er det Hus, der koster og vil koste Hospitalet de mange Reparationsudgifter, da Rummet er altfor stort for nærværende Tid, men for lille i Henseende til Indretningen — nemlig af en Spindeskole i Forbindelse med Friskolen, hvorom den samlede Magistrat 10. August 1784 havde tilskrevet Høegh-Guldberg².

Der førtes mange og lange Forhandlinger om, hvorledes Reparationen skulde foregaa. Til at begynde med var det Tanken at rive hele den østre Fløj ned; men senere blev der dog truffet anden Bestemmelse, saaledes at alle tre Fløje blev staaende. Reparationen trak ud til 1787, og omtrent paa den Tid blev Friskolen overflyttet til de nye Lokaler, som den fik i vestre Fløj i Hospitalsforstanderens Bolig, der nu var sat i Stand saaledes, at der kunde være Læseskole i underste Etage, medens der indrettedes Spindeskole paa første Sal³.

Den Bevægelse, som efter Midten af 18. Aarhundrede rejstes her i Landet for at fremme Industrien, frembragte indenfor Skolens Omraade de saakaldte Spindeskoler, hvor Børn skulde oplæres til »Vindskibelihood« i Karten og Spinden. Regeringen nedsatte forskellige Kommissioner til Fremme af Sagen. 1781 overdroges Sagen til den kgl. Landfabrik-Skole-Kommission, og Aaret efter henlagdes denne Kommissions Forrretninger under Landfabrik- og Spindeskoledirektionen, i hvilken baade Classen og Schimmelmann havde Sæde. Man tilbød at lade Spindemesterinden eller Spindemoderen ved hver Skole gratis oplære i København eller ved omrejsende Spindersker samt at give hende fast Løn med visse pCt. af Arbejdsfortjenesten¹.

21. September 1782 opfordrede Kancelliet Biskoppen i Aarhus til at faa oprettet en Spindeskole her i Byen. Den skulde helst ledes af Skoleholderens Hustru, som i Løn skulde have 3 Mk. om Ugen. Hvis det ikke var Skoleholderens Hustru, som underviste, saa skulde han have 1 Mk. om Ugen for at holde Regnskab. Den Kvinde, som underviste, skulde desuden have $\frac{1}{3}$ af Fortjenesten og 3 Mk. for hvert Barn, som konfirmeredes fra Skolen samt smaa »Flittighedspræmier«, hvis hun udmærkede sig ved Vindskibelihood. — I Skrivelsen anførtes 7 Grunde for Oprettelsen af en saadan Skole, hvoriblandt den, at en Skoleholder kunde udrette mere ved Læsningen, naar han kunde henvise en Del af Børnene til Arbejde; »thi det er noksom bekjendt, at den Del, Skolemesteren ikke har for sig, kun støjer og forhindrer ham i Undervisningen«².

At Biskoppen (Jørgen Hee 1777—88) fik Byens Borgere interesseret for Sagen, fremgaar af den omtalte Skrivelse af 12. August 1784 fra Magistraten til Høegh-Guldberg, hvori udtales det Haab, at han vil »understøtte Indretningens fuldkomne i Værksættelse, hvis Hen-

sigt alene er: Med Tiden at Danne den her i Byen værende Mængde Fattige Børn til duelige og Nøttige Mennesker, i Stæden for at de nu vænnes til Betlerie og ledig gang«. Magistraten udtaler sin Glæde over, at Skolen maa indrettes i Hospitalets Forstanderbolig, hvad der vilde spare 5 à 600 Rdlr. ved Anlægget, for ikke at tale om, at Fattigskolen jo skulde indrettes sammesteds, saaledes at Gulev og hans Kone kunde passe begge Skoler, naar hun af en Spinderske fra en en eller anden Fabrik havde erholdt fornøden Kundskab. Ligeledes tilsendte Magistraten Stiftamtmanden den trykte Plan til Spindeskolens Indretning og bad ham foretage de Ændringer, som han maatte ønske. Endelig fulgte med Skrivelserne en af de »Pro Memorier, som havde omgaaet til Byens Indvaanere, hvorpaa alle deres Navne er anført som haver antegned sig for noget til Spinde Skolen, Og da vi allerede har føyet anstalt, at den Mængde Byen uvedkommende Folk som uden vores Tilladelse er flyttet herind kommer bort til Michels Dag, hvorved Borgerne bliver forskaanet ikke allene for at svare Extra Skat for dem, men tillige for de Byrder de har haft af dem og deres Børn, formode vi, at flere af vore kiære Medborgere endnu kunde blive til sinds at lade sig antegne for noget, til hvilken Ende denne Pro Memoria er vedhæftet Reent Papier og saaledes Recommenderer denne Sag Deres Excellences høie Bevaagenhed«. Forhaabentlig tegnede den ny Stiftamtmand sig for et klækkeligt Beløb¹.

Spindeskolen blev da 1787 indrettet paa første Sal i Hospitalets vestre Fløj. I Stuen indrettedes Læseskolen, som passedes af Gulev, der tillige var Bogholder for Spindeskolen, hvorfor han oppebar en Løn af 20 Rdlr. om Aaret. Det blev nemlig ikke til noget med Madam Gulevs Overtagelse af Spindeundervisningen. I en Skrivelse af 2. September 1793 til Stiftøvrigheden meddeler Hospitalsforstander Rohde, at han godvillig har ind-

rømmet Skoleholder Gulev og Spindejomfruen et Stykke af Hospitalets Pøde-Have. (Han ønskede et Stakit mellem sin Have og deres »at vi ingen Commerce faar med hinanden«).

Der gik desværre ikke mere end to Aar hen, inden Spindeskolen var i Fare for at maatte lukke. Hovedaarsagen var den heller ikke i senere Tider ukendte: Ideer havde man tilstrækkelig mange af, og Reformere kunde man vel finde paa; men da Regningen blev præsenteret, forbavsedes man over dens Størrelse og var samtidig mismodig over, at Resultaterne ikke svarede til Forventningerne.

2. September 1789 fremstillede Magistraten og Præsterne ved Frue Kirke, i hvis Sogn Spindeskolen jo fandtes, dennes sørgelige Forhold for Stiftøvrigheden, Guldberg og Janson¹. Hensigten med Spindeskolen havde været at formindske de betlende Børns Tal; men Resultatet var bleven, at Skolen fyldtes af skikkelige Forældres Børn, som ved deres Arbejde i Skolen tjente de Penge, som anvendtes til den, medens de betlende Børns Tal snarest var bleven forøget. »De forårsage Indvaanerne daglig Paahæng, fremmede et skammeligt Overløb og Byen ond Paatale«. Man havde vel forsøgt at anbringe disse Tiggerbørn i Skolen, men de var straks rendt deres Vej igen. Dels havde man ingen Bemyndigelse til at bruge videre Magtmidler imod dem, og dels manglede man de fornødne Penge. Byens Borgere, som havde tegnet sig for aarlige Bidrag, begyndte at trække sig tilbage, fordi de ventede Forbedringer udeblev. Det oplystes senere, at 92 Borgere i 1788 havde bidraget 196 Rdlr. 8 Sk. til Skolen; men i 1789 var Bidragydernes Tal gaaet ned til 33 med et samlet Bidrag af 133 Rdlr. 4 Mk. Dertil kom, at Bidragyderne i mange Tilfælde forlangte at faa spundet for godt Køb paa Skolen, hvad der naturligvis gjorde dennes økonomiske Tilstand endnu

slettere. Skolens visse Indtægter bestod forøvrigt kun i en Understøttelse paa ca. 1 Rdl. om Ugen til Spindejomfruens Løn, og da man helst vilde undvære Borgernes frivillige Gaver, der paadrog Spindeskolen ubehagelige Forpligtelser, saa androg man Stiftøvrigheden om at maatte faa bevilget en Hjælp fra Randers Hospital.

Andragerne fandt, at de velgørende Stiftelser lige saa vel kunde anvende deres Midler til at befri Børn fra at blive Tiggere, som til at hjælpe gamle Mennesker, der aldrig havde lært noget, hvorved de kunde underholde sig selv. Det stod jo dog i Stiftøvrighedens Magt at give 6 à 8 Børn Hospitalsportioner og saa at give disse Portioner til Spindeskolen i Stedet for at lade dem blive fortæret af vedkommende Børns paarørende.

Foruden at ansøge om Understøttelse af Hospitalernes Midler anmodede Andragerne om, at der maatte blive foretaget noget alvorligt for at hæmme det overhaandtagende Betleri især af fattige Børn.

Tiggeri har vel været et Onde, som var fremherskende ogsaa i andre af Landets Købstæder; men det er sandsynligt, at det har været særlig slemt i Aarhus, siden der var approberet særlige Bestemmelser angaaende denne Bys Tiggere.

Det var saaledes i Aarhus Skik, at Tiggere i store Skarer omsværmede Folk, som havde været til Alters, og at Borgerne ved festlige Lejligheder sammenkaldte en Flok Tiggere foran deres Dør for der at give dem Almisser¹.

Der manglede ikke paa Bestemmelser mod dette Uvæsen. Det var befalet, at de i Købstæderne betlende, som kunde arbejde, skulde til Arbejde forsendes, Forord. af 24. Sept. 1708, Art. 6, at genstridige Betlere ubønhørlig skulde straffes med Eftertryk og i Købstæderne sættes paa Vand og Brød, Reskr. af 5. Marts 1734; naar de befandtes genstridigt at vedblive med Tiggeri, skulde

de transporteres til Tugthuset paa Købstædernes Bekostning, Forord. af 18. Marts 1778 Art. 2, 8. Særlig for Aarhus var befalet, at de unge, som blev grebet i at tigge paa Gaden, skulde af Fattigfogderne paagribes og føres til Arbejdshuset, som endnu 1789 eksisterede og der straffes med nogle Slag af en Tamp eller sættes i Kælderen nogle Dage paa Vand og Brød, medens andre inden- og udenbys Tiggere, som grebes i Betleri, skulde hensættes i Byens Arresthus paa Vand og Brød, første Gang 1 à 2 Dage, anden Gang 8 Dage; tredje Gang skulde de straffes med Feddelen eller den spanske Kappe. Blev de oftere grebne, skulde de transporteres til Viborg Tugthus. De Indbyggere, »som heri gjorde Hinder«, skulde straffes med en Mulkt paa 2 à 4 Mark til Fattigkassen, en Mulkt, som »uden Lovmaal hos modtvillige« kunde udpantes, konfirmeret Plan af 19. Febr. 1760 Art. 11-13.

Andragerne, som anførte alle disse Bestemmelser, haabede, at ikke al denne Strengthed vilde være nødvendig, naar blot der maatte blive statueret et Eksempel paa nogle af de groveste Betlere, og der saa maatte skaffes Spindeskolen Hjælp, saa den alvorlig kunde tage sig af de tiggende Børn.

Stiftøvrigheden tilbød Skolen en Understøttelse paa 50 Rdlr. af Randers Hospital og anmodede saa om at faa nærmere Underretning om dens Indtægter og Udgifter, hvad Magistrat og Præster fremskaffede¹.

Indtægterne havde været 46 Rdlr. aarlig fra Spindeskoledirektionen i København i Aarene 1788—89, hvortil saa kom de frivillige Bidrag fra Byens Borgere, som man imidlertid helst vilde undvære, dernæst 50 Rdlr. af Randers Hospital og 15 Rdlr. af Fattigkassen, ialt 111 Rdlr.

Paa Forespørgsel om, hvor meget det vilde koste at holde 30 fattige Børn i Skolen, gaves følgende Beregning:

Læremoderens Løn, 1 Rd. ugentlig	52 Rd.	
Skoleholder og Bogholder.....	20	›
4 Favne Træ med Save-Løn	19	› 3 Mk.
20 Læs Tørv	13	› 4 › 8 Sk.
1 Lispund Lys	3	›
Spinderedskabernes Vedligeholdelse med Olie, Snore og Sand	3 à 4	›

NB. Ved Børnenes Formerelse bliver denne Udgift større.

---

er... 112 Rd. 1 Mk. 8 Sk.

Til et fattigt Barns Underholdning kan ikke fastsættes ringere end 3 Sk. daglig, som bliver for 300 Arbejds-Dage 9 Rd. 2 M. 4 Sk. Dertil kan Børnene overhovedet ikke tjene mere end aarlig 3 Rd. 2 Mk. 4 Sk. Tilskudet bliver herefter for 30 Børn à 6 Rd. aarlig .....

180 Rd.

Ialt... 292 Rd. 1 Mk. 8 Sk.

Herfra drages de ..... 111 ›

---

og der mangler altsaa ..... 181 Rd. 1 Mk. 8 Sk.

Andragerne gør opmærksom paa, at der vistnok vil komme til at mangle mere end de 181 Rdlr.; ›thi naar en Mængde Bettelbørn indtages, som er yderlig vanartige og vrangvillige til Arbejde, vil det ikke være muligt for Læremoderen at udholde de Fortrædeligheder, som medfølge, uden daglig Tilsyn og Assistance af Fattigfogderne, naar disse ellers findes ædruelige og skikkelige til med Forstand at rette de modvillige, indtil de efterhaanden vænnes til Sædelighed. Samme vil da og tillægges nogen Løn, om de skal forrette deres Tjeneste

med Flid«. Det var ingen misundelsesværdig Stilling, der var tiltænkt Spindejomfruen — til 1 Rdlr. om Ugen. Om det var paa egen Kost er usikkert. Under alle Omstændigheder var de budgetterede 3 Sk. formodentlig bestemt til, at Børnene for dem skulde have Maden paa denne Dagarbejdsskole.

Ved Guldbergs og Jansons store Interesse for Sagen blev der virkelig sørget for, at den manglende Sum skaffedes til Veje. Ved Reskr. af 24. Dec. 1790 tillagdes der Spindeskolerne i Aarhus Stift en Understøttelse af Hospitalernes Midler paa 450 Rdlr., hvoraf Spindeskolen i Aarhus fik de 200 Rdlr. Aarhus Hospital synes af dette Beløb kun at være kommen til at udrede 20 Rdlr.¹.

Da imidlertid de 50 Rdlr. af Randers Hospital samtidig bortfaldt, var den Forøgelse i Indtægt, som Spindeskolen fik, kun 150 Rdlr. Spinderiet er dog formodentlig bleven indrettet paa den foreslaaede Maade, og 1792 gav Stiftøvrigheden Forslag til Instruks for Skolen. Ifølge denne Instruks modtoges der, som man efter det foregaaende kunde vente, baade Børn af skikkelige Forældre og Tiggerbørn. »Ædelmodige Velgørere«, kunde for 10 Rdlr. aarlig indsætte et Barn og raade over, hvad det fortjente. Den ene Afdeling af Spindestuen skulde alene bruges til Bettelbørn, indtil disse var bragt til en saadan Renlighed og Sædelighed, at de kunde tage Plads blandt de andre. Tiggende Børn skulde optages af Fattigfogderne og sættes i Gabestokken eller sendes til nærmeste Manufakturhus¹.

Der spandtes i Skolen Hør- og Blaargarn, som solgtes af Fattigvæsenet. Torsdag 20. Juli 1797 var der saaledes Auktion paa Spindeskolen over 377 Pd. Hør- og Blaargarn; lignende Auktion afholdtes 6. Marts 1798. 8. Juni 1804 solgtes endog 737 Pd. Hør- og Blaargarn².

Der synes imidlertid at have været for lidt at for-

tjene ved Linnedspinderiet, og 13. Maj 1793 tilskrev Stiftøvrigheden Hospitalsforstander Rohde, om han vilde sørge for, at det store Rum, der stod ledigt oven over Spindeskolen, blev gjort brugeligt; thi naar det blev forsynet med Loft, Gulv, Vinduer og Kakkellovn, saa kunde der formentlig blive god Plads til et Uldspinderi, hvorved der kunde tjenes mere end ved Linnedspinderi¹. Gulev havde imidlertid i Øjeblikket sit Ildebrændsel liggende paa dette Loft, og Hospitalsforstanderen anmodedes derfor om at anvise ham en anden Plads, da man ugerne saa, at han skulde lide noget ved den attraaede Forandring. Bekostningen skulde Hospitalsforstanderen fremkomme med Overslag over, da man havde til Hensigt at lade den afholde for Hospitalets Midler. Stiftøvrigheden, der synes at have været godt lokaliseret i Hospitalet, disponerede i det hele med stor Flothed saa vel over dets Husrum som over dets Penge.

Rohde svarede², at han vel vidste, at Gulev havde lagt Brænde paa Loftet over Spindeskolen; men af hvad Aarsag begreb han ikke. Der var Plads nok til hans Brændsel andre Steder i Bygningen, »da Deres Excellence (Guldberg) som ellers benytter Dem af de øvrige Huse til Korn og Fourage, aldrig har brugt eller benyttet Dem af denne Plads«. Der sigtes herved til Hospitalets Udhuse, Ladebygninger, som Guldberg fra Aaret 1786 lejede af Hospitalet for 15 Rdlr. om Aaret.

Reparationen blev udført og allerede det følgende Aar er der ved Skolen ansat en Uldspindemester Witt, som 3. April 1794 klagede over, at det regnede ned i Uldspinderiet og fordærvede Uld og Garn. Rohde var i Tvivl om, hvorvidt de derved nødvendiggjorte Reparationer burde bekostes af Hospitalet; men Guldberg belærte ham om, at man ikke maatte se saa nøje paa Skillingen, naar Talen var om en saa almennyttig Anstalt.

20. Januar 1798 meddelte Biskop og Stiftamtmand, at de havde skænket Uldspinderiet to Væverstole, og de anmodede Hospitalsforstanderen om efter Byens Fattigvæsens Ønske at lade Hospitalet bære de ved disses Anbringelse forårsagede Udgifter, der beløb sig til 17 Rdlr. 1 Mk. 8 Sk.

Man har formodentlig ment, at det vilde betale sig bedre, at Spinderiet selv vævede Tøj af det Uldgarn, som det spandt, og de høje Herrer har saa vist deres Interesse for Institutionen i Gerningen ved at forære den de to Vævestole.

Der synes i Begyndelsen i Væveriet at være forfærdiget mindre Genstande, hvorimod det hele senere fik et mere fabrikmæssigt Præg ved Fremstilling af Tøj i større Omfang.

18. April 1798 averterede Strømpevæveriet til Salg en stor Del røde flossede Mandshuer, som Hr. Gulev i Hospitalet havde Fuldmagt til at sælge i Dusingvis. 2. Maj samme Aar solgtes ved Auktion 10 Dusing røde Huer. — 6 Aar efter, 29. August 1804 averterede Kommissionen for Fattigvæsenet nogle Stykker middel og grovere Sorter Klæde og 1 Stk. Frakketøj til Salg »fra den under Fattigvæsenet anlagte Klædefabrik«¹.

I Slutningen af Aaret 1799, da Peder Gulev i over 25 Aar havde været Lærer ved den fri Kristendomsskole og Degn ved Hospitalet, indsendte han Ansøgning til Biskoppen om Lønforhøjelse. Det var naturligt, at han henvendte sig til Biskoppen, fra hvem han fik sine væsentligste Indtægter, nemlig Lysepengene og Legatrenterne, og hvem han som Degn desuden maatte betragte som sin Foresatte. Han havde, siger Gulev i sin Ansøgning, altid gjort sig Umage for at komme ud af det med sin Løn, og mange havde derfor tænkt, at han ikke trængte. Tiderne var imidlertid nu bleven saa dyre, at alting kostede dobbelt saa meget, ja mange Ting mere end

dobbelt saa meget som før, og nu var det umuligt for ham at klare sig. Dertil kom, at hans Kone, saa længe hun havde Helsen, havde fortjent en Del ved at læse med de smaa; men enhver vidste, at hun i 11 Aar ikke havde haft en Helsens Dag. Det var tungt at forrette et saa besværligt Embede, naar man ikke kunde gøre det med muntert Sind i Forvisning om at have sin fornødne Underholdning deraf.

Han anfører saa, at han ikke havde mere end ialt 111 Rdlr. om Aaret, hvoraf han maatte anvende $\frac{1}{3}$ til Ildebrændsel.

Desuden havde han dog 20 Rdlr. for at holde Regnskab ved Spindeskolerne og 28 Sk., hver Gang der var Lig i Hospitalet; men sidst afvigte Regnskabsaar var der ingen.

Han havde før søgt om at maatte nyde Renten af 100 Rdlr., som var givet til Fattigskolen; men det var bleven ham nægtet, og dengang var han tillige Kasserer ved Fattigvæsenet, og hans Kone læste ogsaa med Smaabørn. »Dette er nu alt forbi, og alting er nu dyrere.«

Gulev har 3 Rdlr. mere i Løn 1799 end i 1784. Forøgelsen skriver sig fra, at Fattigvæsenet havde tilstaaet ham 2 Rdlr. mere til Ildebrændsel, og at han var sluppen for at betale $\frac{1}{4}$ pCt. i Skat af sine Legatpenge. De 100 Rdlr., som han havde ansøgt om at maatte nyde Renterne af, var formodentlig Buchtrups Legat paa 100 Rglr. (Side 77), der var bestemt til at købe Bøger for til Friskolen; det var da ikke saa mærkeligt, at Gulev ikke kunde nyde Renterne deraf.

Tillige ansøgte han om, at der maatte tilstaaes ham nogen Lettelse i den daglige Opvartning i Hospitalet; han skriver: »Den megen Opvartning i Hospitalet falder mig tungt, formedelst jeg har et meget svagt Bryst, og jeg maa uden nogen Hielp holde ud fra først til sidst; jeg tager mig derfor den underdanige Frihed allerunder-

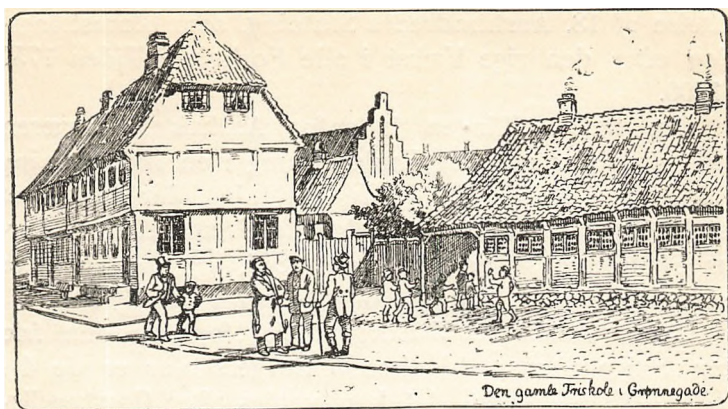
danigst at forestille, om det ikke kunde være nok med at holde Bøn eengang om Dagen. Jeg har fra Aarets Begyndelse til Aarets Ende aldrig nogen halv Dag fri, jeg kunde rekreere Sindet udi, hverken helligt eller søgnt«.

Den ny Hospitalsforstander, Kiær, der 1798 var fulgt efter Borgmester og Hospitalsforstander Rohde, anbefalede Gulevs Ansøgning om en Lønforhøjelse paa 10 Rdlr. aarlig og mente, at det vilde være nok med Bøn en Gang daglig i Hospitalet.

Han var af den Formening, »at saa længe der ingen Forandring skeer med de Bønner, som af ham oplæses, men disse formedelst deres altfor store Vidtløftighed bliver oplæst med saadan Jil og Hast, som jeg nogle Gange haver hørt, saa er der megen Formodning om, at denne Forretnings Hensigt ikke opnaaes«. Efter Samraad med Hospitalspræsten, Hr. Jahnsen, foreslaar han, at Bønnerne forkortes, og at der kun holdes Bøn om Morgen.

Det gik Biskoppen ind paa; men derimod kunde han ingenlunde være med til at forhøje Gulevs Løn. Da dennes visse Indtægter var mere end det dobbelte af, hvad de »ordentlige« Skoleholdere havde i Indtægt, »saa vilde det være meget upassende, om der blev bevilget ham et Tillæg, hvortil de andre ere mere trængende«¹.

Gulev maatte saa nøjes med den Løn, som han havde.

1806—14.

I 1802 nedlagde Guldberg sit Embede som Stiftamtmand i Aarhus og trak sig tilbage til sit Gods Hald ved Viborg.

4. Februar 1805 døde Biskop Janson. Disse to Mænd havde gjort overordentlig meget for Folkeskolen i Aarhus, og selv om det ikke var lykkedes dem at skaffe Skoleholderne taalelige Livsvilkaar, saa er der dog ikke Tvivt om, at Skolernes Niveau var højnet i betydelig Grad i de snart 20 Aar, Guldberg var i Aarhus.

Desværre havde deres Eftermænd næppe samme Interesse for Undervisning, og Tiden fra 1805 indtil Skolernes endelige Organisation 1. November 1818 maa i det hele siges at have været en Nedgangstid. Men det var jo ogsaa en Nedgangstid for Landet i det mindste i materiel Henseende, og det turde vel i det hele være et Spørgsmaal, om ikke det rige litterære Liv i Begyndelsen af 19. Aarhundrede maa betegnes som Fort-

sættelse af 18. Aarhundredes Slutning, som Blomstrings-tiden efter den rige Vækst i alle Forhold i Tiden 1750—1800.

Om hele Stillingen indenfor Aarhus Skolevæsen 1806 gives der udførlig Underretning i en Indberetning af 2. August 1806¹. Denne Indberetning, der danner et fast Udgangspunkt for den følgende Fremstilling af Aarhus Skolevæsens Historie indtil 1814, og som berører flere af Datidens Forhold, anføres her i sin Helhed.

»Her i Aarhus er 5 Borgerskoler foruden den frie eller fattige Skole. Af disse 5 Borgerskoler er de 4 i saadan Tilstand, som det kan ventes efter Omstændighederne, da sammes Lærere har ingen fast Løn, men derimod som Daglejere fortjener Brødet, og det endog med den Forskel, at Daglejeren bestemmer selv Lønnen for sin Flid (!), men Skolelæreren maa som oftest lade sin Løn bestemme af de Forældres Godtbefindende, hvis Børn han underviser, og kan derfor i disse besværlige Tider neppe have det tørre Brød. Vel er der i de sidste 3 Aar efter Reskript af 15. August 1803 af det forhenværende Lektorats Indkomster tillagt hver Skoleholder 50 Rdlr.; men da dette Tillæg kun er fastsat til disse 3 Aar, bliver Vilkaarene herefter de samme. Den 5. Borgerskole er oprettet 1786, hvis Lærer har aarlig 200 Rdlr. af Frue Kirke foruden Skoleløn af hvert Barn efter et fastsat Reglement, og kan derfor leve uden Bekymring, ligesom og hans Undervisningsplan gaar videre end de andre Skolelæreres. Den frie eller fattige Skoles Lærer har aarlig 60 Rdlr. samt frit Hus, men kunde naturligvis ikke finde Udkomme med denne liden Løn, dersom han ikke tillige havde Degnetjenesten i Hospitalet. Men uagtet disse tunge Kaar, kan man dog ikke nægte de nærværende Skoleholdere den Ros, at de anvender al Flid og lærer Ungdommen den anordnede Lærebog i Religionen samt Regning og Skrivning, ligesom de ogsaa

for en Del underviser i Geografi og lidt Naturhistorie. Pogeskolernes Antal er i Almindelighed 3 à 4 og forestaaes af skikkelige og forstandige Koner eller Enker, til hvem Forældrene sender deres smaa Børn for at kende Bogstaver og lære at læse i Bog, inden de kommer i Borgerskolerne, ligesom det heller ikke nægtes andre at paatage sig denne Forretning, saalænge Undervisningen ikke gaar videre, da Tiden i de ordentlige Skoler ikke kan strække til at lære Børn A-B-C.

Til Skolerne her i Aarhus er ingen bestemte Skolehuse, naar den Plads undtages, som i Hospitalet er anvist den frie eller fattige Skole; de øvrige Lærere maa derimod selv forskaffe sig Hus, hvortil de af Byen aarlig betales 4 Sk. pr. Rdlr. Grundskat, og som ialt kan udgøre 16 Rdlr. for hver, da dog ingen af dem kan faa Hus til Leje for ringere end 40 til 50 Rdlr. aarlig (Skatterne iberegnete). Foruden det sær trykkende for Skolelærerne heri, at de paa 16 Rdlr. nær selv maa betale Husleje, saa følger desuden heraf, at de maa søge Bopæl, hvor samme er at faa, snart i det ene Sogn, snart i det andet, ja ofte næsten i en og samme Gade, og at altsaa ingen ordentlige Skole-Distrikter her kan indrettes, hvorved den Opsigt meget hindres, som skulde have med Børnenes Skolegang. Heller ikke har Skolelærerne noget til Ildebrand, og det dog paa en Tid, da en Favn Brænde koster henved 6 Rdlr.; det lidet, som de fleste Forældre giver til dette Brug, er saa aldeles utilstrækkeligt, at Skolelærerne selv maa hertil lægge en Del af Lønnen for deres Undervisning; og dette er dog saare ubilligt. Ligesaa er heller ikke det mindste til Bøgers eller Landkorts Anskaffelse, der dog ikke kan undværes; og naar Forældrene ikke hertil findes villige (som saa ofte er Tilfældet), saa bliver enten intet af sligt anskaffet, eller Præsten paa egen Regning maa anskaffe samme,

hvis han ikke vil, at nyttig Undervisning skal staa tilbage.

Det allerværste er endnu dette, at vi i det nærværende kender næsten intet Middel til at afhjælpe disse væsentlige Mangler ved vort Skolevæsen her; thi vel haaber vi ved Indtægten af Sang-Opvartningen, som nu ikke længere tilhører den latinske Skole, at kunne ophjælpe den ene Fattigskole, som haves, og formere den endnu med en anden, hvortil Byen saa højlig trænger; men de 4 Borger-skoler bliver endnu i deres gamle Tilstand, indtil det øverste residerende Kapellani ved Domkirken, der ved Vakance er bestemt til at indgaa¹, afgiver sine Indkomster til Lønning for Byens Skolelærere. — Maatte disse imidlertid beholde de 50 Rdlr. hver, som de nu i 3 Aar har nydt af Lektoratets Indkomster, saa var dette dog nogen Hjælp og Opmuntring, for deres tunge Arbejde, og dertil vil vi hjertelig bede Deres Højvelbaarenhed og Deres Højærværdighed at være deres Talsmænd paa vedkommende Steder. Men til ordentlige Skolehuse ser vi slet ingen Udvej, tør heller ikke foreslaa noget, da Byen er saa betyngtet med Byrder, at den ikke taaler flere. Antallet af Børn, som i det nærværende søger Skolerne, er efter Skoleprotokollerne 378, hvortil sikkerlig kan lægges 40 til 60 og flere, som ikke søger Skole, og hvortil heller ingen Plads haves i det nærværende, førend en ny fri Skole bliver oprettet (Børnene i Pogeskolerne er ikke heri beregnede). Af disse 428 Børn er 18 pCt. fattige, som nu undervises paa det almindeliges Bekostning; blandt disse fattige Børn er flere end de 70 militære eller af Soldaterstand, hvis Forældre enten endnu staar i Tjenesten eller er afskedigede; i første Tilfælde giver Regimentet noget lidet til Skolebørn, men i sidste Tilfælde intet, og disse Børn er de fleste. — Alle Byens Skoler erholdt en interimistisk Indretning ved Instructionen, af det kongelige danske Kancellie approberet den

2. Juli 1791, og af hvilken Instruktion vi herved give os den Frihed at oversende en Afskrift under Sl. Biskop Jansons eget Navn.«

Det fremgaar af Indberetningen, at de 5 danske Skoler i 1790 var blevet til 4. Frue Kirkes Skole eksisterede endnu, men den gik jo ind nogle Aar efter.

Om Fattigskolelærerens Indtægter gives der næppe fyldestgørende Besked. Gulev, som paa den Tid endnu var i Embede, har utvivlsomt haft lige saa store Indtægter som i 1799.

Endskønt Lærernes økonomiske Stilling var daarlig, saa stod det dog aabenbart i det hele godt til med Undervisningen ikke alene i Frue Kirkes Skole, men i de andre Borgerskoler.

Ogsaa Undervisningen i Smaaskolerne, der forberedte til Optagelse i Borgerskolerne, saaledes som det vistnok fra Laurs Smeds og Madam Blochs Tid var Skik i Aarhus, var Forholdene gode.

1819 var Høegh-Guldbergs gamle Tjener Rhode Poge-skolelærer paa Fiskergade¹, og naar han sendte 7 Aars Børn til Borgerskolen, saa kunde de alle læse rigtigt og med Færdighed i hvilken som helst dansk Bog samt regne og skrive ret godt. En Læremoder paa Tangen ved Frue Kirke bragte sine Præparander omtrent lige saa vidt.

Domkirkens residerende Kapellanis Midler kom ikke Skolerne tilgode før efter 1814; men da var den Sum, Kapellaniets Jordegods var kapitaliseret til, sunket fra ca. 3300 Rdlr. til 800 Rdlr.

I. Friskolen og Sangopvartningen.

En væsentlig Forøgelse af Skolernes Indtægter kom 1805 fra en anden Kant, idet Latinskolerne efter Plakat

af 22. Marts 1805 angaaende Undervisningen i de lærde Skoler afgav Sangopvartningen i Byens Kirker. Det hedder i § 8: Da den, de lærde Skolers Disciple paalagte, Sang-Opvartning i og udenfor Kirken har haft adskillige Misbrug og Ulejligheder til Følge, og da den i Særdeleshed har foraarsaget hyppige Forstyrrelser i Skolefliden, hvilke allermindst herefter kan taales, naar denne i en større Grad sysselsættes, saa skal denne Disciplenes Sangopvartning saa vel som Lærernes Degneforretninger aldeles ophøre fra 1. Oktober 1805. Der forlanges saa Indberetning, for at Kongen kan træffe Bestemmelse om, hvad der fremtidig skal gøres med Sangopvartningen, og hvad Latinskolerne skal have som Erstatning. Hvad det sidste angik, saa gaves i § 1 Anvisning paa, at de i Plakaten paabudte Reformer kunde gennemføres ved »taalelige Skolepenges Oppebærelse af ikke uformuende Forældres Sønner«.

Hermed indførtes vistnok Skolepenge i Latinskolerne, som hidtil havde været Friskoler, men som nu var inde paa den Vej, der fører til Overklasseskoler, efterhaanden som Skolepengene forhøjedes.

Kirkens Betjente var i øvrigt i de større Byer to Slags, Klokkerne og Degnene. De første kaldtes ogsaa Underdegne, og Embederne besattes meget hyppigt med Tjenere og andre, som ikke havde nogen videre Uddannelse; der hørte jo da ifølge »Jeppe paa Bjerget« og for Resten efter almindelig dansk Sprogbrug ikke nogen Begavelse til at være Klokker.

Klokkerne¹ lønnedes med Sportler, hvad der i Kjøbenhavn og enkelte andre Byer kunde stige til 8 à 10 ja flere Hundrede Rigsdaler aarlig. Deres Dragt var sorte Klæder med Bladkrave og Studenterkappe.

Det var ofte saaledes, at man den ene Dag kunde se disse Folk »springe paa Kareter og gøre personlig

Opvartning i Liberi« og den næste Dag komme frem i gejstlig Dragt. Klokkeren ansattes ofte af Magistraten. Dette var saaledes Tilfældet med Klokkeren ved Frue Kirke i Aarhus.

I mindre Byer var Klokkeren og Kordegnen oftest en Person; men under større Forhold, hvor der foruden Klokkeren var ansat en Kordegn, eller hvor der som i Aarhus Kirker var en Skole til at føre Sangen, havde Klokkeren intet med denne at bestille, ligesom Skolen, Kordegnen eller Kantoren intet havde med den øvrige Opvartning at gøre. Paa visse Steder var der desuden Gravere, Ringere eller Kirkefejere. — Strøkonen i Aarhus Domkirke eksisterede endnu for faa Aar siden.

Her i Aarhus havde som tidligere omtalt den ældre Cramer været Klokker ved Domkirken og hans Søn, den yngre Cramer, Klokker ved Frue Kirke. Sangopvartningen besørgedes af Katedralskolens Lærere og Disciple, der ogsaa i sin Tid havde besørget Degnetjenesten i Omegnens Kirker. Dette Forhold vedblev i Aarhus Omegn indtil 1771. Da ansatte Rektor Jens Worm den første Degn i Vejlbj. Han maatte svare en aarlig Afgift til Katedralskolen paa 13 Rdlr.¹

I Aarhus havde 1. Lektiehører haft Degnetjenesten i Hospitalet. Men dette Embede var, som tidligere anført, allerede 1760 gaaet over til Læreren ved den fri Kristendomsskole. I de to Sognekirker vedblev Katedralskolen at have Sangopvartningen indtil 1806².

5. Lektiehører var Overdegn ved Domkirken og 4. Lektiehører ved Frue Kirke³. Lærerne i Forbindelse med Disciple, der »efter Klasserne« var delt mellem begge Kirker, besørgede Sangen baade i og udenfor Kirkerne.

Indtægterne havde været:

Skolen	30 Rdlr.
Rektor	60 »
Konrektor	30 »
5. Lektiehører som Overdegn	138 »
4. — — —	104 »
3. —	14 »
2. —	14 »

Ialt... 390 Rdlr.

Indtægterne bestod udelukkende i Sportler og opgaves efter de sidste 5 Aars Gennemsnit. I den citerede Indberetning anbefalede Biskoppen (Andreas Birch 1805—29) at anvende Degneembederne til Forbedring af Fattigskolen. Denne Skole, »der tillige staar i Forbindelse med Arbejdsanstalten, har 100 Børn og kun en Lærer, der er ussel aflagt, — endnu 50 fattige Børn kunde trænge til frie Skolegang«. Biskoppen ønskede derfor, at der maatte blive anlagt endnu en Fattigskole, hvis Lærer kunde blive Kantor og anføre udsøgte fattige Børn ved Sangopvartningen i og udenfor Kirken. Han fremkom iøvrigt med forskellige Forslag til at erstatte Katedralskolen det Tab, som den maatte lide ved at afgive Sangen, Forslag, som her ikke nærmere skal omtales.

Da Friskolen havde overtaget Sangen mødte 6 Drengene i Domkirken og det samme Antal i Frue Kirke.

Den første Kantor var en Kandidat Emanuel Thygesen, som dog vistnok allerede i Efteraaret 1806 fulgtes af cand. theol. Peder Kabell, der 11. December 1806 tilskrev Fattigkommissionen¹, at de 12 Børn, som siden Paaske 1806 havde besørget Sangen i Byens Kirker, var saa daarligt klædte og havde saa daarlige Sko, at de næppe kunde gøre deres Pligt i Kirken. Fattigkommissionen fik derfor Stiftøvrighedens Bemyndigelse til at give Børnene sorte Kjoler, Veste, Bukser og Sko. Regningen blev 139 Rdlr. 12 Sk.

Friskolen vedblev at lade sine Elever synge i Kirkerne indtil 1882¹. Kordrengene, der oftest mødte i Skolen i deres Spidskjoler, og som følte sig ikke saa lidt paa Grund af deres Tjeneste i Kirken, der vel ofte medførte Afbrydelser i deres Skolegang, udmærkede sig ved ekstraordinær Uartighed.

Til Bedste for Skolevæsenet havde man da 2 Klokker- og 2 Kordegneembeder ved Domkirken og Frue Kirke, Hospitalsdegneembedet og Kantorembudet ved Domkirken. Af disse Embeder var dog de to Klokkerembeder besat, Domkirkens med en cand. Risom, Søn af Raadmand Risom i Aarhus, som 1. November 1818 ansattes ved Skolevæsenet, og Frue Kirkes med en Hr. Schütte, der døde inden 1818. De øvrige Embeder anvendtes nu til Forbedring af Friskolen. Borgerskolerne fik intet.

12. Juli 1806 indsendte Fattigkommissionen, under hvilken Friskolen sorterede, til Stiftøvrigheden detailleret Forslag til Udvidelse af Friskolen og til dens Læreres Lønning. Dette Forslag har ikke kunnet skaffes til Veje; men hvorledes det hele tænktes indrettet, kan dog nogenlunde skønnes af Stiftøvrighedens Skrivelse af 20. September 1806, der meddeler Approbation paa Forslaget, og som kan betragtes som Skoleplan for Friskolen indtil Skolevæsenets Organisation 1818².

Stiftøvrigheden har nøje gennemgaaet det indsendte Forslag og desuden taget de lokale Forhold i Øjesyn. Den billiger, at der indrettes en Friskole med 2 Lærere og 1 Overlærer. Lærerne skal tillige, naar Gulev, Degnen ved Hospitalskirken, og Velling, Forsangeren i Frue Kirke, der synes midlertidig at være ansat, gaar af, være Kirkesangere eller Degne. Overlæreren skal være Kantor og Kordegn ved Domkirken. Fattiginspektørerne faar til denne Stilling Valget mellem to teologiske Kandidater Peder Kabell og Jacob Steenberg. Den første valgtes; men Steenberg blev ogsaa knyttet til Skole-

væsenet, idet han 1807, efter at Velling var gaaet af, blev Kordegn ved Frue Kirke og Lærer ved Friskolen. 24. Juni 1809 underskriver han sig endnu Chorsdegn ved Frue Kirke og Skolelærer¹.

I Løn skulde Overlæreren have 300 Rdlr., deraf 182 Rdlr. af Fattiggassen, Resten Degneindtægter efter de sidste 5 Aars Gennemsnit, samt Fribolig i Hospitalet i de Værelser, som den gamle Gulev beboede, men som ventedes snart at blive ledige.

Af de to Lærere skulde den ene have 120 Rdlr., deraf 16 Rdlr. af Fattiggassen, Resten Degneindtægter, og den anden 100 Rdlr. af Fattiggassen samt formodentlig de sædvanlige 15 Rdlr. som Hospitalsdegn, hvad dog ikke bemærkes. Begge skulde have Fribolig for ugifte i den ny Bygning, som indrettedes til Friskolen, og hvori der skulde være to Skolestuer og Boliger til de to Lærere. Desuden skulde de have fornødent Brænde til Skolen og deres Kammere.

For Overlæreren gives der en Instruks: »Cantoren, som selv bør tage Del i Undervisningen, bør i særdeleshed paalægges at have bestandig Opsigt med Skolerne, dens Lærere og Undervisningen, og ligesom han derfor bør staa til Ansvar, bør han stedse en Gang om Ugen eftersee Protokollerne og catechisere i det mindste 2de eller flere Timer om Ugen i hver skole«.

Det paalægges i øvrigt Fattigkommissionen snarest muligt at faa den ny Bygning færdig.

Hvad denne angik, saa kunde den næppe siges i egentlig Forstand at være ny. Det var nemlig et af Hospitalets Udhuse, som skulde sættes i Stand, saa det kunde bruges som Skole.

Om denne Bygning hedder det i en Skrivelse af 29. Marts 1830²: »For Brugen af Hospitalets Lade, eller som det for det meste hedder, Hospitalets Ladegaardsbygninger, hvorunder upaatvivlelig er indbegreben de 20

Fag Huus, hvorudi Fattigskolen nu er indrettet, har Hs. Ex. Geheimeetr. Stiftsbefalingsmand Guldberg i Aarene 1786—1801 begge incl. betalt aarlig 15 Rd. (Side 115). Guldberg havde nemlig købt en Del Toftjorder paa Aarhus Mark, hvor han drev Landbrug. De averteredes til Bortleje i Aarhus Stiftstidende den 19. September 1804.

I den foran citerede Skrivelse, der sikkert er fra Hospitalsforstanderen til Stiftøvrigheden, tilføjes, at han (Hospitalsforst.) ikke vidste, om der senere var betalt Leje af Bygningen, men temmelig nøje erindrede, at der ingen Leje var betalt af den, siden Skolevæsenet havde faaet den overladt, hvad han lejlighedsvis havde erfaret var sket 1807.

Det passer jo godt nok, og der er ikke mindste Tvivl om, at Aarhus første Friskolebygning, som for Resten med nogle Ændringer 1819—20 husede Aarhus Friskole indtil 1862, da Borgerskolen i Paradisgade opførtes, var den Lade eller en Del af de Ladebygninger, som Høegh-Guldberg i 16 Aar havde haft til Korn og Furage for en aarlig Leje af 15 Rdlr.

Foruden Overlæreren cand. theol. Peder Kabell, der var Kantor og Kordegn ved Domkirken, og cand. theol. Jacob Steenberg, der var Kordegn ved Frue Kirke, ansattes H. N. Bache, da Peder Gulev vistnok 1808 trak sig tilbage, som Degn ved Hospitalet og Lærer ved Friskolen. Den Skole eller Klasse, hvori Steenberg underviste, regnedes for Frue Sogns Friskole, medens Bache var Lærer ved Domsognets Friskole.

Der blev snart Forandringer i Personalets Sammensætning. 1810 blev Steenberg Degn i Hyllested, og i hans Sted ansattes saa den berømte Christen Nieman Rosenkilde som Kordegn ved Frue Kirke og Lærer ved Friskolen. Steenberg kom senere tilbage til Aarhus Skolevæsen, idet han 23. September 1818 af Kongen blev kaldet til Kateket i Aarhus og Overlærer ved Skolevæsenet, i

hvilken Stilling han forblev indtil han 5. Marts 1830 blev Præst i Viby ved Aarhus¹.

Rosenkilde, der var bleven Student 1804 og havde været i København et Par Aar, var dernæst Huslærer paa en Gaard i Nærheden af Aarhus, hvor han gjorde Bekendtskab med en Købmandsdatter Maren Falck-Christensen, med hvem han 7. Maj 1811 giftede sig. Det var et lille Embede, han havde; men allerede Aaret efter forbedredes hans Kaar. Peder Kabell døde nemlig den 24. Oktober 1812², og Rosenkilde blev nu Kantor og Overlærer. Som Lærer og Kordegn ved Frue Kirke ansattes Christian Ulrich Melbye.

Det varede vistnok ikke mange Aar efter Skolens Indretning, inden den kom i Forfald.

Det er dog tvivlsomt, om man kan give dens Lærere nogen Skyld, endskønt i alt Fald Rosenkilde mildest talt var alt andet end pligtopfyldende. Det var jo Ufredstider, og de økonomiske Forhold blev Aar for Aar mere fortvivlede. I 1799 klagede Gulev over, at alting kostede dobbelt saa meget som tidligere; men 1812 skrev H. N. Bache til Fattigvæsenet om Lønforhøjelse³. Han havde samme Løn, siger han, som dengang, da han blev ansat som Lærer ved Domsognets Friskole og Degn ved Hospitalet, nemlig kun 145 Rdlr., »hvilket nu, da alting er steget til det seksdobbelte, næppe er nok til det tørre Brød«. Fattigvæsenet fandt ikke, der var nogen Anledning til at forhøje hans Løn; man anslog hans Fribolig og Brændsel til 120 Rdlr. og mente, at 265 Rdlr. var nok for at læse 2 Timer om Dagen. Det tilføjedes dog, at dersom Undervisningen vandt Fremgang efter Ønske, saa havde man ikke noget imod at anbefale ham til Gratiale, »saalænge nærværende Tids Omstændigheder vedvarer«.

Det ses af Baches Bemærkning, hvor dybt Pengene var sunkne i Værdi, og hvor daarligt Folk med faste

Indtægter var stillede. Men af Fattigvæsenets Erklæring ses rigtignok ogsaa, at Bache ikke overanstrengte sig med Undervisning. Da Rosenkilde sikkert ikke har været ivrigere, og Overlærer Kabell vel heller ikke kan ventes at have præsteret mere Arbejde, end der paa lagdes ham i Stiftøvrighedens Skrivelse af 20. September 1806, endskønt han i et Andragende af 11. Maj 1812 ogsaa om Lønforhøjelse paaستاar, at hele hans Tid Dag ud og Dag ind er optaget af andres Undervisning, saa synes Datidens Friskolebørn ikke at have haft ret mange Læsetimer om Dagen; men foruden havde de jo deres Arbejde i Spindeskolen, i hvert Fald en Del af dem.

Sommeren 1812 forlod Bache Skolevæsenet — da hans Andragende om Lønforhøjelse var bleven nægtet — og hans Plads blev ikke besat. Den ene Skolestue i Skolebygningen blev derved ledig, og Stiftøvrigheden, der som Fattigvæsenets Tilsyn ogsaa var Fattigskolens Foresatte, overlod den saa til en Bestyrer af en Borger-skole, J. H. Wolter, for at han deri kunde have sin Skole.

Da den nye Skolekommission i November 1814 holdt sit første Møde, var Stillingen den, at den ene Lærerplads ved Friskolen var ledig, og at Skolens ene Klasseværelse var overladt Hr. Wolter. Ved Friskolen var 2 Lærere, Overlæreren Hr. Rosenkilde og en Lærer Hr. Melbye. Den sidste havde i øvrigt paa dette Tidspunkt allerede forladt Skolen, idet han havde faaet Permission fra 2. August 1814 til at foretage en Rejse, hvorfra han ikke mere vendte tilbage. Wolter lovede skriftligt at ville tage sig af Undervisningen i Friskolen, og det gjorde han paa den Maade, at han fik et ganske udueligt Menneske ved Navn Erich Rasmussen til at passe Skolen, medens han selv indskrænkede sig til at skrive i Skoleprotokollen. For Resten havde han jo sin egen Skole

at passe. Da Rosenkilde saa 1816 forlod Skolen, var den helt overladt til Erich Rasmussens Omsorg.

Rosenkildes Virksomhed ved Friskolen karakteriseres kort og fyndigt i en Skrivelse af 15. Maj 1816 fra Skolekommissionen med, at »han forsømte alt«. Han har nok været mere optaget af at spille Komædie i Klubben og af anden Selskabelighed end af sit Skoleembede, paa hvilket han dog allerede 1809, medens han endnu kun var Underlærer, synes at have holdt Ridehest. I det mindste averterede han 10. Maj 1809 i »Aarhus Stiftstidende«, at han havde tabt en Sæddel. Den bedes afleveret i Skolen »Bag Klosteret«, nu Klostergade. Da Rosenkilde efter det foregaaende først kom til Skolevæsenet efter Steenberg 1810, maa Sagen dog snarere opfattes saaledes, at han har været paa en Ridetur ind til Byen, en Tur, der vel har formet sig saa festlig, at han har tabt sin Sæddel, der saa kunde afleveres til Steenberg, som P. Hansen kalder hans Ven¹.

Naar P. Hansen siger, at han besøgte Steenberg i Viby Præstegaard, maa det bero paa en Misforstaaelse, da Steenberg først blev Præst i Viby 1830.

1816 betegner Friskolens sletteste Periode. Næste Aar fik Skolekommissionen en dygtig Lærer (P. Vinding) knyttet til den, og 1818 kom endelig Skolevæsenets Organisation, hvorefter Vinding og Wolter ansattes ved Friskolen.

II. Spindeskolen

kom til at staa Friskolen lidt mindre nær, da denne fik sin egen Bygning; men i øvrigt blev Virksomheden fortsat uforandret.

1806 beskæftigedes der i Linnedspinderiet 43 Børn, som i alt i nævnte Aar tjente 119 Rdlr. 19 Sk., og en Del voksne fattige, som tjente 290 Rdlr. 20½ Sk.

I Uldspinderiet beskæftigedes samme Aar foruden Spindemesteren 3 Skrupper, 2 Kradsere, 1 Løbedreng, 1 Balbinder og 17 Spindere, som i alt tjente 439 Rdlr. 88 Sk.¹. Fattigvæsenet havde desuden to Klædevæve i Gang, formodentlig de samme, som var skænket af Guldberg.

Hvor store Udgifterne har været, opgives ikke; men det kneb med at holde Virksomheden i Gang. 3. Januar 1804 indstillede Stiftøvrigheden til Kancelliet, at da Købmand Hansen i Randers, der hidtil havde afkøbt Aarhus Spindeskole dens Produkter, havde anskaffet Maskiner til sin Fabrik, der saa af offentlige Midler maatte udlaanes 2000 Rdlr. til at holde Spindeskolen i Gang, saaledes at der betaltes 100 Rdlr. i aarligt Afdrag. Andragendet bevilgedes ved kgl. Resolution af 13. April 1804.

1804 arbejdede der ca. 50 Børn i Linnedspindeskolen, og i Uldspinderiet siges der samtidig at have arbejdet 32 gamle og Børn.

Fra 1812 er der et ejendommeligt Andragende til Fattigvæsenet. Hr. Kellermann i Randers ønskede at leje nogle fattige Piger til at sy Handsker, da han agtede at tilvirke Randers Handsker. Fattigvæsenet var ikke villigt til at inklade sig herpaa, mere fordi man ikke havde noget passende Lokale, end fordi man fandt Tanken utiltalende.

Der synes ikke at være sket nogen Ændring i Spindeskolens Forhold før Skolevæsenets Organisation 1818, da Børnenes Undervisning i Haandgerning skiltes ud fra Spindeanstalten, som derefter tillige med hele den vestre Fløj af Hospitalet overgik til Fattigvæsenet som Arbejdsanstalt, hvad den vedblev at være indtil 1862, da Aarhus nuværende Fattiggaard opførtes og toges i Brug.

Den sidste residerende Kapellan ved Aarhus Domkirke og Præst i Vejlbj Christian Vest Hertel, der 11. Maj 1811 blev Sognepræst i Øster Tørslev, hvorefter

Kapellaniet blev nedlagt til Bedste for Byens Skolevæsen (Side 22) stiftede 4. September 1812 et Legat paa 1300 Rdlr., af hvilke de 800 Rdlr. skulde komme Aarhus almindelige Fattigvæsen til gode, saaledes at af Renterne 32 Rdlr. skulde hvert Aar udbetales 3 Præmier, een paa 16 Rdlr., een paa 10 Rdlr. og een paa 6 Rdlr. til opmuntring for unge ukonfirmerede Almuebørn af begge Køn, som udmærker sig ved Flid, Arbejde og Frembringelse af een eller anden nyttig Haandgerning og tilige ere bekiendte for et godt moralsk Forhold«. Renten af de 500 Rdlr. skulde uddeles som 3 Flidspræmier i Katedralskolens 1., 2. og 3. Klasse.

Det Hertelske Legat, hvis Kapital kort efter Stiftelsen formindskedes saa meget, at Renten for Kommuneskolernes Vedkommende kun udgør 15,67 Kr. aarlig, uddeles endnu til dissers Elever i 3 Portioner, der forholder sig som 8:5:3. I Katedralskolen uddeles det Hertelske Legat som Flidspræmier i IV Mellemskoleklasse.

Dette Legat er det eneste af de gamle, Aarhus Friskole skænkede Legater, som endnu nævnes; alle de øvrige gaar i Kommunens Kasse eller er forsvundne.

III. Borgerskolerne.

I Indberetningen af 2. August 1806 var Guldbergs 5 danske Skoler svundne ind til 4 foruden Frue Kirkes Skole, der som omtalt gik ind 1813.

Da nu Borgerskolerne mistede Lektoratet og de intet fik af Sangopvarningen, saa var det ikke underligt, at de under Datidens økonomiske Forhold gik ind den ene efter den anden.

29. Maj 1808 andrager 3 Skoleholdere, M. Andie, N. Smith og P. Vinding, Stiftøvrigheden om, at de maatte

dele de 20 Rdlr. af Byens Grunde, som var bleven ledige ved, at Tinbecks Skole var gaaet ind. Der er altsaa nu kun 3 Skoler. Og Antallet blev endnu mindre.

21. Marts 1811 androg P. Vinding Biskoppen om, at Bestyrerne af Borgerskolerne maatte dele Lysepengene, som efter Gulevs Død ikke synes at være bleven udbetalt til nogen Skolelærer i Aarhus.

Han trængte haardt til dem; han havde 10 Børn, en syg Kone og en 88-aarig Moder i Huset. Hans Kollega Andie var syg. Om der var mere end disse to Skolebestyrere tilbage 1811, er uvist; men sikkert er det, at P. Vinding i Foraaret 1812 havde den eneste danske Skole i Aarhus. Stiftøvrigheden henvendte sig da 10. April 1812 til Hr. J. H. Wolter, der havde Plads (som Huslærer?) hos Proprietær Søndergaard paa Bruusgaard — midtvejs omtrent mellem Aarhus og Randers — og anmodede ham om at komme til Aarhus, som Skoleholder. Der lovedes ham, at hvis han vilde komme, saa skulde han faa gratis Lokale til sin Skole.

Wolter tog mod Tilbudet og fik til sin Skole overladt det ene af de to Lokaler i Friskolebygningen. Næste Aar vilde Fattigvæsenet sige ham op, hvorfor han indgav Andragende til Stiftøvrigheden, at den dog vilde lade ham beholde Lokalet, som han havde faaet overladt, da ellers hans talrige Ungdom, 50 Børn, maatte »adsplittes af Mangel paa et Værelse at undervise udi«. Dertil kom, at det var hans og hans forlovedes fælles inderlige Ønske at indgaa ægteskabelig Forbindelse med hinanden, og i den Lejlighed, som de skulde bo i, var der ingen Plads til Skole.

Hospitalspræsten Hr. M. F. Jahnsen anbefalede Andragendet meget varmt og gjorde derved den Bemærkning, at der af de 5 Skoler, som han ved sin Tiltrædelse i 1794 forefandt i Byen, nu kun var 2, Vindings og Wolters tilbage; »saa dybt var Byens Skolevæsen sunken«.

Han mener, at det godt gaar an at lade Wolter beholde Lokalet, da »Antallet af de fattige Børn, som idelig besøge Skolen, er, efter hvad jeg har bragt i Erfaring, ikke større, end at den anden Skole jo er tilstrækkelig nok til at rumme dem«. Pastor Jahnsen haaber, at Wolter maa faa »sit glade Haab« opfyldt, saaledes at han kan leve alene for sin Skoleungdom, »der, naar de skal passes tilbørlig i Overensstemmelse med den Undervisningsplan, Lektionstabell og de Skolelove, hvormed den nu er forsynet, kræver daglig 7 Timers uafbrudt Arbejde«. Hvis Wolter ikke beholdt Lokalet, vilde hans 50 Børn »ej alene vorde adsplittede, men og overgivne til Lediggang, vanke omkring som Faar uden Hyrde i denne paa Skolelærere ligesaa fattige som paa Børn talrige By«¹.

I 1805 angaves Tallet paa de Børn, der var saa fattige, at der maatte sørges for deres Undervisning af Fattigvæsenet, til 150. Nu siger Pastor Jahnsen, at Tallet af dem, som stadig besøgte Skolen, ikke var større, end at de kunde rummes i en Klasse, og i Skolekommissionens første Møde i November 1814 opgives da ogsaa Tallet af Børnene i Friskolen til kun 52 Drengene og 38 Piger. Der har da aabenbart 1813—14 været mindst 50 fattige Børn, som vankede om som Faar uden Hyrde!

Hermed er Udviklingen ogsaa for Borgerskolernes Vedkommende ført ned til 1814. I November 1814 var der to Borgerskoler i Byen, P. Vindings og J. H. Wolters. Vindings Skole, der var indrettet i en af Bestyreren indkøbt Bygning, besøgte af 136 Disciple, 70 Drengene og 66 Piger, som undervistes af 3 Lærere. Skolepengene var 6 à 10 Rdlr. Kvartalet, hvad der vilde give en Aarsindtægt paa ca. 4350 Rdlr. Antagelig er det ikke Sølv, men »Navne Værdi«; men selv om Summen skal divideres med 4, hvorved man vistnok omtrent vilde faa Sølvværdien, kan man vel ikke sige, at Vinding var helt daarligt stillet. Foruden havde han Halvdelen af Afgiften

af Byens Grunde, i alt 80 Rdlr. Sølv, som deltes lige mellem de to Borgerskolebestyrere.

Wolter havde kun 50 Disciple, 30 Dreng og 20 Piger, som gav 2 à 4 Rdlr. Fjerdingaaret; foruden havde han saa 40 Rdlr. Sølv af Byens Grunde. Han var saaledes langt fra saa vel stillet som Vinding, selv om han kun havde 1 Medhjælper — og havde Fribolig.

Om begge Skolerne siges der i Indberetningen, at de var oprettede af Magistraten »fra Arilds Tid«. Det vil af det foregaaende formentlig være klart, hvor meget sandt der er i denne Paastand.

Efter en af Magistraten og Politiet optagen Fortegnelse udgjorde Antallet af Børn i Aarhus mellem 6 og 14 Aar i November 1814 i alt 443. Af dem gik der altsaa i de to Borgerskoler 186, i Friskolen 90, i alt 276. Af de resterende 167 Børn har vel omtrent de 67 været fattige Børn, som til Dels paa Grund af Friskolens daarlige Forfatning ikke søgte Skole. De øvrige hundrede kan formentlig antages at have gaaet enten i Katedralskolen eller i en af de ikke saa faa private Skoler, som var opstaaet i Byen, efterhaanden som Magistraten var bleven sat fra Bestillingen med at »forordne og forsørge« Skoleholdere.

Stiftsøvrigheden og Præsterne synes helt at have overtaget Hvervet at sørge for Skoler og Skolelærere. Ud over Magistratens Arbejde for Indretning af Spindeskolen synes den slet ingen Del at have taget i de Skole-reformer, som Guldberg i Slutningen af Aarhundredet gennemførte. Og med dens Kampe med uberettiget Skolehold var det forlængst forbi. Ikke alene var der en hel Del Smaaskoler, Pogeskoler, som forberedte til Optagelse i Borgerskolerne, og som flere Gange er berørt i det

foregaaende, men der var ogsaa en Del større Institutter.

Saaledes averterede¹ 16. Februar 1805 cand. phil. et philol. F. Aarestrup, at han ønskede 8 à 10 Elever, som han kunde undervise i Dansk, Religionskundskab, Natur- og Verdenshistorie, Geografi samt, om det forlangtes, i videnskabelige Fagkundskaber. Skrivning og Regning maatte Eleverne, som helst skulde være 12 à 13 Aar gamle, lære hjemme eller i »de offentlige Skoler«, hvormed han sikkert mente Borgerskolerne. Det blev dog ikke til noget med Aarestrups Undervisning, da han snart fik anden Beskæftigelse. Han døde i øvrigt 2 Aar efter².

19. April 1809 bekendtgjorde Emm. Tauber, Konrektor ved Katedralskolen, Er. G. Tauber og J. Kabell, at de paa Grund af den tiltagende Mængde Elever i deres Institut maatte indrette nye Klasser. Angaaende Optagelsesprøve kunde man melde sig hos Konrektor Tauber, hos hvem man ligeledes maatte angive, om man ønskede sine Børn underviste i Begyndelsesgrundene i Latin.

I Begyndelsen af Aaret 1819 gav Skolekommissionen 10 Skoleholdere Tilladelse til at undervise Børn dog kun indtil den skolepligtige Alder. Disse Skoleholdere var:

Madam Møller,
 Jomfru Hofman,
 Rhode (Side 123),
 Math. Mathiasen,
 Kirstine Tyrsting,
 Captain von Rodtvidt,
 Jørg. Møller,
 Senecaes Enke,
 Vinterslev,
 Karen Marie i Enkeboderne.

Desuden fik Institutbestyrer og Handelsmand Bjerget, Vestergade, og Student og Løjtnant von Anthon Tilladelse til at meddele videregaaende Undervisning.

Da alle disse Skoler formodentlig kun fik officiel Bekræftelse af Skolekommissionen, men ellers nok havde bestaaet i Forvejen, saa maa man komme til det Resultat, at Undervisningens Tilstand i Aarhus, umiddelbart før den ny Skoleordning indtraadte, slet ikke var saa daarlig, naar bortses fra de uheldige Forhold ved Friskolen. Saa godt som hele Ungdommen fik en Undervisning, der vel i Friskolen har været temmelig ringe, men som i Borgerskolerne i hvert Fald var omfattende nok.

Angaaende Skolernes indre Forhold og Undervisningens Gang kan ikke oplyses meget. Om Livet i Aarhus Katedralskole omkring Aarhundredskiftet har Rektor Blache fortalt i Hist. Tidsskr, IV R. 3. B. Man faar ikke af hans Fremstilling det Indtryk, at Forholdene var ret gode i Skolen, da Grundtvig gik i Skole i Aarhus.

Friskolen havde som tidligere berørt næppe ret mange ugentlige Timer, og dens Fagkreds har sikkert været ret begrænset; men noget nærmere om den vides ikke.

Derimod haves ret fyldige Oplysninger om de sidste af de »Danske Skoler«, P. Vindings og J. H. Wolters, i de Indberetninger om Skolernes Tilstand, som i November 1814 indsendtes til den nye Skolekommission, og som foran er citerede. Da disse Oplysninger giver et godt Indblik i Datidens Undervisningsmetoder, meddeles Hovedindholdet:¹

I. Vindings Skole.

Der anvendtes følgende Lærebøger i Skolen:

Den anordnede Lærebog.

Birchs store Bibelhistorie for øverste Klasse og hans mindre for de nedre Klasser.

Holms Lærebog til videre Udvikling af ovennævnte.

Luthers Katekismus især de 4 Parter.
 Jørgensens Materialer til Forstandsøvelse.
 Hallagers Danske Læsebog for mindre Børn.
 Platous Geografi til Udenadslæsning.
 Kierulfs (?) til Brug ved Landkort.
 Birchs Undervisning i Modersmaalet.
 Thiemes Første Næring for den sunde Menneskeforstand.

Thieles Naturlære og Naturhistorie med Antropologi.
 Hallagers, Gedikes (?) og Wulfs tyske Læsebøger.
 Tysk Sproglære.

Cramers almindelige Regnebog, Biørns Aritmetik for øverste Klasse.

Svendsens Vekselregning.

Munthes Fædrelandets og hans almindelige Historie.

Drengene er delte i 3 Klasser, Pigerne i 2 og en Forberedelsesklasse.

Undervisningstiden varede:

om Sommeren fra 7—12 og fra 1—5,

om Vinteren fra 8—12 og fra 1 til Aften.

»Morgenen begyndes med at høre og forklare en Morgenlektie, som hvert Barn, eftersom de kommer, oplæse. Naar alle ere samlede og Morgenlektierne ere afhørte, forrettes Morgenbøn, hvorpaa de foresatte Lektier gennemgaaes Classevis. Mandag og Torsdag Lærebog med 2 øverste Cl. Drengene — Tirsdag og Fredag Geographie med samme. For de andre Classer disse 4 Dage Lærebogen; derefter næste Time Regning og Indcifring for øverste Cl.; sidste Time oversættes Tydsk eller øves i Sprogkundskab; de andre Cl. regne paa Tavlen og øves i Udenadsregning. Onsdag Formiddag: Forstandsøvelser; efter samme gives der Frihed, om der er vist Flid og Agtsomhed.«

»Eftermiddag. Skrivning for alle Klasser. Efter at samme er gennemlæst og rettet, læser øverste Cl. 1 til

2 Bibel Historier og de 2 nedre Cl. 1 af de mindre Bibelhistorier. Mandag og Torsdag, Tirsdag og Fredag Historie øverste Classe, mellemste Classe Første Næring — Nederste Cl. Cathekismus alt med Tilspørgsmaal over det læste. Løvedag 1 til 2 Psalmer før og efter Bønnen. Derpaa repeteres alt hvad hele Ugen er lært udenad nml. Lærebog, Geographie og Bibelhistorie Classevis. Til sidst faar hvert Barn af de 2 øverste Cl. Drengene et Exempl. af Biørns Arithmetik at nedskrive og opløse, som foreligger til næste Mandag, da de findes censureret (idet de bliver rettede) om Søndagen. — Onsdag Eftermiddag efter Skrivningen læse de 2 Classer Naturlære eller Naturhistorie, de andre Skrift eller Aviser (?)¹ Løvedag Eftermiddag Frihed. — Til Morgenlektie har øverste Classe tydsk Sproglære — Mellemste lærer tydske Gloser — de andre forskellige Ting, som ansees mest nødvendige.

Ved alle Undervisningens Dele drives paa Forstandens Skiærpelse og Sprogkundskab.

Søndags Evangelium og fr. læses af de mindre lige-
saa et Stykke af Holms Lærebog af de større. Udenads-
stavning, Regning i Hovedet, Opkastning i Bibel, Land-
korter, Skrivning efter Dictamen — Brevskrivning fortages
saa ofte Lejlighed gives. Lektierne gennemgaaes af mig
selv. Medhjælperen har Skrift at gennemsee og rette —
skjære Penne — Regning med de nederste Classer, høre
enkelt Lektie, forelæse etc. Desuden har jeg for Tiden
et ungt Menneske, for at gaae til Haande med de smaa.«

II. Wolters Skole.

Skolen havde to Klasser; i øverste var 12 Drengene og 6 Piger, i nederste 18 Drengene og 14 Piger.

I øverste Klasse undervistes i Religion, Fædrelands-
historie, Naturhistorie, Geografi, Tavlerregning og Hoved-
regning, Skønskrivning og Retskrivning »efter de alminde-

lige Sprogregler«, Skriftlæsning og Indenadslæsning med Forstandsøvelse«. — I nederste Klasse undervistes kun i Religion, Regning (»de 4 Specier«), Skrivning og Indenadslæsning efter de almindelige Sprogregler.

Undervisningstiden var:

om Sommeren fra 8—11 og fra 1—4,

om Vinteren fra 8¹/₂—11¹/₂ og fra 1—4.

Der anvendtes følgende Lærebøger i Skolen:

Lærebogen.

Luthers Katekismus.

Birchs Bibelhistorie.

Munthes Fædrelandshistorie.

Thieles Udtog af Naturlæren og Naturhistorien.

Platous Geografi.

Thiemes Første Næring for den sunde Menneskeforstand.

»Lectionstabel.

Øverste Klasse:

Formiddagen: Første Time hele Ugen igennem høres Udenadslæktierne, der foresættes og forklares nye.

Anden Time regnes efter Bog.

Tredie Do. Indenadslæsning med Forstandsøvelse.

Eftermiddagen: Første Time hele Ugen igennem Skjønsskrift. Anden Do. Dictamen efter de almindelige Sprogregler om Mandagen, Geographie om Tirsdagen, og Skriftlæsning om Onsdagen; Torsdag og Fredag ligesom Mandag og Tirsdag. Tredie Time: Om Mandagen Cathecisation. Om Tirsdagen Naturhistorie, og om Onsdagen Hovedregning; Torsdag og Fredag ligesom Mandag og Tirsdag. Hver Løverdags Formiddag anvendes en Time til Øvelse i Sang efter Choral.

Nederste Classe.

Formiddagen: Første Time høres Udenadslæsning, der foresættes og forklares en ny Lectie til om Efter-

middagen. Dernæst Indenadslæsning og Øvelse i Regning. Eftermiddagen: De foresatte Lectier høres og en ny foresættes og forklares. Dernæst Øvelse i Skrivning og Indenadslæsning.*

Wolter havde en Seminarist Møller til Medhjælper.

Hvordan disse Planer er bleven praktiseret, er jo ikke godt at vide; men Indberetningen af 1806 giver Skoleholderne et godt Lov, og om Winding siger Rasmus Sørensen, at han var en dygtig Skoleholder af den gamle Skole.

Efter det foregaaende har Undervisningen i Windings Skole været betydelig mere omfattende end i Wolters. Denne har tilmed været mere kortfattet i sin Indberetning, og Forskellen mellem de to Skoler bliver derved endnu mere iøjnefaldende.

For saa vidt som Regler og Undervisningsplaner giver Besked om Skolers Tilstand, synes Forholdene i de to sidste af de danske Skoler ikke at have været saa daarlige, og da vi vel nu synes, at to Skoler var et mere passende Antal for en By af Aarhus's Størrelse i 1813 end 5, saa kan vi ikke give Pastor Jahnsen Ret i, at det var et Bevis paa Skolevæsenets Nedgang, at de 5 danske Skoler i 1792 var bleven til 2 i 1813.

Med 1814 begynder organisatorisk set en ny Tid. Skolekommissionen greb energisk ind i Begivenhederne og søgte saa snart som muligt at faa Skolevæsenet reformeret efter Anordningens Fordringer.

Den skulde dog snart komme til at gøre smertelige Erfaringer om, at dens Magt havde sin snævre Begrænsning.

Da den i 1817 vilde sige Wolter op som Tilsynsmand ved Friskolen og til Fraflytning fra hans Værel-

ser i Hospitalets Skolebygning, lod Biskoppen den vide, at den overskred sin Kompetence; det nye var ikke traadt i Kraft endnu. — Den Skoleplan, som 1814 indsendtes til Kancelliets Approbation, kom først tilbage 3 Aar efter, og da havde den faaet et saadant Udseende, at Kommissionen næppe kunde kende den igen.

Efter denne Plan vedblev Borgerskole og Friskole at bestaa ved Siden af hinanden — hvad der for øvrigt var Kommissionens Forslag —, og det er maaske i det hele tvivlsomt, om det ny bragte saa store Forandringer ind i Aarhus Skoler, som man paa Forhaand kunde være tilbøjelig til at tro.

HENVISNINGER OG ANMÆRKNINGER.

- 9 ¹ Samme Udtryk bruges i Danske Lov II-18-7. Tanken synes at være, at med det tolvte Aar begynde de studerende Klasser.
- 10 ¹ Da Lov II-18-14: forordne og forsørge.
² Udtoget efter H. F. Rørdam: Kirkelove I. Ændret Stavning.
³ N. M. Petersen: Da. Litt. Hist. III. 234.
- 11 ¹ Aabent Brev ²⁰/₆ 1554 (Kancelliets Brevbøger): Tuere, men V. Bloch: Ribe Katedralskoles Hist. S. 8: Tyge (Tuco). Jens Worms Skolehist. i Videnskabernes Selsk. Skr. XI 345: Turo.
² Fr. Paulsen: Das deutsche Bildungswesen (Aus Natur und Geisteswelt Nr. 100).
- 12 ¹ Kr. Erslev: Testamenter fra Danmarks Middelalder til 1450.
² Laur. Pedersen: Almueundervisning i en dansk Købstad.
- 13 ¹ Fr. Paulsen: Das deutsche Bildungswesen.
- 14 ¹ Kancelliets Brevbøger.
- 15 ¹ H. F. Rørdam: Kirkelove III 235.
² ABC trykt hos Ove Lynnow, Kjøbh. 1731. ABC til Kjøbs hos J. C. Groth, Kjøbh. 1733.
³ H. F. Rørdam: Kirkelove III 268.
- 16 ¹ C. Engell: Almueskolen under Christian VI i Ugeskrift for Skolen 1877. 294.
², ³, ⁴ C. Engell: Almuens Lærere efter Reformationen i Ugeskrift for Skolen 1877. 19 og 145.
- 17 ¹ H. F. Rørdam: Kirkelove III 14 og 58.
² Da. Lov II-15-9 og 13.
³ Chr. V Hertel: Beskrivelse af Aarhus Domkirke 1809-10 II 614.
⁴ Laur. Pedersen: Almueundervisning i en da. K. 21.
- 18 ¹ Samme 18.
² I Uniformitetstabellen (Undervisningsplanen) af 1656: Classis I — partes Catechismi Danici sonora voce ab omnibus

- unctim recitantur. R. Nyerup: De lat. Skoler i Danm. og Norge 1804. 124.
- ² Kancelliets Brevbøger.
- ⁴ St. Rosznecki: Polakkerne i Danmark 1649. 56.
- 19 ¹ Sammesteds.
- ² Christian III's tredie københ. Reces af ²²/₁₀ 1540: Desligeste ville vi vore Undersaatte, alle og hver særdeles, kristeligen formanet og paamindet have, at de sætte deres Børn i Skole. (H. F. Rørdam: Kirkeløve I 166). Saaledes ogsaa i Tyskland, se Fr. Poulsen: Das deutsche Bildungswesen, 47, hvor det med et Citat af Luthers Brev til Raadsherrerne i de tyske Byer (1524) og Henvisning til den sachsiske Skoleordning, der benytter samme Udtryk som den danske Ordinans, udtrykkelig hævdes, at alle Børn skulde gaa i den latinske Skole.
- ² R. Nyerup: De latinske Skoler i Danmark og Norge. 124-26.
- 20 ¹ Edv. Holm: Danm.-Norges indre Historie 1660-1720, I 384.
- 21 ¹ Skrivelse af 31. Marts 1729. Viborg Landsarkiv.
- ² Jul. Paludan: Det højere Skolevæsen i Danmark, Norge og Sverrig 1885. 53.
- 22 ¹ Laur. Pedersen: Almueundervisning i en dansk Købstad 1909.
- ² Hübertz: Aktstykker om Staden og Stiftet Aarhus II 307 ff.
- 23 ¹ Hübertz: Aktstykker II 79-80.
- 25 ¹ Da. Lov II-18-14.
- 31 ¹ Laur. Pedersen: Almueunderv. 101 findes en Forklaring.
- ² Aarhus Magistrats Indberetn. af ²²/₁ 1784.
- ² Han underskriver sig H. C. Cramer, men kaldes ellers oftest kun Chr. Cramer.
- 32 ¹ Det Billede, som Laur. Pedersen har S. 57, er af den yngre Cramer, som ogsaa er afbildet i Aarhusbogen S. 246, hvor Billedet udgives for at være af den ældre Cramer!
- 33 ¹ Biogr. Lex. under Jens Worm.
- ² Hübertz: Aktstykker III 89.
- 35 ¹ Edv. Holm: Danm.-Norg. indr. Hist. 1660-1720 I 40 ff.
- 51 ¹ Hübertz: Bidrag til en Skildring af Staden og Kommunen Aarhus I Hefte 1837. 99.
- 54 ¹ Biogr. Lex. Løvenørn. L. Forespørgsel til Aarhus Magistrat om kommunale Forhold i Aarhus ¹⁰/₆ 1728. Foresp. omfatter 19 Punkter. Viborg Landsarkiv.
- 55 ¹ Hübertz: Aktstykker III 141.
- 65 ¹ Aarhus Magistrats Papirer V. L. A.
- 66 ¹ Tauber: Historia Scholæ Cath. Aarh. 1817.

- 69 ¹ Aarhus Mag. Papirer V. L. A.
- 74 ¹ Reskriptsamlingen ¹⁷/₄ 1739. Forordn. af ¹⁷/₄ 1739 og Plakat af ²⁰/₄ 1740 i Schous Forordn.
- 75 ¹ Biogr. Lex. Hygom og de derværende Henvisninger.
² Stiftøvrigh. Pap. V. L. A.
³ L. Koch: Den danske Landsbyskoles Hist. 1882.
⁴ Plakat af ²⁰/₄ 1740.
- 76 ¹ Sammesteds.
² Reskr. ²⁰/₁₀ 1740.
³ Reskr. ⁸/₆ 1741.
- 77 Linie 10 f. o. Om Kleve se Biogr. Lex. Kleve og Klevenfeldt.
¹ Ved Udskiftningen udlagdes hertil Matr. Nr. 121, nu en Del af nordre Kirkegaard.
- 78 ¹ Hjort-Lorenzen og Salicath: Repertorium over Legater og milde Stiftelser i Danmark. IV.
- 87 ¹ Hist. Tidsskr. IV R. I B. 179.
- 88 ¹ Reskriptsamlingen ²³/₆ 1786. Undervisningsplaner i V. L. A.
- 94 ¹ Hector Frederik Janson, Biskop i Aarhus 1789-1805, tidligere Professor theol. og Prokansler ved Universitetet. Han var en indvandret Tysker. Biogr. Lex.
² Denne og de i det følgende anførte Skrivelser fra Biskop Janson i V. L. A.
³ Aarhus Byfogedprotokoller.
- 95 ¹ V. L. A.
- 96 ¹ Prof. Gr. Begtrup: Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark 1808. V 560.
² Bemærkning med den senere Stiftsprovst Studsgaards Haand paa det kgl. Reskr. af ²⁰/₆ 1786 i V. L. A. Skr. af ¹/₆ 1813 i Stiftsprovstens Arkiv Aarhus.
- 98 ¹ V. L. A.
² V. L. A.
- 99 ¹ Reskriptsamlingen.
- 101 ¹ Sammesteds.
² Pogeskolerne var altsaa bleven till en Institution. Det ulovlige havde vundet Hævd. Forøvrigt forberedte Smaaskoler til Optagelse i den kommunale Betalingskole, lige indtil Indskrivningen standsedes 1909.
- 103 ¹ Aarhus Hospitals Papirer.
- 104 ¹ Hertels Beskr. af Aarh. Domk. I, 2. H. 67 og 4. H. VIII. II 458. Den her — efter Hertel — givne Forklaring paa Betydningen af Cathedralkirke passer jo godt paa Forholdene efter 1542; men Navnet er som bekendt langt ældre og be-

nyttedes i Middelalderen om Kirker, hvortil der var knyttet en Biskop.

² V. L. A.

105 ¹ Reskr. af ²¹/₂ 1800.

¹ I Aarhus var i 1790erne paa en Gang en Biskop H. F. Janson (1789-1808), en Stiftsprovst R. Jansen (1793-1806) og en Kapellan — ved Frue Kirke — M. F. Jahnsen (1794-1845). Wiberg: Præstehistorie.

106 ¹ Aarhus Stiftstidende.

107 ¹ Aarhus Hospitals Kopibog.

² Sammesteds.

² Saaledes har jeg hidtil forstaaet Forholdet; men efter at jeg af Reskr. af ²⁰/₁ 1792 har set, at Spindeskolen var i to Lokaler med hvælvede Lofter, tror jeg snarere, at Spindeskolen ogsaa var i Stueetagen ved Siden af Læseskolen.

108 ¹ Joak. Larsen: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1784-1814 15 ff.

² Reskriptsamlingen.

109 ¹ Aarhus Hosp. Pap.

110 ¹ V. L. A.

111 ¹ Biskop Jansons Skr. af ²⁸/₁ 1790 til Guldberg. V. L. A.

112 ¹ Skr. af ¹⁸/₆ 1790. V. L. A.

114 ¹ Reskriptsamlingen ²⁰/₁ 1792. Dette Reskr. tilligemed Reskr. af ¹⁹/₂ 1760 giver en god Forestilling om, hvorledes man i 18. Aarh. behandlede fattige og forsømte Børn i Aarhus.

² Aarhus Stiftstidende.

115 ¹ Aarhus Hosp. Pap.

² Skr. af ¹⁶/₆ 1793 Aarhus Hosp. Pap.

116 ¹ Aarhus Stiftstidende.

118 ¹ Aarhus Hosp. Pap.

120 ¹ Den store Skolekomm. Pap. Rigsarkivet.

122 ¹ Reskriptsamlingen ²⁰/₆ 1803.

123 ¹ Rasmus Sørensen: Mit Levnedsløb. 1847. Han var Lærer i Aarhus 1818-21.

124 ¹ H. Ussing: Kirkeforfatningen i de kongelige danske Stater. 1787. III, 1 B. § 183 ff.

125 ¹ Hertel: II 614.

² Hertel: II 597.

² Indberetning om Latinskolens Kirke- og Sangopvartning. Rigsarkivet under ²⁷/₁₂ 1805.

126 ¹ Aarhus Fattigvæsens Pap. V. L. A.

127 ¹ Mundtlig Meddelelse.

- ² Stiftsprovstens Arkiv Aarhus.
 128 ¹ Aarhus Stiftstidende.
¹ Aarhus Hosp. Pap.
 130 ¹ Wiberg: Præstehistorie.
² V. Richter: 100 Aars Dødsfald.
² Fattigvæsenets Pap. V. L. A.
 132 ¹ P. Hansen: Theaterhistorien. II 138.
 133 ¹ Begtrup: Beskr. af Agerdyrkningens Tilstand i Danmark V. 1.
 136 ¹ V. L. A.
 138 ¹ Aarhus Stiftstidende.
² Richter: 100 Aars Dødsfald.

- 139 ¹ Stiftsprovstens Arkiv Aarhus. Af de i de to Skoler benyttede Lære- og Læsebøger findes der følgende paa Statsbiblioteket i Aarhus: Den anordnede Lærebog er formentlig Balles L. H. J. Birch: Bibelske Historie i et kort Udtog for Børn, især paa Landet, som have ringe Evne og liden Skolegang. 120 S. 19. Opl. 1835. Købh. Soldenfeldt. Er benyttet lige ned til vore Dage.

Det gamle og ny Testaments Historie til Brug for Ungdommen og Almuen i Danmark og Norge ved H. J. Birch. 502 S. 3. Opl. 1783. Købh. Gyldendal.

Undervisning i Religion for Ungdommen med Hensyn til den anordnede Lærebog i den Evangelisk Kristelige Religion af Andr. Krag Holm. 472 S. 2. Opl. 1813. Købh. Hegelund.

M. Hallager: Ny danske Læsebog for de første Begyndere. 146 S. Købh. 1800. Schubothe. 11. Opl. 1819 ved Thonboe. 47. Oplag 1891 kaldes ligeledes M. Hallagers ny danske Læsebog, omarbejdet af P. Thonboe (samme Titelvignet — en Dreng og en Pige med en Bog og en Blomst — som Udg. af 1819).

Kortfattet Jordbeskrivelse for Borger- og Almueskolen af L. Staud-Platou. Udgiven af Professorerne Kierulf og Rahbek. 6. Oplag ved K. L. Rahbek. 155 S. Købh. 1811. Morsom med Europas Regenter 1811.

De vigtigste indenlandske Tildragelser og de mærkeligste Personers Levnedbeskrivelser fra de ældste Tider til vore Dage. — En Lære- og Læsebog i Fædrelandets Historie for Begyndere og Ustuderede ved C. Munthe, Overlærer. 306 S. 1. Udg. Købh. 1806. Af Bogen udkom 7. Udg. 1842 ved C. E. Werlauff. Det synes at være en meget god Bog.

Vejledning til Undervisning i Modersmaalet. Et Forsøg,

udarbejdet til Brug for Almueskolelærere af David Seidelin Birch, Pastor vicarius til Vesterborg og Birket, Lærer ved det Vesterborgske Seminarium. 115 S. Købh. 1810.

Første Næring for den sunde Menneskeforstand af M. Karl Traugott Thieme. Oversat efter den tyske Originals fjerde Oplag af Johan Henrich Anton Torlitz, Lærer ved Borgerskolen i Slagelse. 168 S. Købh. 1803. Schubothe. 10. Opl. 1827. Bogen indeholder først en Fremstilling af det menneskelige Legeme og lidt Naturkundskab. Derefter følger almindelige moralske Grundsætninger og Begrebsudviklinger til Dels i Samtaleform. Af samme Forfatter var en dansk Oversættelse: Godmand eller den danske Børneven. Ogsaa denne Bog (2 Dele 207 og 224 Sider) har et meget moralsk Indhold og udkom i en Mængde Oplag.

Af Hallagers tyske ABC Bog udkom 4. Oplag 1835, og af haus tyske Læsebog udkom en ny Udgave 1842. Den begynder med Sætningen: Der Apfel hängt am Aste. Det er ikke den Hallager, som udgav franske Læsebøger (Aprilsnarrene). Biogr. Lex.

Cramers Regnebog.

Lærebog i Arithmetiken med hosføjede Exempler af H. O. Bjørn, Dr. philos. og Rector ved den lærde Skole i Nyborg. I., II. og III. Kursus. 152 S. 96 S. 174 S. Sidste Del behandler Logaritmer, geom. Progressioner m. m. 3. Oplag 1820.

Nyeste Originale Danske Regnebog eller grundig Vejvisning til at lære sig selv at regne af Andreas Svendsen, Landmaaler. Med Kobbere og Tabeller. 3. meget forøgede og forbedrede Oplag Købh. 1804. 308 S.

141 ¹ Afsk. af Indberetningen er skreven med Stiftsprovst Studsgaards vanskelige Haand. Der synes dog at skulle staa Aviser.

Rettelse: I Indledningen nævnes Beretning om Aarhus Skolevæsen for 1909; skal være 1908.

INDHOLDSFORTEGNELSE.

Indledning	Side 7
Aarhus Skolevæsen før 1784	— 29
I De danske Skoler	— 29
II Fattige Børns Undervisning	— 73
Den Guldbergske Periode.....	— 83
I Frue Kirkes Skole	— 87
II De fem Borgerskoler.....	— 96
III Friskolen og Aarhus Hospital	— 106
1806—14	— 119
I Friskolen og Sangopvartningen.....	— 123
II Spindeskolen.....	— 132
III Borgerskolerne.....	— 134
Anmærkninger.....	— 145
